Broj: ~~24 3~~ 4

DR. STJEPAN ANTOLJAK

PREGLED HRVATSKE POVIJESTI

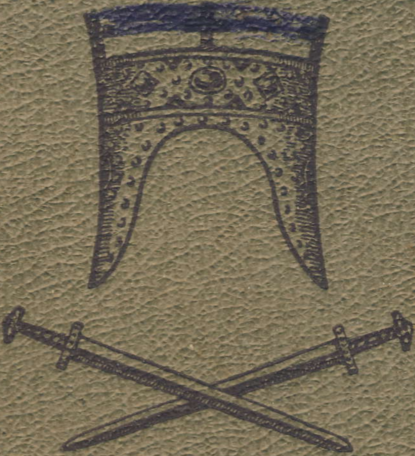

ST. KUGLI

13970

Konin

PREGLED HRVATSKE POVIJESTI

NAPISAO:

DR STJEPAN ANTOLJAK

ZAGREB 1932.

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

Tiskanje i razpačavanje dopušteno odlukom Državnog izvještajnog i promičbenog ureda br. 3696/42 redni broj 14. od 3. travnja 1942.

Predgovor

Već odavno se osjeća potreba izdanja »Pregleda hrvatske povijesti«, u iscrpnom ali kratkom i preglednom obliku.

Građa je u ovom pregledu sastavljena prema školskim knjigama i u skladu sa napredkom sadašnje hrvatske povijesne nauke, koja je velikim koracima pokročila naprijed.

U Zagrebu, mjeseca rujna 1942.

S. A.

Sadržaj

Strana

Predgovor 7

Hrvatska zemlja 11

Stari narodi na tlu Hrvatske 11

Rimljani 13

Podjela hrvatske povijesti 17

I. doba (do svršetka VIII. st.) 19

II. doba (800.—1102.) 24

Unutarnje stanje Hrvatske do 1102. . . . 41

III. doba (1102.—1527.) 45

Unutrašnje prilike kod Hrvata (1102.—1527.) . 77

IV. doba (1527.—1790.) 88

Reformacija i protureformacija u Hrvatskoj 93

Seljačka buna 94

Vojna Krajina 96

Hrvatska 1575.—1609. 97

Uskoci 100

Hrvatska 1616.—1790. 102

Unutrašnje prilike hrvatskog kraljevstva (1527.—1790.) 119

Unutrašnje prilike pod Turcima u Bosni (1463.—1790.) 123

Strana

Unutrašnje prilike u Mletačkoj Dalmaciji (1420.—1797.) 127

V. doba (1790.—1868.) 128

VI. doba (1868.—1918.) 157

VII. doba (1918.—1941.) 167

Hrvatski vladari I

Vladari bosanske Hrvatske IV

Hrvatska zemlja

Granice. *Hrvatska zemlja* po doseljenju Hrvata u ove krajeve (prva polovica VII. st.) prostirala se je na jugu do rijeke Bojane i Drima, na istoku do Drine i Dunava, na sjeveru do Dunava, Drave i Mure, a na zapadu do Sutle, Risnjaka, Raše i do Jadranskog mora.

Geografska podjela. *Hrvatsku zemlju* možemo po njenim geografskim osobinama podijeliti u tri dijela. Prvi je *Posavska Hrvatska* (Hrvatsko Međurječje ili Nizinska Hrvatska), između Drave i obronaka Dinarskog spleta.

Drugi je *Planinska Hrvatska* između Risnjaka, Dinare i Drine, a treći dio je *Primorska* (Dalmatinska) *Hrvatska,* koja obuhvaća Primorski krš. Radi različitih geografskih prilika pojedinih dijelova, hrvatska se zemlja nije razvijala jedinstveno nego podvojeno, i to je mnogo utjecalo na tok događaja hrvatske povijesti.

Stari narodi na tlu Hrvatske

U XIII. st. pr. Kr. novonadošli *Iliri* potisnuše na istok *Tračane,* najstarije stanovnike na tlu Hrvatske.

Početkom IV. st. pr. Kr. *Celti (Gali),* koji su došli sa sjeverozapada, pokore Ilire, nastane se između Kupe (Colapis), Save (Saus) i Drave (Draus) i razdijele se na više plemena sa sjedištem u Segestici (Siscia = Sisak).

Sredinom IV. st. pr. Kr. Celti dopru prema jugu i jugoistoku do mora, ušća Neretve i Morave, a Iliri se ili izmiješaše s njima ili se povukoše na jug.

Celtsko-ilirska plemena u hrvatskoj zemlji bila su: *Ardijejci* između Neretve (Naro) i Vojuše (Aous) sa središtem u Risnu (Rhizon), a zatim u Skadru (Scodra). *Delmati* (Dalmati) između Neretve i Krke (Titius) sa središtem u Delminiumu (na Duvanjskom polju). *Liburni* od Krke do Raše i na otocima sa središtem u Skradinu (Scardona). *Japudi* između Risnjaka, Kupe, Une (Oeneus) i Velebita (Bebia). *Kolapiani* na donjoj Kupi i Savi sa središtem u Sisku. *Varciani* između Sutle i Lonje. *Jasi* od Varaždina do Daruvara. *Breuci*, ovima na istok, do Osijeka i Broda i na desnoj obali Save. *Amantini* u Srijemu uz Dunav (Danuvius). *Skordisci* oko ušća Save u Dunav do Morave. *Ditioni* između gornje Krke, Une i Unca. *Dindari* na istok njima uz Dinaru. *Dezitiati* u porječju gornje Bosne (Basania) do Drine (Drinus). *Sardeati* na gornjem Vrbasu (Urpanus) i Rami. *Mezeji* od Sane do donje Drine. *Narezeji* na desnoj obali gornje i srednje Neretve, a s lijeve strane *Daorsi*. *Dokleati* u porječju Zete i Morače (Oriundes) sa središtem u Duklji (Dioclea).

Grci. *Grci Dorani* iz Sirakuze (Sicilija) za tiranina Dionizija I. Starijega, nešto prije 385. pr. Kr. osnivaju naseobinu na Visu, odatle u Trogiru (Tragurion) i Stobreču (Epetium) kao (po svoj prilici) i na Korčuli (Corcyra Nigra). U isto doba naseliše se *Parani* na Hvaru (Pharos). Još su grčka naselja: Narona na ušću Neretve (Vid kod Metkovića), Epidaur (Cavtat) i Risan (Rhizon). Grcima su ove naseobine služile samo u trgovačke, a ne i u kolonizatorno-političke svrhe.

Rimljani

Polovinom III. st. pr. Kr. Ardijejci osnovaše svoju posebnu snažnu državu pod kraljem *Agronom*, posvetivši se gusarstvu. Ovo se gusarstvo osobito raširilo za njegove nasljednice, mudre kraljice *Teute*, ugrožavajući grčke naseobine, Grčku i rimske trgovce.

230. pr. Kr. rimski senat šalje braću Gaja i Lucija Korunkanija, da traže zadovoljštinu. Nato Teuta dade ubiti Lucija i to bi povod dugim i teškim borbama između Ilira i Rima.

229. pr. Kr. do 9. posl. Kr. traju te borbe, u kojima jedno za drugim ilirsko pleme podpada pod rimsku vlast.

9. posl. Kr. Tiberije porazi dalmatinsko-panonske ustaše pod vodstvom dvojice Batona i time se učvrsti rimsko gospodstvo.

Rimsko uređenje. Osvajajući pojedine ilirske zemlje Rimljani su ih pridruživali svojoj novostvorenoj provinciji *Iliriku*.

10. posl. Krista. razdijeliše Ilirik na dvije provincije: *Panoniju i Dalmaciju.*

Panonija se je prostirala od Dunava do preko Save i sezala je duboko u alpinske predjele.

Granice *Dalmacije* bile su na sjeveru: Risnjak, Kočevlje, poviše Ogulina, Topusko (Ad Fines), Donja Sana, planina Kozara, Doboj i Jadro, pritok Drine. Na istoku: Kolubara, zapadna Morava, Ibar i Mat u Albaniji, a na jugozapadu Jadransko more. Prema tome je *rimska* Dalmacija obuhvatala ne samo današnju Dalmaciju nego i dio Hrvatske, najveći dio Bosne, Hercegovinu, Crnu Goru i zapadnu Srbiju. Ovo je prvi *najširi* rimski pojam Dalmacije, koji je

kao geografski pojam faktično i postojao sve do kraja VII. st. poslije Krista.

između 105. i 107. posl. Kr. za cara Trajana, *Panonija* je crtom od ušća Vrbasa u Savu, na Blatno jezero i na Ostrogon, bila razdijeljena na zapadnu ili gornju (Pannonia Superior) i na istočnu ili donju (Pannonia Inferior).

297. posl. Kr. za Dioklecijana te dvije Panonije razdijeljene su tokom rijeke Drave u četiri, od kojih su dvije bile na hrvatskom tlu i to: *Pannonia Savia* (Ripariensis ili Interamnea) sa središtem u Sisku i *Pannonia Inferior* (Sirmiensis) sa središtem u Sirmiumu (Hrv. Mitrovica). *Dalmacija* je bila razdijeljena crtom Budva-Drina također na dva dijela: *Dalmaciju* sa središtem u Saloni (Solin) i *Praevalis* sa središtem u Skodri.

Znatnija rimska mjesta (kolonija, municipium, oppidum).

u Panoniji su bila pored već spomenutih: Aqua Viva (Varaždin), Aquae Jassae (Varaždinske Toplice), Andautonia (Šćitarjevo, kraj Zagreba), Aquae Balissae (Daruvar), Marsonia (Brod na Savi), Mursa (Osijek), Cibalae (Vinkovci), Cuccium (Ilok), Taurunum (Zemun) i Bassianae (Petrovci).

U Dalmaciji osim Salone i Skodre: Albona (Labin), Tarsatica (Trsat), Senia (Senj), Corinium (Karin), Aenona (Nin), Jader (Zadar), Scardona (Skradin), Tragurium (Trogir), Delmis (Omiš), Muicurum (Makar), Epidaurum (Cavtat), Butua (Budva), Olcinium (Ulcinj), Monetium (Brinje), Arupium (Prozor kod Otočca), Bistue Nova (Zenica), Bistue Vetus (Rama), Clambetae (Obrovac), Asseria (Podgrađe kod Benkovca), Varvaria (Bribir), Burnum (Šupljaja između Knina i Kistanja), Promona (Tepljuh), Aequum (Čitluk kod Sinja), Tilurium (Trilj), Delminium (Duvno), Bigeste (Ljubuški), Narona (Vid kod Metkovića). Otoci: Absyrtides (Cres i Lošinj) sa gradom Apsorus (Osor), Curictae (Krk), Arba (Rab), Panodus (Pag), Solentia (Šolta), Brattia (Brač), Pharus (Hvar), Issa (Vis), Corcyra Nigra (Korčula), Ladesta (Lastovo) i Melita (Mljet).

Uprava. Svakoj provinciji na čelu bijaše *namjesnik (legatus Augusti pro praetore)*, imenovan od cara, koji je imao građansku (upravno-sudačku) i vojničku vlast. Za Dioklecijana bude napose imenovan *vojnički zapovjednik (dux)*, a napose *civilni upravitelj (praeses)*. U svakoj provinciji bio je i *financijalni ravnatelj (procurator Augusti)*, koji je nadzirao carske prihode, naročito one iz zlatnih i srebrenih rudnika. *Provincija* je bila podijeljena na *sudske okruge (conventus)*. Tako je Dalmacija imala tri konventa, sa sjedištima u Skardoni, Saloni i Naroni.

Vojska je bila smještena po raznim predjelima provincije i prebivala je u utvrđenim logorima *(castrum)*, iz kojih su kasnije nastali mnogi gradovi. Glavna je njena zadaća, da čuva granicu *(limes)* od provale barbara. Zato su duž Save, Drave i Dunava bile sagrađene mnoge utvrde *(castella)*, u kojima su budno stražile brojne posade. Rimski vojnici bili su glavni romanizatori Dalmacije i Panonije, pa se trački i ilirski jezik ubrzo izgubio ispred latinskoga.

Ceste. U Dalmaciji i Panoniji sagradiše Rimljani u vojničke svrhe brojne izvrsne ceste, koje su silno pomagale širenju trgovine, povezujući razna mjesta i krajeve. Glavne su bile: t. zv. primorska cesta: Akvileja, Tarsatica, Salona i Skodra. Zatim cesta od Senja preko Otočca na Bihać. Jedna iz Salone

preko Knina Unom na Bihać, a druga preko Zagreba, Siska do Sirmija i od Ptuja preko Varaždina na Osijek.

Materijalno blagostanje i duševna obrazovanost za rimske uprave u obim ovim provincijama bila je velika. U Saloni je sagrađen amfiteatar i vodovod, Siscia ima kovnicu novca, a Sirmij carsku palaču, amfiteatar i tvornicu oružja. Kraj Salone gradi Dioklecijan svoju glasovitu palaču (kasniji Split). Panoni su vrijedni obrtnici, umjetnici i kipari. Veoma je znamenito *rudarstvo:* zlato se ispire u rijekama Fojnici, Željeznici, Gornjem Vrbasu i Lašvi. Srebreni, olovni, bakreni i željezni rudnici također su u Bosni (Domavia — Gradina kraj Srebrenice, Busovača, Fojnica).

Kršćanstvo je bilo i u I. st., a jače širenje nastade u drugoj polovici III. st. U Dalmaciji dolaskom sv. Venancija i osnutkom biskupije u Saloni (prvi biskup sv. Dujam † 304), a u Panoniji osnutkom biskupije u Siscii (sv. Kvirin † 303.), Cibalama i u Sirmiumu (sv. Irenej).

u IV. st. podpuno su pokrštene obje ove provincije i provedena crkvena organizacija. *Za savsku i srijemsku Panoniju* bio je *metropolita u Sirmiumu,* s podređenim biskupima (sufraganima) u Siscii, Mursi, Cibalama i Bassianama.

441. za provale Huna srijemski metropolita pređe u Solun i time nestane ta nadbiskupija, te sisački biskup podpade pod metropolitu u Saloni. *Salonski metropolita* imao je sufragane — biskupe u Rabu, Zadru, Skradinu, Naroni, Epidauru, Bistue Novi, Ludrumu (kraj Knina), Makru i t. d.

I arijeva nauka imala je svojih pristaša u Panoniji, ali su oni već krajem IV. st. bili sasma istrijebljeni.

Seoba naroda. Provale barbarskih naroda (napose Germana) u rimsko carstvo imaju cilj, da osvoje Italiju. Put ih je vodio većinom preko Panonije i Dalmacije, pa su zato obje ove zemlje od druge polovine III. st. stalno na njihovom udaru.

395. razdijeli car Teodozije rimsko carstvo na dva dijela: istočno (bizantinsko) s Carigradom i zapadno s Rimom na čelu. Tom prilikom *Dalmacija i Panonija podpadoše pod zapadno,* a *Praevalis pod istočno.* Ova razdioba imala je ne samo političkih, već i kulturnih i vjerskih posljedica, s vidljivim tragovima do danas.

441. osvoje *Huni* srijemsku Panoniju, a nakon smrti Atiline († 453.), ona podpade pod istočno rimsko carstvo.

493. zavladaju Dalmacijom i Panonijom (savska i srijemska) *Istočni Goti,* pod svojim vođom kraljem Teodorikom.

535. započe s njima rat bizantinski car Justinijan I. i oni izgubiše obje ove zemlje, koje podpadoše pod istočno carstvo.

Podjela hrvatske povijesti

Hrvatska povijest prikazuje događaje iz prošlosti hrvatskog naroda i možemo je podijeliti u *sedam glavnih odsjeka ili doba.*

I. doba ili protohistorija (do svršetka VIII. st.) obuhvaća pradomovinu, seobu i dolazak Hrvata u ove hrvatske zemlje, pokrštenje i život.

II. doba (800.—1102.). Tada se postepeno uređuje Hrvatska pod svojim knezovima i kraljevima i oslobađa tuđinske vlasti u borbi protiv Bizanta, Venecije i drugih, koji smetaju njenom ujedinjenju i samostalnosti.

III. doba (1102.—1527.) t. j. od personalne unije s Ugarskom do izbora Habsburgovaca. U Hrvatskoj cvate feudalizam i traje stalna borba za dalmatinske gradove i borba s osmanlijskim carstvom.

IV. doba (1527.—1790.). Borba se nastavlja sa tim carstvom. Istovremeno Habsburgovci nastoje što više skučiti Hrvatsku, a to nastojanje dostiže vrhunac za Marije Terezije i Josipa II.

V. doba (1790.—1868.). Nakon francuske revolucije, koja u Hrvatskoj ima slabi odjek, dolazi jedan dio zemlje pod Napoleona I. Stvara se hrvatski preporod, koji dovodi do rata s Mađarima (1848.). Bachov apsolutizam naročito utiče na prilike u Hrvatskoj, koja nakon toga koleba između Ugarske i Austrije i sklapa pod pritiskom vanjskih događaja nagodbu s Ugarskom.

VI. doba (1868.—1918.). Traje u Hrvatskoj borba protiv te nagodbe i jača pod vodstvom oca domovine dra Ante Starčevića nacionalna svijest, koju pokuša ugušiti oštri režim bana Khuen-Hédérvarya. Nakon raznih političkih peripetija, Hrvatska ulazi u Svjetski rat.

VII. doba (1918.—1941.). Nakon toga rata Hrvati su u sklopu nove države i tek 10. travnja 1941. dobijaju poslije duge i ustrajne borbe svoju državu.

I. doba (do svršetka VIII. stoljeća)

Slaveni kao pripadnici *arijske (indogermanske)* rase stanovahu po svoj prilici u *Poleziji* (Polesje), u trokutu Brest-Litovsk-Mohilev-Kijev. Već prije Krista pomiču se odatle prema zapadu, jugozapadu i jugu. Glavno im je *zanimanje:* ratarstvo, stočarstvo i ribarstvo. *Stanovali* su u drvenim kućama ili su ih gradili od pruća i oblijepili ilovačom. *Oruđe, oružje* i *odjeća* im je bila jednostavna.

Početkom VI. st. Dnjestar dijeli slavenska plemena na dvije grupe: *Ante i Slavene.* Anti su bili između Dnjestra i Dnjepra i od Crnoga mora do Visle, a *Slaveni* između Dnjestra i Donjeg Dunava, u Karpatima i njihovim ograncima i u Podunavlju. I jedni i drugi imali su zajednički jezik i običaje. Vjerovali su u jedno glavno božanstvo (Perun) i u razna manja božanstva (vile, vukodlake, zmajeve, suđenice, more i t. d.).

Polovinom VI. st. sva antska plemena sačinjavaju jaki savez s knezom na čelu. Hrvati u Povislju pripadali su Antima.

Po najnovijim znanstvenim istraživanjima izgleda, da Hrvati nisu bili u početku slavenskog već iransko-alanskog podrijetla *(iranska teorija).*

Po drugom mišljenju u znanosti, bili bi Hrvati gotskog podrijetla. Oni su se poslavenili po jednima još u Zakarpaću, a po drugima u našim krajevima *(gotska teorija).*

Međutim su ovo sve samo mišljenja (teorije), za koje treba povijesnih potvrda.

U prvoj polovini VI. st. Slaveni (u užem smislu) stanuju u današnjoj Besarabiji, Moldavskoj, Vlaškoj i u

sjeveroistočnoj Ugarskoj (do Tise i Dunava) razdijeljeni na mnogo plemena.

Od g. 547. Slaveni, koji su stvorili u Vlaškoj jaku saveznu državu *(Slavinija)*, nastoje preći Dunav i nastaniti se na Balkanu.

558. sklopivši **Avari** savez sa Justinijanom, prolaze sjevernom obalom Crnoga mora i pokoravaju mnoga hunska i antsko-slavenska plemena, došavši u Dobruču.

o. 560. pokoriše Avari Ante, koji se g. 583. oslobađaju njihovog jarma. Za cara Justina II. (565.—578.) idu Avari preko Zakarpaća na sjeverozapad do Labe i pokore gotovo sva antsko-slavenska plemena, osim onih u Slaviniji.

567. potukavši Gepide naseljavaju se *Avari* u današnjem *Banatu i Bačkoj*, zauzimaju cijelu Panoniju osim Srijemske, koja je pod vlasti Bizanta. *Podunavlje* posta središte njihove države.

568.—582. traju teške borbe između Avara i Bizanta za Srijemsku Panoniju. U međuvremenu slavenski živalj naseljuje krajeve uz Savu, Dravu, Blatno jezero i prodire duboko u alpinske predjele (Norik).

Od 578. Slaveni iz Slavinije neprestano ugrožavaju bizantinsko carstvo prelazeći Dunav. Ni Avari, kao saveznici Bizanta, ne mogu ih svladati, već ih samo prisile na plaćanje danka.

583.—602. Anti su u neprestanim borbama s Avarima.

584. dolaze Slaveni iz Slavinije do Carigrada.

589. do Peloponeza.

592. car **Mauricije** (582.—602.) protjera Avare s desne obale donjeg Dunava i iz Tracije, te očisti Balkan od Slavena.

593. bizantinski strateg **Prisko,** prešavši donji Dunav, potuče u Slaviniji dva tamošnja kneza, ali ostale nije mogao svladati, te bude prisiljen na uzmak.

594. novi vojskovođa, brat Mauricijev **Petar,** potuče kneza Pirogosta, ali Slaveni potukoše njega.

595. Petar se morade povući na desnu obalu Dunava.

597. Prisko ponovo prelazi Dunav i njegovim tokom ide na Slaviniju. Iste godine avarski hagan Bajan iskoristi tu priliku i pođe na rimsku Dalmaciju, ali ga Bizantinci potukoše negdje u današnjoj Bosni i prisiliše na uzmak.

599. Avarsko-slavenske čete provaljuju preko Dalmacije i Istre čak u Italiju.

601. Bizantinci dopru do avarskih hringova na Tisi i zarobe 8.000 Slavena i Avara.

602. *posljednji put se spominje skupno ime Anta.* Otada se ističu pojedina plemena, koja postaju posebni narodi (Poljaci, Česi, Hrvati, Sorbi, Ljutići, Bodrići i drugi).

610.—641. za vladanja cara **Heraklija,** dok on ratuje protiv Perzijanaca, *Slaveni*, avarski podanici i oni iz Slavinije, poplaviše Balkan i naseliše Dalmaciju, Meziju, Ilirik, Traciju i Grčku do Peloponeza. Tom prilikom propadoše mnoga rimska mjesta kao: Singidunum (Beograd), Sardika (Sofija), Skardona, Delminium, Narona, Epidarium i

o. 614. Salona. Stanovnici Epidaura (početak VII. st.) odseliše se desetak kilometara na sjever i osnovaše na kamenitom poluotočiću pod brdom Srđem grad, prozvan Ragusium (Ragusa), kasniji Dubrovnik. Sve do XII. st. ovaj grad nije izgubio svoje romansko obilježje. Do 1205. on je pod Bizantom i za svoje vinograde i maslinike izvan gradskih zidina plaća susjednim knezovima danak u zlatu t. zv. mogoriš.

626. nakon slavensko-avarskog poraza ispod zidina Carigrada, oslabi avarska država. To iskoristi Franak *Samo* i osniva posebnu slavensku državu.

poslije 630. pridružuju se Samovoj državi, vjerovatno i Hrvati, koji su stanovali na Gornjoj Visli (Mala Poljska) u Bijeloj Hrvatskoj, sa središtem oko Krakova.

oko 30-tih godina VII. st., kako piše bizantinski pisac car Konstantin VII. Porfirogenet (912.—959.), na poziv cara Heraklija dolaze **Hrvati,** pod vodstvom petero braće (Kluk, Lovel, Kosenc, Muhlo i Hrvat) i dviju sestara (Tuga, Vuga) *iz Bijele* Hrvatske preko Samove države i provaljuju u rimsku *Dalmaciju.* Pobijede Avare i oslobode tamošnje podjarmljene Slavene, te ih sami podvlastiše i tako postadoše vladajući sloj nad njima.

Od početka VII. st. do svršetka VIII. st. od raznih plemena i župa stvara se posebna državna tvorevina: **Primorska Hrvatska** od Raše do Cetine i Vrbasa, njenog vladara zovu Grci *arhon,* Latini *dux,* a domaći mu je naslov vjerovatno bio *knez.* On je nosilac upravne, sudbene i vojničke vlasti, priznavajući bizantinsko vrhovništvo.

Posavska Hrvatska je ostala do 791. ili 796. pod vlašću Avara. U krajevima između Cetine i Neretve stanovali su *Neretvani;* od Neretve do Dubrovnika *Zahumljani;* od Dubrovnika do Kotora *Travunjani* i odatle do Drima *Dukljani.* Hrvatsko je ime u ovim zajednicama ustupilo pred onim geografskim.

Od 640. pa do početka IX. st. nema toliko povijesnih podataka, da bi se po njima utvrdio potanji tok razvitka Hrvata u novoj postojbini. Tada traje narodnosna i kulturna simbioza između novonadošlih Hrvata i slavenskih starosjedilaca. Iako su Hrvati došli na rimsko tlo, oni se nijesu poromanili već su pohrvatili Romane.

641. šalje papa **Ivan IV.** rodom iz Dalmacije, poslanstvo na čelu s opatom *Martinom,* da pregovara sa hrvatskim poglavicama glede odkupa romanskih zarobljenika. Tako je papa s Hrvatima stupio u vezu i *otada počinje postepeno njihovo pokrštavanje.* Budući znamo po izvorima vrlo malo o pokrštenju Hrvata, o tom postoje razna mišljenja. Po jednima su ovo pokrštenje proveli Franci preko akvilejske patrijaršije na početku IX. st., ali to je neodrživa teorija.

Svakako se pokrštenje odvijalo od 641. polagano sve do početka IX. st. i to po latinskom svećenstvu iz dalmatinskih gradova (Konstantin Porfirogenet kaže, da su se Hrvati pokrstili za kneza Porge).

642. kako nam opisuje langobardski povjesničar **Pavao Đakon** (r. o. 720.), *Hrvati,* kao vojnička skupina, upute se sa brodovljem u *Južnu Italiju,* koja je bila bizantinska, s namjerom da ju osvoje. Iskrcali su se nedaleko Siponta i urediše na vojnički svoj tabor. Tu se sukobiše sa Langobardima, koji su ondje osnovali beneventansko vojvodstvo. Ubiše im vođu Aja i potukoše mnogo njegove vojske. Ali Ajov nasljednik, koji je znao slavenski, poče im govoriti njihovim jezikom, iznenada navali na začuđene Hrvate, te ih prisili da se povrate u svoju domovinu.

668.—681. u doba vladanja cara Konstantina IV. Pogonata i braće mu Tiberija i Heraklija, vjerovatno su *uređeni,* posredovanjem Bizanta, *odnosi između Hrvata i Romana,* koji su još u doba avarsko-slavenske provale pobjegli u gore (oni u unutrašnjosti),

a oni sa primorja na obližnje otoke, odakle se uskoro vraćaju u gradove Split, Trogir i Zadar ili osnivaju nova naselja (Dubrovnik).

Otada Hrvati i Romani žive u prijateljskim i rodbinskim vezama, što je dovelo do njihovog pohrvaćivanja i do jačeg kulturnog razvitka Hrvata.

Svršetkom VII. ili početkom VIII. st. osniva se u Splitu *biskupija,* čiji biskup ima naslov nadbiskupa, ali nije metropolita. Primorska Hrvatska, osim malog dijela današnjeg Hrvatskog Primorja, bila je pod ovom biskupijom, a *njen prvi biskup* je bio *Ivan iz Ravene* (njegov sarkofag se i sada nalazi u Splitu).

U drugoj polovici VIII. st. spominje se knez **Višeslav,** čije je ime uklesano na krstionici u Ninu, a sada se nalazi u Hrvatskoj Akademiji u Zagrebu.

II. doba (800.—1102.)

788. osvojivši Bavarsku i Istru, **Karlo Veliki** postade susjed Posavske i Primorske Hrvatske i Bizantinske Dalmacije.

791. za avarsko-franačkog rata *Posavska Hrvatska,* pod knezom *Vojomirom,* oslobađa se avarskog jarma, ali *priznaje franačko vrhovništvo.*

795. vodi Vojomir franačko-hrvatske čete protiv Avara.

Poslije 796. vlada u Posavskoj državi sa Srijemom domaći knez, kojega je potvrđivao franački kralj. On je morao davati svoju pomoć Francima i njegova zemlja stajala je pod nadzorom furlanskog markgrofa.

799. navali furlanski markgrof **Erih** na Primorsku Hrvatsku, ali ga Hrvati poraziše i pogubiše kod *Lovrane.* Novi markgrof nastavlja s ratovanjem.

Početkom IX. st. akvilejska patrijaršija vrši pokrštenje u Posavskoj Hrvatskoj, koja je pod njenom vlašću.

803. nakon nekolikogodišnjeg ratovanja, sklapa bizantinski car Nicifor s Karlom mir u Aachenu, po kome su Istra i *Primorska Hrvatska* došle *pod franačku vlast,* a Venecija i Dalmacija ostadoše i dalje u sastavu bizantinske države. Položaj kneza Primorske Hrvatske bio je isti kao i Posavskog, i nad njegovom je zemljom vršio nadzor furlanski markgrof.

806. nakon što je izbio novi rat između bizantinskog i franačkog dvora, posebno poslanstvo preda Karlu Velikom Dalmaciju, što je silno pogodilo Bizant.

807. i 809. uspostavlja Bizant uz pomoć svoga brodovlja vlast u Dalmaciji.

810. ne uspijeva kralju Italije **Pipinu,** da ponovno zadobije Dalmaciju.

812. sklopljen je konačni mir u Aachenu između Mihajla I. i Karla. **Bizant** priznaje Karlu kraljevski naslov, *odriče se zauvijek Primorske Hrvatske, a zadržava Dalmaciju,* koju podiže na *temat* (na čelu sa *strategom* u Zadru), sastavljen od Gornje i Donje Dalmacije. Dolaskom Hrvata i stvaranjem njihove države, *skučen* je sada pojam Dalmacije na onaj teritorij, koji je ostao u vlasti Bizanta. To su bili gradovi: Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor i otoci: Krk, Cres, Osor i Rab.

Ovakav srednjevjekovni geografski pojam Dalmacije postoji sve prve polovice XV. st.

o. 810.—821. vlada Primorskom Hrvatskom knez **Borna.**

o. 810.—823. u Posavskoj Hrvatskoj knez **Ljudevit.** Oba kneza priznaju vlast *Ludovika Pobožnoga* (814. do 840.), sina Karla Velikoga, za čijeg vladanja slabi carska vlast, a diže se moć pojedinaca.

818. knez Ljudevit šalje caru Ludoviku poslanike, da se potuže na nasilja furlanskog markgrofa *Kadaloha*, ali se ovi vratiše sa neuspjehom.

819. diže knez ustanak u svojoj zemlji protiv Franaka i porazi Kadaloha. Istovremeno šalje poslanstvo caru, moleći ga da nađe mirno riješenje. Ali ga Ludovik odbije. Sada se obraća knez za pomoć kod Slovenaca, Borne i bugarskih Timočana i Braničevaca. Samo mu se Slovenci i Timočani odazvaše. Uskoro novi furlanski markgrof *Balderich* pokori Slovence, a bitka sa Ljudevitom svrši se neodlučno. Na povratku knez porazi na Kupi Bornu, dapače provali u njegovu zemlju. Ali morade ubrzo odanle natrag. Borna i dalje stoji čvrsto uz Franke, a Ljudevita pomaže Bizant.

820. na proljeće Franci provaljuju u Posavsku Hrvatsku s tri vojske, ali iako su nanijeli zemlji veliku štetu, ne pobijediše junačkoga kneza, te moradoše natrag.

821. uzalud ponovo navaljuju na kneza i zemlju.

821.—o. 835. u Primorskoj Hrvatskoj knez **Vladislav,** nećak Bornin.

822. provaljuje jaka franačka vojska iz Italije u Posavsku Hrvatsku, koju Ljudevit iscrpljen i ostavljen od saveznika napušta i preko Visinske Hrvatske (Bosne) dolazi u Primorsku.

823. **Ljudemisl,** ujak Bornin, kod koga se je sklonuo Ljudevit, dade ga ubiti. Tako je završio život jedan od najvećih Hrvata i jedna od najsvjetlijih pojava hrvatske povijesti. Njemu nije bilo suđeno, da ostvari moćnu i jedinstvenu hrvatsku državu od Alpa i Drave do Jadranskog mora.

829. zauzmu **Bugari** Posavsku Hrvatsku, Srijem i dio Slavonije stave pod svoju izravnu vlast.

829.—838. u nekadašnjoj Savskoj Panoniji vlada knez **Ratimir** pod bugarskim vrhovništvom.

o. 835.—o. 845. u Primorskoj Hrvatskoj vlada knez **Mislav,** koji gradi zadužbinu, crkvu sv. Jurja na Putalju (Sućurac kod Splita) i obdari ju zemljištem i desetinom kliškog kneževskog posjeda. Za njegove vladavine Hrvati ugrožavaju na moru trgovinu Venecije, koja hoće da zavlada hrvatskom obalom.

838. dok su Bugari zabavljeni u Macedoniji, pošalje bavarski kralj Ludovik Njemački *Ratboda,* grofa istočne marke (Ostmark), protiv Ratimira, kojega ovaj pobijedi. Nato Posavska Hrvatska podpada pod Ludovikovu vlast, a Bugari i dalje ostadoše gospodari Istočne Slavonije i Srijema.

839. nakon bezuspješnog ratovanja protiv Hrvata, mletački dužd *Petar Trandenik* sklapa mir na zaselku sv. Martina u blizini Splita sa Mislavom, a zatim i sa neretvanskim knezom *Družakom,* da mogu mletačke galije mirno i slobodno ploviti uz hrvatsku obalu.

841. provale *Arapi* prvi puta u Jadransko more, te zapališe Osor i oplijeniše Rose i Kotor.

842. kod otoka *Suska* nedaleko Lošinja, arapsko brodovlje smlavi mletačko. Arapi tom prilikom nisu pustošili hrvatsku obalu.

o. 845.—o. 864. **Trpimir,** nasljednik Mislava.

846. ratuje knez Trpimir sa Bizantom i Venecijom i na kopnu i na moru, te kao pobjednik sklapa vrlo povoljan mir sa obje zaraćene stranke, čiji nam uvjeti nijesu poznati. Po svoj prilici su tada uređene granice između Hrvatske i dalmatinskih gradova, a *možda se je tada Venecija obavezala na plaćanje godišnjeg danka hrvatskom knezu.*

846.—848. boravi na Trpimirovom dvoru vrlo učeni bogoslov Franak, benediktinac **Gottschalk,** kojega je knez upoznao još u Furlaniji. Ta činjenica pokazuje visoki kulturni stav Trpimira prema znanosti.

o. 850. spominje se **Dubrovnik** prvi puta u povijesti.

o. 850. gradi Trpimir samostan na državnom dobru pod Klisom (Rižinice), gdje je doveo benediktince, glavne nosioce i širitelje tadašnje opće evropske kulture.

4. ožujka 852. izdaje Trpimir znamenitu ispravu na latinskom jeziku u *Biaćima* kraj Solina. To je remekdjelo kneževe dvorske kancelarije. U njoj dariva splitskom nadbiskupu Petru, Mislavovu zadužbinu sv. Jurja sa svim posjedom i pravima, kao i sa kliškom desetinom i sa još nekim dijelom zemljišta. *Ova je isprava,* ne samo prvi nam sačuvani pisani spomenik, već i *najstariji spomen hrvatskog imena,* u kojoj sebe Trpimir naziva »Božjom pomoću knez Hrvata« (dux Chroatorum munere divino).

između 854. i 860. navaljuje bugarski kan Boris na Trpimirovu zemlju, koja je u Slavoniji i Srijemu graničila sa Bugarskom. Naime, u borbi između Ludovika Njemačkog i Bugara, Trpimir je stajao na strani prvoga. Pošto je kan bio odbijen, sklopljen je mir između oba naroda.

o. 864. u doba crkvenog raskola **Primorska Hrvatska** prekida vezu sa bizantinskim dalmatinskim gradovima u crkvenom pogledu i *osniva svoju vlastitu biskupiju u Ninu,* koju papa Nikola I. potvrdi i podvrgne izravno pod svoju vlast.

o. 864.—876. vlada knez **Domagoj,** koji nije iz roda Trpimirovića i došao je na prijestolje revolucijom.

865. navaljuje na kneza dužd **Urso Patricijak,** prisili ga da zatraži mir i da dozvoli slobodnu plovidbu uz hrvatsku obalu.

867. opsjedaju Dubrovnik uzalud Saraceni.

871. poziva car **Ludovik II.** (855.—875.) Domagoja, da mu sa hrvatskim brodovljem pomogne osvojiti *Bari,* koji je bio u rukama Arapa. Ovaj mu se kao njegov vazal odazove i Bari pade. Dok se je hrvatsko brodovlje borilo pod tim gradom, bizantinski admiral *Niceta Orifa* navali na Hrvatsku i opljačka je. To je učinio zato, da osujeti pad Barija i da vrati Trpimiroviće na prijesto. Tada je uspjelo Bizantu, da učvrsti svoju vlast u Dukljі, Travunji i Zahumlju i da podvrgne Neretvane, koje su svećenici iz Carigrada počeli pokrštavati.

874. ili 875. papa **Ivan VIII.** piše »slavnom knezu« (glorioso duci) Domagoju, da kazni gusare, koji pljačkaju Mlečane, ali ne postiže ništa. Domagoj ratuje s Venecijom sve do svoje smrti, zato je i nazvan s njene strane »najgori hrvatski knez« (pessimus Sclavorum dux), a njegovi podanici »najgori narod Hrvata« (Sclavorum pessime gentes).
Kako Domagoj brani hrvatsku nezavisnost od vanjskih neprijatelja, tako i od unutrašnjih. Naročito je nemilosrdan prema pristašama stranke Trpimirovića, koji rade protiv njega, te i papa mora tu posredovati.

876.—878. naslijediše *Domagoja* njegovi *sinovi* nepoznatog imena, koji su od oca dobili u baštinu rat sa Venecijom i Bizantom i unutrašnje borbe s pristašama Trpimirovića. Stoga ponude mir Veneciji i ona ga radosno primi. Ali bizantinski car *Bazilije I.* pomogne *Zdeslava,* sina Trpimirova, koji ih zbaci, a

Hrvatsku podloži pod bizantinsko vrhovništvo, čime je *prestala svaka državopravna veza između Primorske Hrvatske i zapadnog carstva.*

878.—879. Zdeslav. Da si što duže osigura vlast u Hrvatskoj, šalje onamo Bazilije I. svoje svećenike, da rade za njega. Ujedno odredi (da Hrvate što jače privežu uza se), da dalmatinski gradovi plaćaju danak hrvatskom knezu, a ne više bizantinskom strategu u Zadru.

879. opći ustanak u Hrvatskoj *i protubizantinska stranka ubije Zdeslava,* a na njegovo mjesto zasjedne *Branimir.* U toj buni uz Branimira je bio i đakon ninske crkve Teodozije, kasniji biskup.

879.—o. 892. knez **Branimir,** vjerovatno sin Domagojev (»dux Cruatorum«.) On je radio na kulturnom i materijalnom napredku svoje države.

879. padom Zdeslava *prestaje* nad Primorskom Hrvatskom *bizantinsko vrhovništvo.* Nakon što je Branimir iskazao papi Ivanu VIII. vjersku odanost svoju i svoga naroda, papa prizna njega zakonitim vladarem, a Hrvatsku nezavisnom državom (21. V.).

880. car **Karlo III. Debeli** sklapa petgodišnji savez sa Venecijom protiv Hrvata.

880.—o. 897. vlada u Posavskoj Hrvatskoj knez **Braslav,** vjeran vazal franački.

884. on se pokloni Karlu III. Debelom u Tullnu kraj Beča.

886. nakon što je uspostavljeno crkveno jedinstvo, *dalmatinski gradovi podpadoše opet pod papinsku duhovnu vlast.* Nagodbom između Branimira i Bizanta, imao je ninski biskup *Teodozije* postati i splitski nadbiskup. Njega je ustoličio akvilejski patrijarh Walbert, a papa ih je obojicu radi toga ukorio, ali nije poništio izbor.

887. potukoše i ubiše *Neretvani* mletačkog duždа *Petra Kandijana* kod *Makarske,* kada je ovaj pokušao da ih pokori.

892. sastaje se Braslav sa carem **Arnulfom** u Hengstbergu (Štajerska), gdje se dogovaraju, kako će provaliti u *Svatoplukovu* kneževinu Moravsku.

o. 892.—o. 900. u Primorskoj Hrvatskoj knez **Muncimir,** sin Trpimirov.

o. 892.—o .1091. Trpimirovići *knezuju i kraljuju u Hrvatskoj.*

892. u parnici između ninskog biskupa **Aldefrede** i splitskog nadbiskupa **Petra II.,** kome pripada zadužbina sv. Juraj na Putalju, dosudi Muncimir na temelju očeve darovnice ovaj posjed Petru II.

895. sagradi Muncimir zadužbinu sv. Luke na Uzdolju kod Knina.

896. nakon provale *Mađara* u današnju Mađarsku, *predaje Arnulf Braslavu kao feudum Prekodravsku Panoniju sa Blatnim Gradom,* da ju brani od njih, ali je knez slabo što mogao učiniti u tom pogledu.

o. 897. po smrti Braslava *prestaje franačka vlast u Posavskoj Hrvatskoj.*

o. 900.—o. 910. vlada stariji sin Muncimirov **Petar.**

o. 910.—o. 928. vlada **Tomislav,** brat Petrov, koji odbrani Primorsku Hrvatsku od Mađara, a Posavsku pridruži svojoj državi, koja je graničila sa Bugarskom, na crti Donja Bosna-Orljava.

Poslije 923. Bizant predobiva za se Tomislava, protiv bugarskog cara *Simeona* i na Tomislavov zahtjev ustupa mu dalmatinske gradove i daje naslov stratega (prokonzula).

924. ili **925.** *Hrvatska postaje kraljevinom,* a Tomislav kraljem, kojemu je i Bizant vjerovatno priznao taj naslov.

o. 925. najkasnije, ima Dubrovnik svoga biskupa i autonomnu upravu.

925. da se urede crkvene prilike u Hrvatskoj, na zahtjev Tomislava i svih biskupa, papa **Ivan X.** šalje biskupe Ivana i Leona u tu državu i oni sazivaju *crkveni sinod u Splitu.* Ovdje su stvoreni mnogi zamašni zaključci crkveno-moralno-političkog sadržaja. Tako se osniva crkvena provincija sa metropolitom na čelu (splitski nadbiskup), kome su podvrgnuti ostali biskupi (dakle i ninski), a glagoljaše se ne smije zaređivati bez dozvole pape. Uz to su određene i kazne za razne krivice. Sve ove zaključke odobri papa, osim onog, da je ninski biskup Grgur sufragan splitskog nadbiskupa, jer je ovaj prvi uložio prosvjed.

926. navali Simeonova vojska pod vodstvom **Alogobotura** na Hrvate, saveznike Bizanta, ali ju oni potukoše. Posredovanjem papinih poslanika biskupa Madalberta i vojvode Ivana, nagode se Simeon i Tomislav.

928. papinski poslanik **Madalbert** saziva novi sinod u *Splitu.* Zaključeno je, da *splitski nadbiskup* postaje *metropolita Hrvatske i Dalmacije,* ninska se biskupija ukida, a Grgur si može uzeti po volji koju drugu biskupiju (ovaj postaje skradinski biskup). Papa Leo VI. potvrdi te zaključke, uz malu izmjenu. Da su crkvene prilike uređene u Hrvatskoj državi, najviše je zasluga Tomislavova.

o. 928.—o. 935. kralj **Trpimir II., nasljednik** Tomislava.

931. Hrvati i Bizant pomažu Srbe pod Časlavom, da se oslobode bugarskog jarma.

o. 935.—945. kralj **Krešimir I.** za čije je vlade Hrvatska snažna kao za Tomislava i napreduje u svakom pogledu.

945.—949. Miroslav, nasljednik Krešimira I. Za njega država slabi zbog unutrašnjih nemira. Četiri godine vodi se borba za prijestolje između Miroslava i rođaka mu Mihajla-Krešimira, kojega pomaže *Pribina, ban Like, Krbave i Gacke.* Ovim nemirima okoristi se Časlav i zauze neke pogranične hrvatske župe, Bosnu i Neretvansku Krajinu.

948. kada u dva maha nije mletačko brodovlje ništa moglo postići protiv Neretvana, *obvezaše im se Mlečani plaćati danak za prolaz svoga brodovlja* po neretvanskim vodama.

949.—969. mjesto Miroslava, kojega je zbacio Pribina, kraljuje **Mihajlo-Krešimir II.** (zvan **Krešimir Stariji),** čija žena *Jelena* gradi na Otoku (koji čini riječica Jadro u Solinu) zadužbinu i crkvu sv. Stjepana, koja je bila grobnica kraljevske kuće i crkvu sv. Marije i samostan za redovnike.

o. 960. po smrti Časlavovoj Krešimir vrati Bosnu i one pogranične župe u Hrvatskoj, koje je Časlav za vrijeme nemira u zemlji prisvojio.

969.—997. Stjepan Držislav, sin Krešimira II.

8. listopada 975. umire mu majka Jelena, čiji je sarkofag u ulomcima nađen u predvorju crkve sv. Stjepana.

između 986. i 990. strada od vojske bugarskog cara **Samuila** uz Kotor i Dubrovnik i Hrvatska, jer je Držislav bio saveznik Bizanta. Iako su Hrvati prisilili Bugare na uzmak, ovi zavladaše Bosnom. Sada **Bazilije II.** priznaje Držislavu kraljevski naslov, ostavlja mu Dalmaciju u upravu i daje mu vladarska odlikovanja i naslov eparha i patricija.

992. nakon što je sklopio dužd **Petar II. Orseolo** (991. do 1009.) ugovor sa zapadnim carem Otonom III. i

Arapima i tako se osigurao izvana od prepada, *prestade plaćati danak Hrvatima i Neretvanima.* Time je htio izazvati sukob s Hrvatima, da bi dobio od bizantinskog cara u upravu dalmatinske gradove.

996. kada je Držislav zahtijevao od dužda da plaća danak, a ovaj odbije, hrvatske lađe počeše napadati mletačke galije na moru. Ipak uspije duždevom brodovlju zauzeti *Vis* i na ponovni Držislavov poziv da plati danak, poruči Orseolo silovito, da će ga sam donijeti.

997. umre *Držislav i ostavi tri sina: Svetoslava-Suronju, Krešimira i Gojslava.*

997.—1000. kraljuje **Svetoslav-Suronja.** Odmah se protiv njega dižu braća Krešimir i Gojslav. Za prvoga su bili dalmatinski gradovi, a za ovu dvojicu većina Hrvata i Neretvana.

998. osvetiše se Hrvati i Neretvani Zadru, koji se stavio u zaštitu Venecije. Po primjeru Zadra, staviše se i drugi dalmatinski gradovi pod mletačko okrilje. Iste godine dobi dužd dozvolu od Bizanta, da Venecija primi pod svoju zaštitu ove gradove.

1000. krene Petar II. Orseolo sa brodovljem prema Dalmaciji. *Osor, Zadar* i poslanici ostalih dalmatinskih gradova položiše zakletvu vjernosti. Dužd zauzme i *Biograd.* U *Trogiru* uglavi Orseolo sa prognanim Svetoslavom-Suronjom, nakon što je odbio miroljubive ponude njegove braće, ugovor, po kome se kralj odriče dalmatinskih gradova, a dužd mu obećaje pomoć, da dođe na prijestolje. U zalog daje Svetoslav sina Stjepana za taoca.
U Splitu se nagodi dužd sa neretvanskim knezom i prvacima, koji se odriču danka i obećaju, da neće

uznemirivati mletačko brodovlje. Nakon što je zauzeo *Korčulu* i *Lastovo* i primio zakletvu vjernosti od Dubrovčana, vrati se u triumfu u Veneciju i uze naslov »*vojvoda Dalmacije*« (dux Dalmatiae).

1000.—o. 1035. Krešimir III., a **Gojslav** od 1000.—o. 1020.

1018. nakon što je Krešimiru III. uspjelo privući k sebi neke dalmatinske gradove (vjerovatno i hrvatski Biograd), krene dužd *Oto,* sin Orseolov, da ih zaštiti i posebnim ugovorima još jače ih priveže uz Veneciju, pa su oni, kao i otoci, sada morali plaćati godišnji danak republici.

Krajem 1018. čim je pao izdajom bugarski Srijem pod Bizant, s kojim je sada graničila Hrvatska od Požege na Borju, Vlašić, Neretvu i Cetinu, Krešimir i Gojslav sastanu se sa Bazilijem II. i poklone mu se, a ovaj ih bogato nadari i podijeli im patricijski naslov. *U ovo doba Hrvatska je sjena od države.*

1018.—1024. traje u Hrvatskoj borba za odcijepljenje od dalmatinskih biskupa, napose od splitskog nadbiskupa. Vođa je tobožnji biskup *Sedeh,* čijom smrću je taj sukob riješen i *Hrvati dobiše svog posebnog biskupa, s naslovom »Hrvatski biskup« (Episcopus chroatensis).* To je bila neobična pojava u crkvi. Ovaj biskup bez određenog sjedišta, boravi na hrvatskom kraljevskom dvoru, kao savjetnik i predstojnik dvorske kapele i kancelarije.

1024. iskoristivši nemire u Veneciji protiv Orseolâ, Krešimir III. na čas uspijeva zavladati dalmatinskim gradovima. Ali uskoro *Bazilije-Bojoan,* bizantinski namjesnik Južne Italije, otme mu ih i zarobi mu ženu i sina, koje odvede u Carigrad. Sada se sređuju odnosi između Hrvatske i ovih gradova.

1027. rođak Orseolâ i Stjepana Svetoslavovića, koji je oženio Hicelu, kćer dužda Petra II., mađarski kralj *sv. Stjepan* napada na Krešimira i *zauzima Posavsku Hrvatsku, od koje stvara dukat ili banat Slavoniju,* u kojoj zavladaše Svetoslavovići. Tako je hrvatska država razdvojena na dva samostalna dijela: Slavoniju (od Gvozda do Drave), gdje su Svetoslavovići i pravu Hrvatsku sa Krešimirovićima.

1028.—1034. dubrovačke lađe zajedno sa bizantinskim, bore se na grčkim obalama protiv Arapa.

o. 1035.—1058. Stjepan I., sin Krešimira III.

između 1036. i 1040. Zadar se predaje Hrvatima, ali to Bizant ne odobrava. Ipak Stjepan I. uspostavlja vlast u dalmatinskim gradovima.

1050. zauzima dužd *Dominik Kontareno* Zadar, koji je pod Venecijom do 1066.

1050. saziva papinski legat kardinal Ivan **crkveni sinod** u Splitu, na kojem su pod utjecajem novoga pokreta u katoličkoj crkvi, provedene crkvene reforme i promjena na stolici splitske nadbiskupije, jer su crkvene prilike u Hrvatskoj bile nesređene kao i u ostaloj Evropi.

1058.—1074. Petar Krešimir, sin Stjepana I. Za njegove vladavine postaje *Nin* kraljevska prijestolnica, a Biograd (prije 1060.) dobiva svoga biskupa i gradskog priora. Šibenik, Solin i druga mjesta, također se podižu. Dalmacija i Hrvatska usko su povezane u to doba. U Krešimirovoj državi reformiraju se i podižu novi benediktinski muški i ženski samostani i grade veličanstvene bazilike, koje on bogato obdaruje, kao i ostali mogućnici.

1060. šalje papa **Nikola II.** svoga legata opata Majnarda u Hrvatsku i Dalmaciju, da ondje provede zaključke lateranskog sinoda (1059.). U tu svrhu sazove *provincijalni reformni sinod* u Splitu, koji donese slične zaključke kao i lateranski. Određeno je tko bira nadbiskupa, biskupe i tko ima pravo rediti svećenike, koji se ne smiju ženiti i ne smiju nositi bradu, ni duge kose. Zabranjeno je ređenje Hrvata, dok ne nauče latinski, ali time nije zabranjena glagoljica.

1061. potvrdio je papa Nikola II. zaključke splitskog sinoda i naredio, da se strogo vrše.

1063. dokrajčen je protureformni pokret u Hrvatskoj (1060.—1063.), kojemu je stajao na čelu stranac **Vulfo,** pristaša protupape Honorija II. Legat pape Aleksandra II. kardinal Ivan, uhvatio je Vulfa i na provincijalnom sinodu u Splitu lišio ga svećeničkog čina, javno ga kaznio i doživotno zatvorio u tamnicu. Da je nastao mir, najviše je zasluga kralja Petra Krešimira.

1064. papinski legat biskup **Teuzo** donosi potvrđene splitske zaključke u Split i ustoliči novog nadbiskupa, dosadašnjeg osorskog biskupa *Lovru,* a na prolasku kroz Trogir, dade tome gradu po želji stanovnika, svoga pratioca *Ivana* za biskupa.

o. 1069. stupi Petar Krešimir u pregovore sa svojim rođakom Svetoslavovićem banom **Dmitrom Zvonimirom** i nagode se, da će se Slavonija ujediniti sa majkom zemljom, a Zvonimir će postati Krešimirov suvladar i prijestolonasljednik. Dosadašnji njegov suvladar i prijestolonasljednik Stjepan, bude zatvoren u samostan, gdje živi kao svjetovnjak. Tako je *Hrvatska opet postala jedinstvena i moćna.*

1069. daruje Petar Krešimir ispravom u Ninu, samostanu sv. Krševana otok Maun. U njoj kaže, da mu je

Svemogući Bog raširio kraljevstvo na kopnu i moru, *Jadransko more naziva svojim*, a sebe ponosno *kralj Hrvatske i Dalmacije.*

To znači, da je ovom jakom vladaru uspjelo predobiti Slavoniju i Dalmaciju, koja je samo po imenu pod Bizantom.

1073. na strani Bugara, da se oslobode bizantinskog jarma, sudjeluje i hrvatska vojska.

1074. za osvetu šalje Bizant svoje saveznike Normane pod vodstvom grofa **Amika,** da zauzmu Dalmaciju, što im ne uspijeva.

1074.—1089. Dmitar Zvonimir, oženjen Jelenom Lijepom, kćerkom mađarskog kralja Bele I., a sestrom sv. Ladislava.

8. veljače 1075. nakon što je dužd *Dominik Silvije* protjerao Normane iz dalmatinskih gradova, ovi mu se svečano obvezaše, da neće nikada više dovoditi Normane ili strance u Dalmaciju.

1075. pristavši papa Grgur VII. na Zvonimirov prijedlog, da Hrvatska i Dalmacija postanu jedinstveno kraljevstvo, pošalje onamo svoje poslanike opata *Gebizona i biskupa Fulkoina,* da taj čin izvrše Zvonimirovom krunidbom. U listopadu, *Gebizon* uz prisustvo velikaša, svećenstva i naroda *okruni* i pomaza *Zvonimira za hrvatsko-dalmatinskog kralja* u bazilici sv. Petra u Solinu. Zvonimir je darovao (3 isprave) sv. Stolici samostan sv. Grgura, u Vrani kraj Biograda, kao hospicij za papinske legate. Obećao je plaćati godišnji danak od 200 dukata, da će pravedno vladati i štititi crkvu i da će kao papin vazal sve izvršivati, što mu se naredi, te da ne će nikada zanijekati vrhovništvo sv. Stolice nad hrvatsko-dalmatinskim kraljevstvom.

1079. na papinu prijetnju izopćenja iz crkve, odustane istarsko-kranjski grof **Vecelin** od svoje namjere, da provali u pogranične dijelove Hrvatske.

1081.—1085. dubrovačke lađe ratuju na strani Normana, protiv Venecije i Bizanta.

1082.—1085. ratuje **hrvatska mornarica** na normanskoj strani, protiv bizantinsko-mletačkog brodovlja (n. pr. kod Krfa).

1085. nakon dovršenja rata, bizantski car **Aleksije** daje duždu *Vitalu Falieru u upravu Dalmaciju,* koju ovaj ne može osvojiti za života Zvonimirovog, ali se zato kiti naslovom »vojvoda Dalmacije«.

1089. kada je nastao u Evropi opći pokret, da se pomogne caru Aleksiju i oslobodi sv. Zemlju iz nevjerničkih ruku, našao je on odjeka i kod nas, i dok se je u tom pravcu nešto radilo, negdje u prvoj polovini g. 1089. **umre Zvonimir,** ili po poznijoj *tradiciji, pogiba kod Pet Crkava na Kosovi, nedaleko Knina.*

On je podigao kraljevstvo u svakom pogledu; stolovao je u Kninu, darivajući crkve i samostane (u Splitu, Zadru, Baški na Krku).

1089.—1091. voljom hrvatskih velikaša i dalmatinskih gradova, vlada zadnji Trpimirović **Stjepan II.,** iz vučen iz samostana.

Zvonimirova udovica *Jelena* vlada u Slavoniji i traži za sebe Hrvatsku i Dalmaciju, u kojima nađe mnogo pristaša.

1091. na Jelenin poziv, brat joj mađarski kralj **Ladislav** ulazi bez odpora u Slavoniju, ali u Hrvatskoj mu se opriješe. Ipak prodre do mora i zatraži od pape Urbana II. odobrenje, da uzme u svoju vlast

hrvatsko-dalmatinsko kraljevstvo, na što papa ne pristane. Da ne zauzme Dalmaciju, nagovori car Aleksije svoje saveznike Kumane, da navale na Mađarsku i Ladislav morade kući; krajem iste godine normanski vojvoda *Gottfrid* zauzme u ime Bizanta Dalmaciju, koja posta njena provincija.

1091.—1095. vlada u Slavoniji kralj **Almoš,** koga je ondje postavio njegov stric Ladislav.

1093.—1097. kraljuje u Hrvatskoj **Petar,** nepoznatog roda i plemena, sa sjedištem u *Kninu.* On je na strani pape Urbana II., a ogorčeni Ladislav je uz protupapu Klementa III. Viberta.

1094. da se provede u Slavoniji crkvena organizacija, **Ladislav** i **Almoš,** uz odobrenje protupape, osnovaše *biskupiju u Zagrebu* i postaviše za biskupa Duha, rodom Čeha. S njime dođoše iz Mađarske i svećenici sa obrednim knjigama, sačuvanim do danas.

1095. po svoj prilici uklanja nasljednik Ladislavov, stariji sinovac **Koloman,** svoga brata Almoša iz Slavonije, a nije isključeno, da ga je protjerao i kralj Petar.

1097. navali Koloman na Hrvatsku i na planini *Gvozdu* dođe do boja između njegove i hrvatske vojske. Hrvati bijahu poraženi, a Petar junački pogine *(Petrova Gora).*

1099. kada su Rusi i Kumani porazili Kolomana, *Hrvatska se oslobađa njegovog gospodstva.*

1102. Dubrovnik dobiva nadbiskupa i prestaje biti ovisan od splitskog nadbiskupa.

1102. polazi **Koloman** sa vojskom u Hrvatsku i nagodi *se sa predstavnicima hrvatskog naroda,* dvanaestoricom članova glavnih hrvatskih plemena. Hrvati ga priznaše (kao i njegove nasljednike) za svoga kralja. Hrvatska ostaje nezavisna i povezana je s Mađarskom jedino kraljevom osobom, te ne plaća daće ni poreze. U slučaju napada na državne granice, svako hrvatsko pleme dat će po 10 konjanika, i do Drave uzdržavat će se vojska na njihov trošak, a preko nje na kraljev. Nakon toga Hrvati okruniše Kolomana hrvatskom krunom u Biogradu.

Unutarnje stanje Hrvatske do 1102.

Naziv države. Službeni narodni naziv hrvatske države nije poznat. Bizantinci su je zvali »*Hrobatia*« (X. st.), a Latini »*Croatia*« (XI. st.). 852. postoji naziv za hrvatsku državu »*regnum Chroatorum*«, 925. »provintia Chroatorum« ili »fines« i slično. Od Petra Krešimira ima naziv »*regnum Chroatorum atque Dalmatinorum*« i »*regnum Chroatiae atque Dalmatiae*«. Sadašnji naziv »Hrvatska« datira iz XVIII st. Zapadni izvori od najstarijeg doba zovu hrvatsku državu »*Sclavenia*«.

Krvno i staleško uređenje. Hrvatski narod bio je uređen u glavnom na osnovi *krvne rodbinske veze, društveno-staleškog položaja i na upravno-teritorijalnoj podjeli.*

Najšira jedinica, na osnovi podrijetla i krvi je *pleme* (tribus), koje se dijelilo na *rodove* (generatio, genus, parentela), a ovi na *obitelji* (familia). Staleško društveno uređenje sastojalo se: 1. od *povlaštenih plemena* (potomaka praplemena i najstarijih hrvatskih doseljenika), koji su nosioci svih časti i vlasti. 2. *slobodnjaka,* potomaka Slavena i drugih naroda na tlu hrvatske države, te onih, koje je gospodar oslobodio. Oni uživaju svoj posjed,

ali plaćaju porez i vrše razne radove. 3. *kmetova* (coloni), koji obradjuju zemlju vladara, velikaša i crkava, te daju po pogodbi dio plodina. S vremenom oni bivaju suvlasnici ove zemlje. 4. *robova* (servi), koji su bez ikakvih prava i podpuna svojina svoga gospodara.

Teritorijalno-upravna podjela se sastojala od: 1. župe, isprva teritorijalne jedinice pojedinog plemena, a kasnije od više pomiješanih plemena. Ona nosi ime po rijekama, moru ili mjestu. 2. Župa ima svoj utvrđeni grad (castrum), sijelo župana i drugih župskih vlasti. Ispod grada je podgrađe. Kasnije ima i slobodnih *gradova* (Biograd), uređenih poput dalmatinskih gradova. 3. Osim župskog grada postoje u župi vesi (vicus, naselja) upravno porezno-vojničke zasebne jedinice. 4. Ves se sastojala od pojedinih *domaćinstava* (hiža, kuća). 5. *Dvorovi (curtis)*, kojima je upravljao *dvornik*. To su obično posjedi vladara ili velikaša.

Vlada. Vladar nosi naslov *knez (dux, judex, comes, princeps, arhon), a od X. st. rex, (cesar,* možda i *kralj).* Prijestolje se nasljedjuje po *primogenituri,* po *majoratu* (najbliži po krvi predšasniku) i ponekad po *senioratu* (najstariji u rodu). Vladar ima *prijestolonasljednika,* zvanog *dux.* Knez, kasnije kralj, boravi na svom *dvoru (aula, curia),* okružen dvorskim časnicima i službenicima, po franačkom uzoru. Prvi dvorski službenik se zove *dvorski župan (jupanus palatii),* a za Zvonimira *tepčija. Banska čast* je postojala od početka. Ispočetka je jedan ban, a kasnije dva (možda i bosanski ban). *Ban* je najveći dostojanstvenik iza vladara u državi.

Na čelu župe (comitatus) je *župan,* koji je ispočetka plemenski poglavica, a kasnije ga imenuje kralj. On je vrhovni sudac i vojni zapovjednik u svojoj župi. Župa ima sad manje sad više (oko 30: ninska, lučka, kninska i t. d.). Uz župana su bili u župi još *podžupani* (podsuppus) i *satnici* ili *stotnici. Vrhovnu je upravu imao vladar* uz sudjelovanje dvorskog vijeća i narodne skupštine. *Dvorsko vijeće* sačinjava ban, župani, dvoranici i više svećenstvo. *Narodnu skupštinu* (sabor) sačinjavaju predstavnici plemenskih jedinica i klera. Upravna, sudbena i vojnička vlast je u rukama vladara, bana, župana i satnika, a pomagači na sudu bili su *pristavi.* Svećenici su bili pisarsko i kancelarijsko osoblje. *Dvorska kancelarija* bila je uređena po zapadnom uzoru, na čelu sa *kancelarom (obično* »Hrvatski biskup«).

Državni prihodi bijahu: 1. *Terraticum,* dohodak u naravi sa vladarskih imanja. 2. *Tributum,* daća u novcu ili zemljarina. 3. *Carine.* 4. *Mletački godišnji danak* (solitus census) i 5. *danak mira (tributum pacis),* koji su plaćali dalmatinski gradovi. *Novac* je u državi bio bizantinski, rjeđe franački, jer hrvatski vladari nisu ga kovali.

Vojska. Početna organizacija Hrvatske je vojnička, a vrhovni vojskovođa je vladar. *Vojska je bila uređena na osnovi krvnog uređenja* Hrvata, sastojeći se od konjanika i pješaka. Za Tomislava i prvih nasljednika, mogla je podići hrvatska država 100.000 pješaka i 60.000 konjanika.

Pomorstvo. Slaveni došavši na Jadran, kao izvrsni brodari u pradomovini, nastavili su se time baviti, podpomagani od nadošlih Hrvata. Za Tomislava

imala je država 80 velikih i 100 malih brodova. Hrvatski vladari mnogo su se brinuli, da imaju jaku mornaricu.

Jezik i škole. Službeni jezik u državi je *latinski* (nadpisi i isprave pisani *rimskom kursivom, minuskulom, karolinom i beneventanom). Uz glagoljicu* kao liturgično pismo, bila je i *ćirilica* kao pismo dnevne uporabe *(»hrvacko« pismo). Škole su bile* u svećeničkim rukama, napose benediktinaca.

Graditeljstvo. Do polovine XI. st. grade se po hrvatskoj državi opsegom *malene crkve* (sv. Križ u Ninu, sv. Luka na Uzdolju kod Knina, u Trogiru). *Od polovine XI. st.*, grade se *monumentalne crkve bazilikanskog tipa* (sv. Stjepan i sv. Mojsija u Solinu, sv. Marija u Ninu).
One se svršavaju sa jednom ili više *apsida,* a na pročelju je *zvonik i narteks* (nadvratnik). Iznutra je *oltarna pregrada* (septum, cancelli), koja dijeli svećenstvo od puka. Nad oltarom je ciborij (pokrov). Oltarne pregrade, ciboriji, nadvratnici i drugo, bili su umjetnički izgrađeni *pleternom ornamentikom.*

Rezbarstvo i slikarstvo. Metalni predmeti su se izrađivali vani ili kod kuće (zlatni nakiti, oružje). *U slikarstvu* se upotrebljavao *mozaik, freske* (za ukrašivanje crkava) i *minijature* (za ukrašivanje rukopisa).

Dalmacija i njeni gradovi. Temat Dalmatinski (Gornja i Donja Dalmacija) na čelu sa *strategom* (dux, proconsul), imao je sijelo u Zadru.
U dalmatinskim gradovima bili su slobodni i neslobodni stanovnici. Slobodni su se dijelili na *maiores (patricije)* i *minores* (puk). Svu vlast su imali patriciji, na čelu sa *priorom,* uz koga je bilo

uže vijeće (curia), a ove je biralo *šire vijeće (consilium).* U važnijim poslovima sazivala se je opća *skupština (universitas).*

III. doba (1102.—1527.)

1102.—1301. Arpadovići.

1102.—1116. Koloman, koji je hrvatski teritorij od Drave do mora predao u *upravu banu.* Za njegove vlade polagano se naseljuje mađarsko plemstvo u Slavoniju.

1107. nakon što je Koloman sklopio sa Aleksijem politički savez protiv Normana, pojačan rodbinskom vezom, predade mu ovaj dalmatinske gradove, koje oduze Veneciji i njen *dužd od te godine ne nosi naslov »vojvoda Hrvatske i Dalmacije«.* Tako se Kolomanu, koji dođe u Dalmaciju, predade Zadar, Trogir i Split i otoci Cres, Osor i Krk, dok osvoji Rab. Održavši sabor pred Zadrom, *podijeli dalmatinskim gradovima veliku autonomiju* (oslobađa ih plaćanja svakog danka) i povlastice. Po svoj prilici je ovdje okrunio i svoga sina Stjepana za hrvatskog kralja.

1108. Kolomanove čete pustoše normansku *Apuliju,* kada je herceg Boemund navalio na Drač. Koloman ratuje uspješno sa carem Henrikom V., koji si je svojatao Dalmaciju i Hrvatsku, kao dio zapadnog rimskog carstva.

1115. kada su se zaoštrili odnosi između Kolomana i Bizanta, krivnjom kralja, mletački dužd *Ordelafo Faledro* osvaja Zadar (osim gradskog kaštela), Trogir, Split i otoke.

1116.—1131. Stjepan III. (II.),* sin Kolomanov.

* u zagradi znači ugarski kralj.

1116. pomognut od njemačkog i bizantinskog carstva osvaja dužd Faledro zadarski gradski kaštel, te hrvatske gradove Biograd i Šibenik. *Te je godine Venecija imala čitavu bizantinsku Dalmaciju u svojoj vlasti.*

1117. potuče Stjepan III. Faledra i Venecija zamoli petgodišnje primirje.

1124. ratuje kralj Stjepan sa Venecijom i predobije Biograd, Šibenik, Trogir i Split, dok Zadar i otoke nije mogao osvojiti. Trogiru i Splitu potvrdi očev privilegij.

1125. dužd **Dominik Michieli** preote mu Split, Trogir i Šibenik, a Biograd do temelja razori. Biogradski biskup i stanovništvo presele se u Skradin.

1131.—1141. Bela I. (II.) Slijepi, sin Almošev, a sinovac Stjepana III.

o. 1133. Bela I. *vrati Hrvatskoj,* poslije sretnog rata sa Venecijom, *Dalmaciju,* osim Zadra i otokâ.

1134. ostrogonski nadbiskup pismeno presuđuje zagrebačkom biskupu Dubravu kraj Čazme. To je *najstarija isprava,* koja nam govori o toj biskupiji.

o. 1137. *pridruži se Bosna Ugarskoj.* Otada nose ugarsko-hrvatski kraljevi naslov »*rex Ramae*« (pritoka Neretve), a pod Ramom se misli *Bosna,* koja postaje *posebno herceštvo* (ducatus) Belinog sina Ladislava.

1141.—1162. Gejza I. (II.), sin Bele I.

1142.—1157. mjesto hercega Stjepana, brata Gejzinog, upravlja Hrvatskom ban *Beloš.*

1151. provali moćni bizantinski car *Emanuel Komnen* u Ugarsku i Hrvatsku, da se osveti što su Mađari i Hrvati pomagali Srbe protiv njega.

1154.—1163. mjesto drugog brata Gejzinog, hercega Ladislava, upravlja *Bosnom* ban *Borič,* porijeklom iz požeške županije, od kojega je potekla porodica kasnije prozvana Kotromanići. On ratuje kao vazal ugarski protiv Bizanta. *Borič je prvi po imenu nam poznati bosanski ban.*

1162. Gejzin sin **Stjepan IV. (III.).**

1162.—1163. Ladislav I. (II.), srednji Gejzin brat.

1163. Stjepan V. (IV.), najmlađi brat Gejzin, uz koga su Hrvati.

1163.—1172. ponovno **Stjepan IV. (III.).** Nakon rata sa Emanuelom Komnenom, ustupi mu Stjepan Srijem i obeća, da će baštinu svoga brata Bele t. j. Hrvatsku na jug Velebita i Dalmaciju predati caru.

1163. ne samo da nije Stjepan IV. predao tu baštinu, već dolazi u Hrvatsku i Dalmaciju i potvrđuje privilegije dalmatinskim gradovima, a možda se i kruni za hrvatskog kralja.

1164.—1167. traje rat zbog tih zemalja između oba vladara i *Bizantinci zavladaju Srijemom, Bosnom, Hrvatskom rijeci Krki na jug i Dalmacijom,* osim Zadra i otokâ, koji su u mletačkoj vlasti. Na čelu uprave u ovim krajevima je carev rođak *Konstantin* »*vojvoda čitavog kraljevstva dalmatinskoga i hrvatskoga*«, koji je vrlo dobro i pravedno vladao.

1167.—1180. *Bosna je dio bizantinskog carstva.*

1169. sklapa Dubrovnik trgovački ugovor sa gradom *Pisom,* a zatim s drugim talijanskim gradovima.

1172.—1196. Bela II. (III.), brat Stjepana IV., vlada Ugarskom i Hrvatskom od Drave do Krke bez Srijema.

1180. nakon smrti Emanuela, *pridruži Bela Hrvatsku, Dalmaciju (sa Zadrom)* i *Srijem svojoj državi,* a Bosna prizna njegovo vrhovništvo.

1180.—1203. vlada Bosnom »veliki ban« **Kulin,** koji pomaže Belu II. protiv Bizanta i živi u dobrim odnosima sa susjedima i papom. Uspomena na njegovu vladavinu sačuvana je u narodnoj predaji. Za njega se širi heretički pokret *»krstjana«*, čiji je on zaštitnik.

1181.—1193. bjesni borba za Zadar, između Bele II. i Venecije.

1185.—1193. *priznaje Dubrovnik vlast normanskih kraljeva.*

1189. *sklapa Kulin sa Dubrovčanima ugovor,* po kome oni dobiše podpunu slobodu trgovanja u Bosni i veliki utjecaj na gospodarske prilike. Time se i njegova zemlja podiže.

1190. predaje se Beli Rab, a u to vrijeme i još neki otoci.

1193. daruje kralj krčkom knezu *Dujmu (kasniji Frankopani) modrušku županiju.* Oko toga vremena potvrdi *bribirsku županiju* županu *Miroslavu (Bribirski),* a vodičkom županu *Stjepanu Baboniću* dade *zemljište između Une i Sane* (sjeverozapadna Bosna). Tako se *zapadno-evropski feudalizam proširi i među hrvatsko plemstvo,* na štetu starog plemensko-krvnog uređenja.

Uz to Bela odredi, da odsada samo prvorođeni sin može biti *hrvatski herceg.*

1196.—1204. **Emerik,** sin Bele II.

1197. protiv očeve odredbe traži Emerikov brat Andrija za se Hrvatsku i Dalmaciju i Emerik konačno popusti.

1197.—1203. vlada *Andrija »Božjom milošću herceg Zadra, čitave Dalmacije i Hrvatske kao i Humske zemlje«* podpuno samostalno hrvatskim kraljevstvom.

1199. i **1200.** u Rim su došle prve vijesti o hereticima u Bosni. Iz dalmatinskih gradova prognani »patareni« traže zaštitu kod Kulina.

1202. **križari,** na nagovor Venecije, osvojiše i gotovo sasma razoriše Zadar.

1203. Emerik pobijedi i zatvori Andriju u Kneginac kraj Varaždina, te okruni jedinca sina Ladislava po splitskom nadbiskupu za hrvatsko-dalmatinskog kralja.

1203. papa šalje u Bosnu poslanike, da razvide tamošnje vjersko stanje, našto se »krstjani« obavezaše na poslušnost sv. Stolici. Te godine *se po posljednji put spominje Kulin ban,* ostavivši sina nepoznatog imena (možda se zvao Stjepan).

1204.—1205. **Ladislav II. (III.),** malodobni sin Emerika.

1205.—1235. **Andrija I. (II.),** brat Emerikov.

1205. zauzima Venecija Dubrovnik.

1205.—1358. Dubrovnik je pod *vlašću* Venecije. U to doba on je bogat trgovački grad, čije lađe plove u Egipat, Tunis, Siriju i Crno more, a njegovi trgovci drže gotovo svu trgovinu i rudnike na Balkanskom poluotoku, napose u Bosni i Srbiji.

1210. za učinjene usluge, Andrija dade u baštinu splitskom knezu *Domaldu župu Cetinu s Triljem* i tako ovaj postade najmoćniji hrvatski velikaš.

1216. odriče se kralj Andrija, u korist Venecije, svoga prava na Zadar.

1217. ide Andrija na križarsku vojnu u Palestinu, gdje ništa ne postigne. U njegovoj pratnji nalaze se i neki hrvatski velikaši. Za vrijeme svoga izbivanja,

imenuje svojim namjesnikom u Hrvatskoj templarskog meštra Poncija de Crucea.

1220.—1226. vlada Hrvatskom herceg **Bela.**

1222. prisiljen od ugarskog i slavonskog nižeg plemstva i sina *Bele,* izdaje kralj Andrija *»zlatnu bulu«* (ima 31 članak), *koja je vrijedila samo u Ugarskoj i Slavoniji do Gvozda.* Zlatna bula, ispočetka samo privilegij, postade kasnije najznamenitiji državni zakon i temelj ustava.

1225. Andrija je imenovao **dva bana:** jednoga za »čitavu *Slavoniju«* do Gvozda i drugoga za *»primorske krajeve«.* Te godine *Krčki knezovi* dobiše uz modrušku županiju i Vinodol. Pored ovih ističu se i knezovi *Bribirski* na čelu sa Gregorijem, koji je svladao moćnoga Domalda, kao i *Kačići* na čelu s knezom Maldučem, gospodari Omiša i primorja od Žrnovnice kod Splita do ušća Neretve. To je početak oligarhijskog vladanja u Hrvatskoj.

1226.—1241. Koloman, brat Belin, herceg u Hrvatskoj.

1233.—1249. u Bosni banuje **Matej Ninoslav.** Protiv njega i »krstjana« vodi križarski rat herceg Koloman.

1234.—1237. traje rat između heretika Ninoslava i Kolomana. Bosanski odpor je privremeno svladan, te Koloman novoimenovanom bosanskom biskupu, dominikancu *Poži,* sagradi u župi Vrhbosni stolnu crkvu s kaptolom, obdarivši ga desetinom u Usori, Solima i Donjim Krajima i Đakovom s okolicom sve do Save u vukovskoj županiji.

1235.—1270. Bela III. (IV.), sin Andrije I.

1235. Bela se okruni u Stolnom Biogradu jednom te istom ceremonijom *za ugarskog i hrvatskog kralja. Time je napušteno zasebno krunjenje za hrvatsko-dalmatinskog kralja.*

1237. Dubrovnik dobiva kneza iz Venecije, imenovanog na dvije godine.

o. 1240. herceg Koloman, u dogovoru sa splitskim nadbiskupom *Guncelom,* namisli njegovu *nadbiskupiju sjediniti sa zagrebačkom biskupijom,* a to je osujetio dolazak Tatara i papa, koji je zatezao sa svojom odlukom.

1240. ban Ninoslav je opet gospodar Bosne.

1241. Kumani haraju po Slavoniji i Srijemu. Istovremeno Tatari provale u Ugarsku. Bela bježi u Zagreb.

1242. pod vodstvom Kadana, **Tatari** pređu Dravu pustošeći ispred sebe (Zagreb strada) i slijede kralja Belu, koji je pobjegao preko Splita i Klisa u Trogir, a onda na susjedne otoke. Kada Kadan nije mogao osvojiti Trogir, iznenada ostavi podsjedanje, na vijest, da je umro vrhovni kan Ogotaj. Njegove čete (jedna preko Bosne, a druga preko Dubrovnika i Kotora) otiđu u Rusiju. Sada se Bela u pratnji krčkih knezova preko Zagreba vrati u Ugarsku, gdje započe raditi na obrani i podizanju svojih zemalja, gradnjom tvrdih gradova. Tako su u Hrvatskoj bili podignuti: Kalnik, Medvedgrad, Garić, Okić i drugi.
Da naseli opustjelu zemlju, mami raznim privilegijima marljive obrtnike strance (najviše Nijemce), koji naseliše gradove i trgovišta, iz kojih se razviše slobodni kraljevski gradovi. Tako: *Gradec tik Zagreba (mons Graecensis juxta Zagrabiam) proglasi kralj slobodnim kraljevskim gradom* (16. XI. 1242.) *davši mu dosta znatne povlastice.* Slične povlastice

dobi Samobor (1242.), zatim Križevci (1252.), Jastrebarsko (1257.) i drugi.

1243. kada je vojska hrvatskog hercega i bana Dionizija bila potučena od Mlečana pod zidinama pobunjenog Zadra, pada ovaj u njihove ruke, a stanovnici se presele u Nin.

1244. sklopi Bela sa Venecijom mir u *Glažu* (Slavonija), odrekavši se Zadra.

1244. herceg i ban Dionizije svlada Split (protukraljevska stranka — vođa Toma Arcidjakon), koji je ratovao sa Trogirom (kraljevska stranka — Bribirski) radi sela Ostroga. Splićani se odrekoše toga sela i obavezaše, da će birati za svoga načelnika kraljevog čovjeka, te položiše zakletvu vjernosti. Tako je *svršen građanski rat u Dalmaciji,* koji je trajao od 1242.—1244. god.

1244. svlada bana Ninoslava kralj Bela III., a *bosanski biskup povlači se zauvijek u Đakovo,* te

1247. bude podložen kaločkom nadbiskupu u Ugarskoj.

1248. papa **Inocent IV.** odobri slavensko bogoslužje u zapadnom obredu za sve hrvatske krajeve, gdje je tada bilo u uporabi.

1251. potvrdi Bela krčkim knezovima županije Modruš i Vinodol, a Bribirskim bribirsku županiju, dok Babonićima Vodićevo (1256.).

1253. pokori *Bela Bosnu* i da ju oslabi, *razdijeli je na tri banovine: Bosnu, Usoru i Soli.* U Bosni je postavio za bana Ninoslavljevog rođaka Prijezdu.

1255.—1287. ban **Prijezda I.,** osnivač bosanske dinastije, kasnije poznate po imenu *Kotromanića.* On pomaže Belu u ratovima sa češkim kraljem Přemyslom Otokarom II., a dolazi u rodbinstvo sa Babonićima.

o. 1260. odredi Bela, da čitavim hrvatskim kraljevstvom *vlada herceg* kraljevskog roda, *kome dodijeli dva bana: slavonskoga i hrvatsko-dalmatinskoga* (primorskoga). Ako nema hercega kraljevskog roda, onda vlada kraljevstvom ban »čitave Slavonije«. Tako su nastale opet *dvije zasebne političke jedinice: kraljevina Slavonija i Dalmacija i Hrvatska.*

1261.—1269. vlada samostalno hrvatskim kraljevstvom mlađi kraljev sin *Bela »herceg čitave Slavonije, Dalmacije i Hrvatske«,* stolujući u Zagrebu i Kninu.

1270.—1272. Stjepan VI. (V.), stariji sin Belin.

1272.—1290. Ladislav III. (IV.), sin Sjepanov. Za njegovog kraljevanja u Slavoniji i Hrvatskoj pojedini moćni velikaši otimlju se za bansku čast i za posjed (doseljeni Gisingovci, Gut-Keledi). Od domaćih porodica najmoćniji su Babonići, krčki knezovi i Bribirski.

1272. dubrovački knez Marko **Giustiniani** dade gradu *statut.* To je sistematski uređena zbirka odredaba javnoga i privatnoga prava, koje je dotada vrijedilo. Iste godine podloži se Dubrovniku svojevoljno Lastovo.

1273. Za banovanja Matije Čak-Trenčinskog, održaje se *prvi poznati slavonski sabor.*

1273.—1312. gotovo samostalno vlada hrvatsko-dalmatinski (primorski) ban knez **Pavao Bribirski,** sin Stjepka, koji je branio Trogir i Belu III. od Tatara.

1277. *velika buna u Slavoniji* pod vodstvom Babonića, protiv moćnog kraljevog savjetnika Joakima Pektara de Gut-Keled, koji u njoj i pogine.

1280. unatoč navale Venecije na Omiš, sačuva ga za se ban Pavao.

1290.—1301. Andrija II. (III.) Mlečanin, zadnji član dinastije *Arpadovića*.

1290. Prijezda II. i Stjepan I., sinovi Prijezde I. banuju u Bosni.

1290.—1301. (†1310) Stjepan I. vlada sam Bosnom. On priznaje vlast bana Pavla Bribirskog.

1292. napuljski kralj Karlo II. u ime svoga sina Karla Martela, *daruje Pavlu* Bribirskom, da ga predobije za se, *čitavu Hrvatsku* od Gvozda do Neretve s nasljednim pravom. Svi tamošnji plemići postadoše banovi vazali.

1293. da ga privuče na svoju stranu, **Andrija II.** daruje Pavlu i njegovom rodu *hrvatsko-dalmatinsku banovinu i bansku čast* s nasljednim pravom. Tako Bribirski postadoše prvi hrvatski velikaši. Slično vladaju u Slavoniji Babonići.

1295. podjeljuje napuljski kralj Pavlu Bribirskom bansku čast doživotno. Iste godine započe borba u hrvatskom kraljevstvu, između pristaša Andrije II. i Karla Martela za krunu. Gradec je bio za Andriju, a Kaptol za Karla.

1299. uzima Pavao *Bribirski »ban Hrvata«* u svoj naslov i *»gospodar Bosne«*. On nastoji da podigne svoju banovinu u svakom pogledu.

1300. polazi Pavlov brat knez *Juraj Bribirski* u Napulj i dovodi u Hrvatsku *Karla Roberta*, sina Karla Martela.

1301. nakon iznenadne smrti Andrije II. (III.) Pavao dovodi mladoga Karla u Zagreb, odakle ga župan Ugrin od plemena Čaka Iločkih odvede u Ostrogon, gdje ga se okruni za ugarsko-hrvatskog kralja.

1301.—1395. odnosno **1409.** vladaju **Anžuvinci.**

1301.—1342. Karlo I.

1304. Pavlov brat **Mladen I.**, nakon što je potisnuo Stjepana I. do Drine i prozvao se bosanskim banom, pogine u borbi sa Bošnjanima, te ga naslijedi Pavlov sin Mladen II.

1311. nagovori ban Pavao na bunu protiv Venecije Zadar, koji izabere njegovog sina Mladena II. za kneza. *Pavlova vlast sezala je sada od Gvozda do Neretve i od Neretve i mora do Drine,* jedino je bio Zadar izvan njegove moći.

1312. umre ban Pavao, obnovitelj hrvatske države, kao u doba narodnih vladara. On spada među najznačajnije ličnosti hrvatske povijesti.

1312.—1322. vlada **Mladen II.** *»ban Hrvata, Bosne, knez Zadra i princip Dalmacije.«*

1313. nakon što je Mladen izgubio Zadar, Zadrani se nagodiše sa Mlečanima, uz dosta povoljne uvjete.

1322. protiv Mladena II. dižu se *hrvatski velikaši* pod vodstvom kneza *Nelipića,* nahuškani od Venecije. Njima se pridruži i Mladenov brat Pavao II. Šibenik i Trogir položiše zakletvu vjernosti Veneciji. Kralj Karlo pošalje Mladenovim protivnicima u pomoć slavonskog bana Ivana Babonića i oni poraziše Mladena kod *Blizne* kraj Klisa. Na saboru u Kninu, gdje je bio i kralj, optuže velikaši prisutnoga Mladena. Nato ga Karlo odvede u Ugarsku († oko 1341.) i za hrvatsko-dalmatinskog bana postavi Babonića sa zadaćom, da obnovi kraljevsku vlast u cijelom kraljevstvu.

1322.—1353. u Bosni ban **Stjepan II. (Stipoš) Kotromanić** sin Stjepana I. Kao vazal kralja Karla I. pomaže mu, da oslabi moć hrvatske gospode, napose bana Mla-

dena II., koji je Stipošu predao Bosnu u upravu. On je uvelike raširio granice svoje zemlje. Tako se domogao *neretvanske Krajine*, triju župa: Duvna, Livna i Glamoča (Zapadne strane ili Završje) i *Huma*. Time je položio temelje bosanskoj državi, koje će kasnije izgraditi njegov sinovac Tvrdko.

1326. potuče knez Nelipić, sa svojim saveznicima i pomoću Venecije, slavonskog bana Mikca Mihaljevića (1325.—1345.), koji je htio u Hrvatskoj da podigne pali kraljevski ugled, kao što je uspio u Slavoniji. Posljedica ovoga poraza bila je, da je *sva južna Hrvatska od Like i Krbave do Cetine ostala izvan dohvata kraljevske vlasti*. Najviše se ovim borbama okoristila Venecija.

1326.—1344. vlada sasma samostalno u Hrvatskoj knez *Nelipić*, stolujući u *Kninu*. On navaljuje na dalmatinske gradove i ratuje sa brojnim svojim protivnicima, napose knezovima Bribirskim.

1329. predade se Veneciji Nin. Tako su *Mlečani zavladali hrvatskom obalom od Zrmanje do ušća Cetine*, samo Skradin i Omiš su još u vlasti knezova Bribirskih.

1333. odreče se ban Stjepan II. Kotromanić poluotoka Pelješca i grada Stona u korist Dubrovčana, koji mu zato plaćaju »*stonski dohodak*«.

1339. *pristupa Stjepan II. u krilo katoličke crkve*, koja se preporodi u Bosni. Ovdje se nastaniše stalno *franjevci*, koji su prije dolazili u zemlju kao inkvizitori i osnovaše svoju vikariju. Unatoč toga u Bosni je silno jak heretički pokret »krstjana«. koje nastoje pape da povrate u krilo katoličke crkve.

1342.—1382. Ludovik I., sin Karla I.

1343. sklapa Nelipić na čas mir sa Venecijom i obećaje, da neće napastovati mletačke podanike u Dalmaciji.

1344. usred novih ratnih zapletaja umre Nelipić, ostavivši nedoraslog sina Ivana, za koga vlada majka mu Vladislava, koja junački obrani Knin, »*ključ čitave Dalmacije*«, od slavonskog bana Nikole Banića (Banffy). Sada su uz nju Mlečani i neki hrvatski plemići.

1345. krene u Hrvatsku kralj Ludovik, da skrši moć hrvatskog plemstva. Kod Bihaća mu se pokloni Vladislava sa sinom Ivanom, preda mu Knin i neke gradove, a ovaj nato vrati mladome Nelipiću *sva pradjedovska imanja, tako i Sinj s cetinskom županijom* i to mu potvrdi pismeno.

Odsada je knez Ivan Nelipić, najodaniji privrženik svoga kralja. *Tako je Ludovik povratio kraljevski ugled u Hrvatskoj* i Nikola Banić sada nosi na slov »ban čitave Slavonije i Hrvatske«.
Na glas o kraljevom dolasku u ove krajeve, dalmatinski gradovi, napose Zadar, pokloniše mu se kao svome gospodaru očekujući, da će ih osloboditi mletačke »zaštite«.

1346. radi neopreznosti Ludovik bi potučen od Mlečana *pod Zadrom*, i ako je imao veliku vojsku. Zadrani se moradoše uz teške uvjete ponovo pokoriti Veneciji.

1347. knez **Juraj Bribirski** sin Pavla, brata Mladena II., predade kralju Ludoviku grad *Ostrovicu* kraj Bribira, a zato mu ovaj dade grad *Zrinj* u Slavoniji. Knez *Juraj* je tako postao *praotac* slavne hrvatske velikaške *porodice Zrinskih*. Ovim činom opala je

u Hrvatskoj moć knezova Bribirskih, koji su ubrzo i izumrli.

1348. sklapa Ludovik sa Venecijom osamgodišnje primirje.

1350.—1354. U Hrvatskoj vlada **Stjepan,** brat Ludovikov »*po Božjoj milosti čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije herceg*«. On je skoro nezavisan i mnogo se zalaže za svoju zemlju.

1350. radi Huma zarati se sa Stjepanom II. Kotromanićem ponovo srpski kralj Dušan i uđe duboko u Bosnu. Samo nenadana provala Bizantinaca na dalekom jugu, spasila je Stjepana od Dušana, koji je zbog toga morao ostaviti bosansku zemlju.

1353. oženi se kralj **Jelisavetom,** kćerkom bana Stjepana II. Kotromanića, koja mu donese u miraz *Hum.*

1353.—1377. banuje Stjepan **Tvrdko I.,** sin Stjepanovog brata Vladislava i Jelene Bribirske. Pošto je Tvrdko nedorastao, upravlja za njega njegova majka. *On je odgojen u katoličkom duhu.*

1356. navijesti Ludovik Veneciji rat sa ciljem, da povrati Dalmaciju.

1357. prisili Ludovik Tvrdka, da mu odstupi zemlju između Neretve i Cetine.

1357. pobune se protiv Mlečana Split i Trogir i predadoše se Ludoviku. Za ovima su to učinili Šibenik, Zadar i otoci.

1358. nakon sretnog Ludovikovog ratovanja po Italiji i Dalmaciji protiv republike sv. Marka, ova sklopi i njime *mir u Zadru* (18. II.). Ovim mirom *odreče se Venecija dalmatinskih gradova i otoka od polovice Kvarnera, sve do međaša grada Drača, a dužd naslova »vojvoda Dalmacije i Hrvatske«.* Sada kralj odredi, da se osnuje *mornarica,* kojoj stavi

na čelo *posebnoga »admirala kraljevine Dalmacije i Hrvatske«.* Brodove su imali dati dalmatinski gradovi i Mlečani (po mirovnom ugovoru). Tako je *Venecija na duže vremena izbačena sa hrvatske obale.*

1358.—1526. *Dubrovnik,* na osnovu sklopljenog ugovora sa kraljem Ludovikom u Višehradu, uz godišnji danak od 500 dukata, odsada *priznaje vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva.* Inače je podpuno samostalan, pa je u to vrijeme proživio svoje najsjajnije doba, kada njegove lađe plove do Španije i Engleske.

1363. napadne Ludovik na bana Tvrdka I. i udari na Bosnu s dvije vojske. Ali Tvrdko porazi kraljevu vojsku uz pomoć vojvode *Vukca Hrvatinića* i prozove se »*Božjom milošću ban čitave Bosne.*«

1366. kada su protiv Tvrdka digli bunu neki bosanski velikaši, pod vodstvom brata mu *Vlkića* i bratića *Dabiše,* pobježe ban Ludoviku, čijom pomoću svlada odmetnike i odsada vlada Bosnom, kao »*milošću Božjom i kralja Ludovika ban.*«

1369.—1376. u Hrvatskoj herceg **Karlo Drački,** rođak Ludovikov, stolujući u Zadru. Bio je vrlo omiljen kod Hrvata.

1373. pobijedivši ban Tvrdko sa knezom Lazarom podrinskog župana Nikolu Altomanovića, razdijeliše njegovu zemlju, te *Tvrdko dobiva krajeve na gornjoj Drini.*

1376. dobiva Tvrdko *Trebinje* s primorjem od Dubrovnika do Kotora.

1377. **Tvrdko** se okruni za kralja.

1378.—1381. ponovo ratuje Ludovik sa Venecijom, koja sklopi s njime mir u Turinu (1381.), po kome

priznade sve točke zadarskog mira i obveže se, da će mu plaćati godišnje 7.000 dukata.

1382.—1385. »kralj« (rex) **Marija,** malodobna kći Ludovika. Za nju vlada majka Jelisaveta i palatin *Nikola Gorjanski.* Protiv ženske centralističke vlade nastalo je u Hrvatskoj nezadovoljstvo, koje je htio Tvrdko iskoristiti, da bi proširio svoju vlast do Drave i Jadranskog mora, buneći dalmatinske gradove i hrvatske velikaše. Uz Tvrdka pristade vranski prior *Ivan Paližna* i digne u Primorskoj Hrvatskoj bunu, koja ubrzo bi ugušena, a Paližna pobježe u Bosnu.

1383. Venecija je dozvolila svome građaninu Nikoli Bazeju, da primi od Tvrdka admiralsku čast i tako kralj *stvara mornaricu.*

1385. Gorjanski daje Tvrdku *Kotor* i sklapa s njime savez protiv svih neprijatelja Marijinih.
U Slavoniji i Ugarskoj ženska vlada dozlogrdi velikašima i na čelo nezadovoljnika stupe braća *Horvati* (Pavao, zagrebački biskup, Ivaniš, bivši mačvanski ban i Ladislav). Nakon časovitog umirenja, nezadovoljni velikaši uvjeriše se o neiskrenosti budimskog dvora, te poslaše biskupa *Pavla Horvata* u Napulj, da dovede Karla Dračkoga, koji bude okrunjen dne 31. XII. iste godine za hrvatsko-ugarskog kralja.

1385.—1386. Karlo II.

1386. kada je ubijen Karlo II. na izdajnički način od Jelisavete i Gorjanskog, braća Horvati, Ivan Paližna i Tvrdko zajedno sa *Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem* počnu građanski rat i proglase kraljem malodobnoga sina Karlovog *Ladislava Napuljskog.*

1386.—1395. kraljuje **Marija.**

1386.—1409. nuzkralj **Ladislav Napuljski.**

1386. nedaleko **Đakova** napadnu braća Horvati obje kraljice, koje su u pratnji Gorjanskog pošle u njegov grad Gorjan. Palatina ubiše, a kraljice od vedoše u *Novigrad* kraj Nina.

1387. dade hrvatski ban Ivan Paližna pogubiti Jelisavetu, po svoj prilici na nalog napuljskog dvora, dok Mariji poštedi život. Ubrzo je odanle oslobodi njen muž kralj *Žigmund,* uz pomoć Venecije i krčkog kneza Ivana. Istovremeno moradoše braća Pavao i Ivaniš Horvati pobjeći u Bosnu, nakon poraza u Srijemu.

1387.—1437. kralj **Žigmund Luksemburgovac.**

1388. porazi bosanski vojvoda **Vlatko Vuković** iz plemena Kosača *Turke kod Bileća.*

1389. ratuje isti vojvoda sa bosanskim četama *na Kosovu* polju protiv Turaka.

1390. nakon što je zadobio *Tvrdko* svu Hrvatsku južno od Velebita i najveći dio Dalmacije, *prozove se kraljem Hrvatske i Dalmacije.* Tako je hrvatska zemlja opet nakon toliko vremena dobila kralja svoje krvi.

1391. umre u punoj snazi Tvrdko i nešto kasnije njegov vjerni suradnik Ivan Paližna. *Bosna,* koja se je nalazila na vrhuncu moći, *Tvrdkovom smrću poče naglo slabiti.*

1391. *Turci prvi puta provališe u Srijem* t. j. na hrvatsko tlo.

1391. kralj Ladislav postavlja *Hrvoja Vukčića hrvatsko-dalmatinskim banom* i daruje ga brojnim posjedima. Ivaniša Horvata imenuje svojim namjesnikom u Ugarskoj i Hrvatskoj.

1391.—1395. vlada u Bosni slabić **Stjepan Dabiša,** bratić Tvrdkov. Sudbinom Bosne i prijestoljem ravnaju velikaši: *Hrvoje Vukčić Hrvatinić (Donji Krajevi), Sandalj Hranić Kosača (Humska zemlja)* i *Pavao Radinović (Podrinje, Trebinje).*

1392. *po prvi puta Turci* provaljuju u *Bosnu.*

1393. ugovorom u *Đakovu* ostavlja Dabiša Žigmundu po svojoj smrti kraljevinu Bosnu i obveza se, da neće pomagati ustaše u Hrvatskoj i Ugarskoj.

1394. Žigmund potuče hrvatske ustaše kod *Dobora,* uhvati Ivaniša Horvata i dade ga na grozan način pogubiti, a biskupa Pavla po svoj prilici zatvori u neki samostan. Nato se *Dabiša odreče naslova kralja Hrvatske* i *Dalmacije.*

1395.—1398. vlada u Bosni kraljica **Jelena,** udova Dabišina. Za njene vlade svu vlast imaju Vukčić, Hranić i Radinović.

1397. dobiva Dubrovnik *ferman,* po kome može trgovati po cijelom turskom carstvu.

1397. budući da se Žigmund nakon nikopoljskog poraza (1396.) nije duže vremena javljao, bivši ban i palatin *Stjepan Lacković* sa svojim pristašama ponovo pristade uz Ladislava. Kralj Žigmund nato pozove Lackovića i njegove drugove na sabor u *Križevce,* tobože da se pomiri s njima, ali ih tu njegovi pristaše sasjekoše *(»krvavi sabor«).* Sada nasta u Hrvatskoj opća buna, kojoj se pridruži i Bosna na čelu sa vojvodom Hrvojem.

1398. provali Žigmund u Bosnu, ali ga Hrvoje odbije i pridruži si dubičku županiju. Tako je Hrvoje Vukčić proširio svoju vlast sve do Une i Save. Iste godine Turci provališe po drugi put u Bosnu.

1398.—1404. u Bosni kralj **Stjepan Ostoja,** nezakoniti sin Tvrdka I. On je igračka u rukama moćne bosanske gospode.

1399. *Primorje od Stona do Zatona* dobiše Dubrovčani, uz pristanak Bosne.

1402. *čitava Hrvatska* na jugu Velebita do Dubrovnika i Dalmacija prešle su na stranu kralja Ladislava i vojvode Hrvoja.

1403. traži Hrvoje od Dubrovčana, da ostave Žigmunda i da se podvrgnu njemu, ali on u tom ne uspije radi nutarnjih zapletaja u Bosni.

1403. na poziv hrvatskih i nekih ugarskih velikaša stiže Ladislav u Zadar, gdje ga *ostrogonski nadbiskup okruni za ugarsko-hrvatskog kralja, možda hrvatskom krunom* (5. VIII.). *To je posljednje krunjenje na hrvatskom tlu.* Nakon tri mjeseca vrati se Ladislav u Napulj i imenuje Hrvoja *splitskim hercegom i svojim namjesnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji.* Sada je vojvoda Vukčić »krstjanin« na vrhuncu svoje moći.

1404.—1409. vlada **Stjepan Tvrdko II.,** polubrat Ostojin, koji je oružje Hrvojevo. Bosna je uz Ladislava, a protiv Žigmunda.

1405.—1408. ratuje Žigmund protiv Bosne, da je pokori.

1408. kralj Žigmund povede križarsku vojnu protiv bosanskih heretika. Kod *Dobora* porazi bosansku vojsku, zarobi Tvrdka II. i 170 bosanskih plemića, koje sve pogubi i baci u rijeku Bosnu, a kralja povede sa sobom. *Tim porazom, Ladislavova stranka u Bosni, Hrvatskoj i Dalmaciji bijaše uništena.* Sam Hrvoje pokloni se Žigmundu u Budimu, a ovaj mu potvrdi sve njegove naslove i časti, dapače se s njime i okumi.

Tako je *svladan* ovaj *hrvatski ustanak*, koji je trajao 25 godina i sada *svi Hrvati priznadoše Žigmunda svojim kraljem.*

1409.—1418. po drugi puta kraljuje *Stjepan Ostoja.*

1409. kada je vidio *Ladislav* da je sve izgubljeno, *proda Veneciji* za 100.000 dukata Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag i odreče se svih svojih prava na Dalmaciju.

1411. prisili Žigmund Ostoju, da ga prizna za svoga vrhovnoga gospodara i da mu odstupi Usoru i Soli.

1411.—1413. dok su se dalmatinski gradovi i otoci redom predavali Veneciji, ratuje bez uspjeha protiv nje Žigmund i konačno morade sklopiti primirje na pet godina.

1413. Hrvojevo samostalno vladanje izazvalo je mržnju mnogih ugarskih i hrvatskih velikaša, a napose u Bosni, gdje su mu bili lični neprijatelji kralj Ostoja i Sandalj Hranić. Na koncu uspješe kod Žigmunda, da ga je ovaj proglasio *veleizdajnikom* i pozvao sve velikaše, da se dignu protiv Hrvoja i njegovih pristaša i da ga pokore. Ostavljen od sviju *Hrvoje se obrati Turcima* za pomoć.

1414. odbije prve navale ugarskih velikaša uz pomoć Turaka.

1415. potuče Hrvoje sa svojim i turskim četama ugarsko-slavonsku vojsku oko *Doboja (na Spreči).* Tom je pobjedom postao opet *neograničeni gospodar u zapadnoj Bosni,* dok je ostali dio zemlje većim dijelom bio pod turskom vrhovnom vlašću.

Nakon te bitke provale *Turci u Hrvatsku i Štajersku* čak do Celja, a Žigmund ne prelazi više u Bosnu.

1416. umre Hrvoje »s nasladom u srcu, da se je krvavo osvetio svojim dušmanima i da se kroz čitav svoj vijek održao na vlasti nepobijeđen.«

»Krstjanin« Hrvoje volio je slavensku službu božju i glagoljicu, te je oko 1407. naručio kod katoličkog pisca *Butka krasni* minijaturama urešeni *glagolski misal* (čuva se u Carigradu), a »krstjanski« pisac *Hval* posvetio je sveto *evanđelje* novoga zavjeta i psaltir »hercegu spljetskom i knezu od Donjih kraj i inim mnogim zemljam.«

1418.—1421. **Stjepan Ostojić,** sin Ostojin, sasma ovisan od Turaka.

1418.—1420. ratuje Žigmund ponovo nesretno sa Venecijom, radi Dalmacije.

1420. predadoše se Veneciji Trogir, Split, Kotor i otoci Brač, Hvar i Korčula. Tako su *hrvatskom kraljevstvu u Primorju ostali samo Senj i Krk, a na jugu Omiš s Krajinom i Poljicama,* gdje je vladao knez Ivaniš Nelipić.

1420. postavi turski vojvoda Isak, Tvrdka II. na bosansko prijestolje.

1421.—1443. opet **Stjepan Tvrdko II.**

1423.—1435. ban Slavonije moćni celjski knez **Herman II.,** tast Žigmundov, gospodar velikog dijela te zemlje.

1426.—1432. hrvatsko-dalmatinski ban **Nikola Frankopan,** koji posjeduje *gotovo čitavu Hrvatsku* (Krk, Vinodol, Modruše, Senj, Gatsku i Liku, a u Slavoniji Cetin, Slunj i Ozalj). On je došao u sukob sa celjskim knezovima zbog obiteljskih razmirica i jer su oni htjeli da unište Frankopane i zavladaju i u Hrvatskoj. Ali to zapriječi Žigmund. Nikola je ostavio 9 sinova, koji osnovaše devet grana frankopanske porodice.

1427. Tvrdko II. odredi za nasljednika, svoga daljnjega rođaka Hermana II., priklanja se Žigmundu i nastoji vratiti crkveno jedinstvo u Bosni.

1430.—1432. bosanski vojvoda Radosav **Pavlović** zapliće se sa Dubrovnikom radi *Konavala* u rat (*»konavoski rat«*), ali se uskoro pomiri s njime, samo da sačuva svoje zemlje, kada su se Dubrovčani obratili za pomoć Žigmundu i Tvrdku II.

o. 1433. da *obrani* Hrvatsku i Slavoniju od Mlečana i Turaka razdijeli Žigmund ove zemlje na *tri vojnička tabora: hrvatski* prema Jadranskom moru i Dalmaciji, *slavonski* prema Uni i *usorski,* te odredi natanko, koliko svaki tabor ima dati vojnika i da se u svakoj županiji popišu plemići i njihov imetak. *Ovaj sustav je prvi zametak kasnije Vojne Krajine.*

1434. priznao je *papa* bulom Dubrovniku pravo trgovanja sa nevjernicima.

1434. umre knez Ivaniš Nelipić i ostavi sve svoje posjede od Velebita do Cetine svojoj jedinici kćeri Katarini, udatoj za hrvatskog bana Ivana Frankopana (1432.—1436.).

1435.—1466. vlada Humom **Sjepan Vukčić,** sinovac Sandaljev, na koga su odasvud navalili neprijatelji, da mu otmu zemlje. Uz pomoć Isaka ostade on pobjednik, ali i prizna sultanovu vrhovnu vlast.

1436. budući da Žigmund nije htio pristati, da sve baštini Katarina i njen muž Ivan Frankopan, plane u *Hrvatskoj građanski rat,* koji se smrću Ivanovom dovrši kraljevom pobjedom.

1437. daruje Žigmund slavonskom banu Matku Talovcu (1435.—1444.) i braći mu (iz Korčule) Nepilićeva imanja.

1437. Tvrdko II. *prizna sultana vrhovnim gospodarom* i obeća plaćati godišnji danak od 25.000 dukata.

1438.—1439. vlada **Albert Habsburgovac,** zet Žigmundov.

1440.—1444. kraljuje **Vladislav I. Jagelović,** poljski kralj.

1440.—1442. bjesni u Ugarskoj i *Hrvatskoj građanski rat* zbog nasljedstva na prijestolju, između Vladislava I. i Ladislava Postumusa, sina Albertovog. Zagreb naročito strada. Posredovanjem papinog poslanika sklopljen je mir između obje zavađene stranke. Za vrijeme ovoga rata, *oteo je* hrvatskom kraljevstvu Stjepan *Vukčić Krajinu* između Cetine i Neretve s Omišem i poljičkom župom.

1443.—1461. u Bosni kralj **Stjepan Tomaš,** nezakoniti sin Ostoje. On se priklanja Zapadu, prelazi na katoličku vjeru i proganja »krstjane«. Franjevci sve više imaju upliva na dvoru i u državi.

1444. obvezuje se *Tomaš* na vjernu službu kralju Vladislavu, a Janku Hunyadyu *obećaje plaćati godišnji danak.* Te godine otmu Mlečani Vukčiću Omiš i Poljica. *Hrvatska je na taj način ostala bez mora na jugu.* Tako su sredinom XV. st. *gotovo* svi primorski gradovi (osim Dubrovnika) i *veći* dio otoka bili u posjedu Venecije. Ovim činom *prešlo* je ime Dalmacija i na one gradove i otoke, koji dotle *nijesu* bili sastavni dijelovi njenog geografskog i političkog pojma.

Venecija je ovaj svoj najstariji stalni posjed nazvala kasnije *»acquisto vecchio«* (stari posjed) za razliku od onog posjeda, što ga je iza toga stekla. Boka Kotorska dobila je ime *»Albania Veneta«* (Mletačka Albanija), koju je *rastavljao* od Dalmacije teritorij dubrovačke republike.

1445.—1457. Ladislav IV. (V.). Za njegove malodobnosti upravlja državom kao gubernator Janko Hunyady (1446.—1452.), koji skrši silu celjskih knezova u Slavoniji.

1449. knezovi **Frankopani** razdijeliše svoje goleme posjede na osam grana, od kojih neke ubrzo izumrše i tako ostadoše tržačka, ozaljska, slunjska i cetinska loza.

1451.—1454. ratuje vojvoda Vukčić protiv Dubrovnika, na čijoj je strani njegov zet kralj Tomaš. Na čelu Vukčićevih protivnika — vlastele, je njegov sin Vladislav.

1454. sklapa Vukčić ugovor o vojničkoj suradnji s aragonskim kraljem *Alfonzom,* vladarom Južne Italije, da se oslobodi turskog vrhovništva. Ali pravi gospodari Bosne su i dalje ostali Turci, koji su se ugnijezdili u jednom njenom dijelu.

1454.—1456. banuje u Slavoniji Ulrik **Celjski,** koji si je prisvojio i hrvatsko-dalmatinsku banovinu. Njega pomaže herceg Vukčić, a kralju Tomašu nije pravo, da si oni šire vlast.

krajem 1456. Ulrik je pravi i jedini ban čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. Ali ubrzo bude ubijen u Beogradu od svoga neprijatelja Ladislava Hunyadya, sina Jankovog. *Ulrik* je bio *posljednji član svoga roda,* koji je mnogo zla nanio Hrvatskoj i Zagrebu.

1457. sprema se Tomaš da protjera Turke iz Bosne uz pomoć pape i *uskraćuje* im *danak.*

1458.—1490. vlada **Matijaš I. Korvin,** mlađi sin Janka Hunyadya.

1459. *Dubrovnik počinje plaćati sultanu godišnji danak.*

1459.—1463. vlada hrvatsko-dalmatinski ban Pavao Spirančić, koji je imao mnogo neprilika u svojoj banovini i nije uspio zadobiti baštinu Talovaca, za koju su se trgali kralj Tomaš, Vukčić i Venecija, ali je zato zadržao Klis.

1459. boravi kralj Tomaš na saboru u **Segedinu,** gdje je priznao Matijaša za svoga gospodara, a zato mu je ovaj obećao svoju zaštitu i dozvolio da njegov sin Stjepan Tomašević, ženidbom dobije srpsku despotovinu (Smederevo). Ali Tomašević nije dugo vladao svojom despotovinom, jer je ubrzo pala u ruke Turaka.

Tomaš sada silno progoni »krstjane«, koji bježe u zemlju Vukčićevu.

1461.—1463. kralj **Stjepan Tomašević,** koji okupi oko sebe bosansku gospodu i miri se sa hercegom Vukčićem.

1461. okruni se svečano u *Jajcu* krunom, koju mu je poslao papa Pio II. Ovo nije bilo pravo Matijašu, koji je smatrao da je bosanski kralj njegov vazal.

1462. izmiri se Matijaš posredovanjem pape sa Tomaševićem, sklope savez protiv Turaka i kralj Stjepan odkaže im danak.

1463. provali sultan **Mehmed II.** u Bosnu. Kralja Tomaševića ostaviše na cjedilu Matijaš, Dubrovčani i Venecija. Zauzevši Podrinje, sultan osvoji Bobovac, a kralj pobježe u Jajce i zatim u Ključ, gdje se predade velikom veziru Mahmud paši. Nato ga sultan dade pogubiti pred Jajcem.

Tako je *Bosna propala, a da se nije jače oprla Turcima, koje su uvelike pomagali progonjeni »krstjani«.* Na glas o padu Bosne, Matijaš provali dolinom Vrbasa u zemlju, osvoji Jajce i još nekoliko okolnih gradova. Idućih godina osvaja sje-

vernu Bosnu i *stvori dvije banovine: jajačku (porječje Vrbasa sa Jajcem)* i *srebreničku* (između Donje Bosne, Drine, Save i planine Majevice) sa središtem u Srebreniku. *Prva je imala da brani Hrvatsku* od provale Turaka, *a druga Slavoniju i Južnu Ugarsku.*

1463. obveže se kralj Matijaš, da će ga u Ugarskoj i Hrvatskoj naslijediti *Habsburgovci*, ako ostane bez potomaka.

1464. postavi za *gubernatora bosanskog kraljevstva* ugarskog velikaša Emerika Zapolju. Ova je čast bila vrlo velika, jer se gubernator spominje u ispravama odmah iza palatina.

1465. osvajaju Turci *Blagaj*, glavno sjedište hercega Vukčića, a u Bosni postaviše za kralja *Matiju Sabančića*, odvjetka Kotromanića.

1465. daje kralj Matijaš hrvatskim banovima naslov »*banovi kraljevine Rame (Bosne), Dalmacije i Hrvatske*«.

1466. umre Stjepan Vukčić, zavađen sa svojim sinovima, koji se rastrkaše na sve strane.

1469. od straha da se Venecija ne dočepa Senja, oduze ga Matijaš Frankopanima. *Senj postade kraljevski grad i u njemu bi uređena kapetanija za obranu od Turaka i Mlečana,* zahvatajući kasnije čitavo primorje i Otočac. Zbog Senja, nastalo je veliko neprijateljstvo između Frankopana i kralja, koji im je još oduzeo i cijelo primorje od Trsata do Senja, te Vinodol.

1471. pada *Počitelj* na Neretvi u turske ruke.

1471. imenuje Matijaš kneza **Nikolu Iločkog** bosanskim *kraljem*, kojemu je dao još vranski priorat i banovinu Slavoniju i Hrvatsku. On je imao zadaću, da Turcima otme onaj dio Bosne, koji su držali u svojoj vlasti. No u tome nije uspio.

1477. nakon smrti Nikole Iločkog, Turci se iz Bosne sve jače zalijeću u Hrvatsku i Slavoniju. Odtada još žešće navaljuju na naše krajeve.

1477. podijelio je Matijaš kraljevini *Slavoniji* znatno pravo, da sama upravlja svojom vojskom i obranom i da si bira *zemaljskog kapetana*, koji će voditi tu vojsku.

1480. kada je kraljevski kapetan Blaž Podmanicki preoteo knezu Ivanu Frankopanu Novi, Bribir i još neka mjesta u Vinodolu, te je po Matijaševoj zapovijedi htio osvojiti i knežev otok *Krk*, ovaj ga *predade Veneciji.*

1480. Matijaš pobjedonosno provali duboko u Bosnu (do Sarajeva i Travnika).

1481. pokuša sin Stjepana Vukčića, herceg Vladko, da provali u Bosnu, koja čeka svoje oslobođenje od Matijaša, ali bude razbit od Turaka i povuče se u Ercegnovi.

1482. predajom **Ercegnovog** u turske ruke, pala je čitava *Hercegovina u njihovu vlast.*

1483. hrvatski ban Matijaš Gereb i hrvatska gospoda hametice poraziše Turke, koji su se vraćali puni roblja i plijena iz Kranjske i Koruške. Nakon toga, sklapa kralj Matijaš sa sultanom primirje na pet godina.

1483. izašlo je *prvo izdanje* glagoljskog misala u Veneciji.

1490.—1526. Jagelovići.

1490.—1516. Vladislav II., češki kralj.

1490. Vladislav II. bude izabran i okrunjen za ugarsko-hrvatskog kralja, a nezakoniti sin Matijašev *Ivaniš* morade se zadovoljiti *herceškom časti* u Slavoniji (1490.—1493.) i kasnije sa *banskom* u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji (1495.—1498. i 1499.—1504.).

1491. sukob između Vladislava II. i Habsburgovca Maksimilijana I., sina Fridriha III., uz koga su pristali mnogi hrvatski velikaši (Frankopani, Blagajski), svrši se mirovnim ugovorom u *Bratislavi* (Požun), po kome je obećano *hrvatsko-ugarsko prijestolje Habsburgovcima,* po izumrću Jagelovića.

1491. udari bosanski paša sa 10.000 ratnika na Hrvatsku i provali u Kranjsku, ali ga na povratku kod *Vrpila* nedaleko Udbine dočekaše Hrvati i tako jako razbiše, da su Turci ostavili Hrvatsku na miru tokom 1492. god.
Slabost kraljeve vlasti nastoji upotrijebiti u svoju korist plemstvo, napose Frankopani, koji teže da povrate svoje nekadašnje posjede u hrvatskom primorju (Senj).

1492. na zajedničkom budimskom saboru napose ugarski, a *napose hrvatski velikaši* prihvatiše onaj *ugovor* u *Bratislavi* od 1491. g.

1493. Usred smutnja u Hrvatskoj, odriče se herceg Ivaniš svoje časti i banom postade *Emerik Derenčin,* prijašnji senjski kapetan, koji nastoji upokoriti Frankopane i obraniti od njih Senj. Dok se on bori sa *Bernardinom Frankopanom* zbog toga, provale Turci pod vodstvom bosanskog paše *Jakuba* u Hrvatsku, a odavle u Kranjsku i Štajersku. Pred očitom opasnošću izmire se protivnici i ban dočeka sa hrvatskom i slavonskom gospodom vojsku Jakubovu na *Krbavskom polju* kod Udbine, kada se je vraćala sa pljačke. Ali bitka se svrši porazom banovim, a oko 13.000 Hrvata bude što pobijeno što zasužnjeno (19. IX.). *Bitkom na Krbavskom polju započela je životna borba Hrvata s Turcima, koja je trajala preko dva stoljeća.* Tim časom nastade *polagano selenje Hrvata* iz prekogvozdanskih krajeva u Slavoniju i Ugarsku, a hrvatsko geografsko ime stade se širiti prema sjeveru do Drave.

Dok Turci nesmetano provaljivahu u pojedine dijelove Hrvatske, u Slavoniji bjesni građanski rat između pojedinih velikaša za neka imanja. U krajnjoj nevolji Hrvati se obraćaju za pomoć protiv Turaka Vladislavu II., papi i njemačkom caru.

1494. izašlo *drugo izdanje* glagoljskog misala u Senju.

1495.—1504. sjedi na banskoj stolici **Ivaniš,** koji se bori na sve strane sa Turcima.

1496. izdaje kralj Vladislav slavonskom plemstvu znamenitu *povelju,* kojom mu podjeljuje *novi grb i pečat.*

1499. razbije Ivaniš Turke kod *Knina i Jajca,* te oni neko vrijeme miruju i ne provaljuju u Hrvatsku.

1504. iznenada umre ban Ivaniš Korvin, kada je najviše trebao zemlji. Novi banovi nijesu ispunili nade hrvatskih staleža u pogledu obrane hrvatskog kraljevstva, te ih kralj redom zamjenjuje drugima.

1505. zaključi ugarski sabor na *Rakoškom polju,* nastojanjem Ivana Zapolje, da nitko ne smije predložiti tuđinca za ugarsko-hrvatskog kralja, pod prijetnjom kazne radi veleizdaje. Vladislav potvrdi ovaj zaključak, koji je bio stvoren, da se zapriječi Habsburgovcima dolazak na prijesto.

1506. po *treći puta* bi zajamčeno pravo nasljedstva *Habsburgovcima,* nakon izumrća Jagelovića.

1510.—1512. Vladislav snuje u dogovoru sa svojim velikašima, da otme Veneciji *Dalmaciju,* u čemu ga najviše pomaže tadašnji stolnobiogradski prepošt Petar Berislavić, rodom iz Trogira. Ali ova osnova se izjalovi zbog kraljeve slabosti i zbog intriga kancelara nadbiskupa *Tome Erdödya,* mletačkog privrženika.

1513.—1520. banuje vesprimski biskup **Petar Berislavić.**

1513. sjajno porazi Turke kod *Dubice* na Uni.

1515. poraziše Turci Berislavića kod *Novigrada* u Dalmaciji.

1515. po *četvrti put* bi zajamčeno pravo *Habsburgovcima* na hrvatsko-ugarsko prijestolje, po izumrću Jagelovića. Ovaj se ugovor učvrsti zarukama i kasnije ženidbom sina Vladislavovog Ludovika i unuke Maksimilijanove Marije, te kćeri Vladislava II. Ane i Marijinog brata Ferdinanda.

1516.—1526. Ludovik II., sin Vladislava II., za čije slabe vlade država juri u propast, zbog loših financija i neposlušnosti i sebičnosti velikaša.

1518. Berislavić porazi Turke i opskrbljuje *Jajce* živežom i streljivom. Da što bolje obrani domovinu od Turaka, okuplja oko sebe knezove Blagajske, Frankopane, Zrinske i Krbavske.

1519. provali ban u *Bosnu* i spašava i ovaj puta Jajce, taj otok u turskom moru.

1520. strada Dubrovnik od potresa.

1520. u ovoj godini brojne turske čete provaljuju sa strahovitom silom u sve dijelove hrvatske zemlje. Ban šalje na sve strane molbe za pomoć. Kada je doznao, da Turci haraju oko *Drežnika,* pođe im ususret i sukobi se s njima u planini *Plješivici,* između *Korenice i Bihaća,* gdje ga Turci iz zasjede napadoše i pogubiše (20. V.).
Berislavićeva junačka smrt teško se je dojmila cijele Evrope, a napose *hrvatskog naroda, koji je u najtežim časovima ostao bez svoga branitelja i vođe.*

1521.—1541. upravlja kao turski namjesnik **Gazi Husref beg Bosnom,** koju je u svakom pogledu podigao i proširio. On je pravi osnivač *Sarajeva.*

1521.—1525. ban **Ivan Karlović,** koji vlada u najteže doba hrvatske povijesti.

1522. na državnom saboru u *Nürnbergu* pred nadvojvodom Ferdinandom i njemačkim knezovima, moli sijedi 82-godišnji knez *Bernardin Frankopan,* da se pomogne Hrvatskoj, koja je na vječnom udaru Turaka. Ako se *ne pomogne Hrvatima,* rekao je knez, oni *će se ili predati Turcima ili ostaviti svoju zemlju.* Ali njegov vapaj našao je slabi odaziv kod njih.

1522. pada u turske ruke **Knin** i **Skradin,** a **Klis** se i ovaj puta odhrva njihovoj navali. Nadvojvoda Ferdinad pomaže koliko može Hrvate.

1523. pada *Ostrovica.*

1524. obraniše Klis njegovi kapetani **Petar Kružić** i **Grgur Orlovčić.**
Nebriga budimskog dvora za Hrvatsku izazove, da se *hrvatska gospoda* sve više priklanjaju nadvojvodi *Ferdinandu,* koji ih uzima u svoju službu i pomaže.

1525.—1531. ban Franjo Batthyany, kraljev miljenik.

1525. kada je bosanski namjesnik Husrefbeg podsjeo Jajce u kome je nestalo hrane i streljiva, spasi ga

od pada junački knez *Krsto Frankopan*, sin Bernardinov, *najveći kondotijer svoga doba, te sa 6.000 vojnika* oslobodi grad i obskrbi ga svime (11. VI.). Istim putem vrati se natrag izgubivši samo nekoliko vojnika. Ovaj pobjedonosni Krstin pohod zadivio je cijelu Evropu, Ludovik II. ga odlikuje naslovom »*branitelj kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*«, ali mu ne dade Senj. Stoga uvrijeđeni Frankopan ode iz Budima.

1526. na saboru u *Križevcima* (23. I.) nagovara Krsto Frankopan plemstvo, da uzme za vladara *Ferdinanda Habsburgovca*, čijom bi se pomoći mogla osvojiti Bosna, koja pripada Hrvatskoj i nadvojvoda bi postao njen kralj. Ali se staleži ne mogoše složiti glede izbora, te se raziđoše.

Ubrzo se i moćni sultan *Sulejman I.* (1520.—1566.) zaputi sa ogromnom vojskom, da osvoji nesložnu Ugarsku. Kralj Ludovik sabere u zadnji čas nešto vojske, a u pomoć mu dođe i ban *Batthyany* sa *6.000 Hrvata na Mohačko polje.* Krsto Frankopan je trebao preuzeti vrhovno vojno vodstvo protiv sultana, te stade skupljati vojsku po hrvatskom kraljevstvu. Ali Mađari ne htjedoše čekati na njega i zametnuše bitku, u kojoj ugarsko-hrvatska vojska bi hametice poražena, a kralj Ludovik *na bijegu* utopi se u nekom nabujalom potoku (29. VIII.). *Tako je bilo ispražnjeno ugarsko-hrvatsko prijestolje. Kada* je zavladao strah u Slavoniji na vijest o toj katastrofi, Krsto prisutnošću duha spasi zemlju i zato ga staleži na saboru u Koprivnici izabraše za »*skrbnika i branitelja kraljevstva*« (23. IX.).

Nakon kraljeve smrti, *većina hrvatskih stališa* bila je za Ferdinanda (za njega je najviše radio Ivan Karlović), dok je *slavonsko plemstvo* pristajalo uz vojvodu Ivana Zapolju, pomađarenog Hrvata. Krsto Frankopan nagovoren od zagrebačkog biskupa *Šimuna Erdődya,* također pristade uz Zapolju, koji ga imenuje *banom Hrvatske i Slavonije* i vrati mu Senj.

1526. Dubrovnik podpada pod suverenitet Turske.

Unutrašnje prilike kod Hrvata (1102.—1527.)

Ime hrvatskog kraljevstva ostade i dalje »*regnum Croatiae et Dalmatiae*«, koje zahvata politički teritorij od Drave do mora. Pored toga imena od kraja XIII. st. upotrebljava se i ime »*Slavonija*« *(Sclavonia)* u Veneciji, Napulju, Rimu i Budimu, pa su i hercezi i banovi uzimali to ime u svoj naslov, a kraljevi nisu. (do 1526.).

Teritorijalne promjene i granice. U doba Arpadovića raspalo se jedinstveno hrvatsko kraljevstvo u *dva* posebna teritorija: *Hrvatsku s Dalmacijom i Slavoniju.* Dalmaciju su sačinjavali već poznati otoci i gradovi, a Hrvatsku sav teritorij između Neretve, Vrbasa, Gvozda, Kupe i mora od Trsata do ušća Neretve. Slavoniju pak od prve polovice XIII. st. sačinjava zemlja između Gvozda, Drave, porječja Donje Une, Vrbasa i Bosne (banovina, hercegovina i od 1240. kraljevina).

Bela III. proveo je razdiobu hrvatskog teritorija (Slavonija i Hrvatska s Dalmacijom).

Ojačanjem Venecije na hrvatskoj obali, sve više se širi pojam Dalmacije na štetu Hrvatske (Mnogi hrvatski gradovi i otoci sada se pribrajaju Dalmaciji.).

Tokom XV. st. izgubi Hrvatska čitavo primorje s otocima, osim onog dijela od Trsata do Baga. Isto tako suzuje se teritorij Hrvatske i na istoku širenjem Donjih Krajeva i Humske zemlje. Dolaskom Turaka u Bosnu, još se više umanjuje hrvatski teritorij.

Selenjem hrvatskog plemstva i naroda stade se širiti hrvatsko geografsko političko ime na sjever Gvozda prema Kupi, Savi i Donjoj Uni.

U drugoj polovici XV. i početkom XVI. st. Hrvatska obuhvaća znatan dio zagrebačke županije, te se sada mnogi slavonski gradovi nalaze u Hrvatskoj. U međuvremenu Turci zauzeše Srijem i Slavoniju do Đakova i Osijeka i južnu Hrvatsku. Zato nije ni čudo, da se g. 1525. hrvatski staleži zovu »*knezovi i ostaci plemića kraljevine naše Hrvatske*«.

Bosna kao posebno područje, u polovini X. st. po Konstantinu Porfirogenetu zove se kraj, *zemljica* (riječna dolina Gornje Bosne i pritoke) sa kasnijih pet župa i širi se postepeno prema srednjoj Drini, Konjicu i gornjem Vrbasu.

Tečajem XII. st. zahvaća ona *Donje Krajeve* i oblast *Usoru i Soli.* Poslije 1322. Bosna izbija *na more* (između Cetine i Neretve) i stiče *Zapadne Strane ili Završje* (Livanjsko, Duvanjsko i Glamočko polje).

Za Tvrdka I. dostiže svoj vrhunac, prostirući se uz more od Zrmanje do Kotora, a u unutrašnjosti od Une do Lima i Nikšića. Po njegovoj smrti suzuje se njen teritorij.

Hercegovina se širi i stvara na račun Bosne i Hrvatske i prostire se od Cetine do Boke, zahvatajući Hum i Trebinje.

Dubrovnik. Zemljište dubrovačke komune obuhvaćalo je Lastovo, a tokom XIV. st. Ston, Mljet i Primorje. U XV. st. zahvaća Konavle i konačno dobiva svoj završni oblik, te se prostire *na kopnu od Pelješca do kotorskog zaliva, a na moru od Lastova i Mljeta do zadnjih otočića pred Cavtatom.*

Stanovništvo. Glavni elemenat u Hrvatskoj od Drave do mora su *Hrvati.* Po dalmatinskim gradovima *ostaci Romana (Latini).* Od XIII. st. pa dalje, naseljuju se u naše gradove kao obrtnici *Nijemci, Mađari* (plemstvo), *Talijani,* pa i *Francuzi.* Mnogo je bilo *Vlaha* (Valachi, *Vlachi, Morovlachi, Morlachi* i t. d.). To su poromanjeni ostatci raznih starosjedilaca, koji se spominju od XIV. st. Bave se stočarstvom i stanuju od Neretve do Gvozda, naročito oko Cetine, Zrmanje i Like i ubrzo se pohrvatiše.

U Bosni je bilo uz *narodni živalj* i rudara *Nijemaca — Sasa.*

Društvena podjela. Društvo se raspada na *slobodne* i *neslobodne* t. j. *na crkvene i svjetovne velikaše* (prelati, magnates, barones), *niže plemstvo* (nobiles), *građane* (cives), *slobodne seljake* (liberi), *slobodnjake* (libertini), *kmetove* (coloni) i *robove* (servi, sebri, mancipia).

Kmetovi na kraljevskim dobrima zovu se *udvornici, predijalisti* na crkvenim, a na plemićkim *kmetovi.*

U *Bosni* se narod sastojao od *pastira i seljaka-kmetova,* te od *plemstva.* Domaćeg građanstva nije bilo. Varoši se osnivaju u blizini rudnika. Seljakov položaj je težak, jer daje gospodaru daće i rabotu. Bespravni su *robovi* (muško i žensko), s kojima se

uvelike trgovalo na sve strane. U toj trgovini sudjelovali su napose Dubrovčani. Plemstvo se bavi lovom, viteškim igrama i ratuje. Održava veze sa hrvatskim plemstvom i Dubrovnikom.

U *Dubrovniku* se dijeli pučanstvo na *slobodne* (franci, liberi) i *robove* (servi), koji su mogli postati slobodni (libertini). Uz vlastelu ima i trgovački stalež *pučana* (populana). *Seljaci-zakupnici* žive na posjedima izvan grada. Od zakupa nastaje kmetstvo. Seljak je privezan uz zemlju, koja je vlasništvo plemstva i pučana. Kmet ne smije mijenjati gospodara i točno su određene njegove dužnosti.

Uprava. Od 1102. kralj ugarski je ujedno i kralj hrvatsko-dalmatinski, ali Ugarska i Hrvatska je *svaka za sebe posebna političko-teritorijalno narodna jedinica* (kraljevina). Kralja u Hrvatskoj zamjenjuje samostalni *herceg (dux)*, član kraljevske porodice, koji stoluje u Zagrebu, Kninu, Zadru i Bihaću. On vrši kraljevska prava u Hrvatskoj, ima svoju dvorsku kancelariju, namješta banove, saziva sabor, vodi vojsku, dijeli privilegije i kuje novac. Kada nema hercega, onda upravlja *ban* (do 1260.), a poslije toga dva bana. Ban je domaći plemić i mora imati svoj posjed u kraljevstvu. On bira *banovca (vicebanus):* slavonski banovac je obično zagrebački ili križevački župan, a hrvatski, kninski župan. *Protonotara* bira sabor. On je čuvar pečata kraljevstva i kasnije zamjenjuje bana u sudovanju. Po kraljevom nalogu herceg ili ban saziva *sabore.* Od 1260. sastaje se napose *slavonski* (u Križevcima, Koprivnici, Zagrebu, Čazmi), a napose *hrvatski* sabor (u Kninu, Ninu, Bihaću), na koji su dolazili crkveni i svjetovni velikaši, niže plemstvo, zastupnici gradova (kao i dalmatinskih). Saboru je predsjedao onaj, tko ga je sazvao (herceg, ban, kralj). *Na saborima se raspravljalo o svemu, što se ticalo uprave, poreza, obrane kraljevstva i o sudovanju.* Od 1442. slavonski sabor počeo je slati na ugarski sabor svoje zastupnike (nuncii regni Sclavoniae ili oratores). Slavonija i Hrvatska dijelile su se na *županije* (comitatus), dok je starih plemenskih župa sve više nestajalo. Središte županije je utvrđeni *grad,* a na njegovom podnožju su *varoši* (suburbia), kasniji kr. *slobodni gradovi.*

Od kraja XII. st. kralj daje cijele županije (gospoštije) u posjed pojedinim slavonskim i hrvatskim velikašima. Na čelu županija je *župan,* zamjenik mu je *podžupan,* a kraljevskim gradom je upravljao *kastelan* (od XIV. st.).

U *Bosni* je na čelu države *ban,* a zatim *kralj,* kojega u pojedinim oblastima zastupaju *vojvode, knezovi* ili *župani.* Uz njih su niži *činovnici* (katunari, carinici i t. d.).

Na dvoru bosanskih banova su *časnici,* isti kao i na onom hrvatskih vladara (tepčija, peharnik i drugi).

Osnutkom kraljevstva, dvor je uređen po *bizantinskom* uzoru. Stalnog sjedišta nemaju bosanski vladari, koji su gotovo svi katolici.

U *Dubrovniku* se krajem XIV. st. izmjenjuje ustav, kada preko velikog vijeća preuzima vlast *plemstvo* (dotle je bila demokratska vladavina) i on postaje *aristokratska komuna.*

Veliko vijeće (consilium maius, tal. Maggior consiglio) sačinjavali su svi plemići, koji su navršili dvadeset godina života. Veliko vijeće stvara zakone i bira općinsko činovništvo i doživotne članove

vijeća umoljenih (consilium rogatorum), u početku 6, zatim 24, i na kraju 45. *Vijeće umoljenih* raspravlja o zakonima, koje predlaže velikom vijeću i obavlja sudačke poslove.

Ono bira *malo vijeće* (consilium minus) od 7 članova, koje sudi činovništvu i između sebe bira kneza. *Knez* se od g. 1358. bira na mjesec dana, te je više predstavnik vlasti nego vlastodržac. Sve *časti* u Dubrovniku, pa i kneževska, *besplatne su i počasne*.

Sudbenost. Vrhovni sudac u Slavoniji i Hrvatskoj bio je *herceg, ban ili banovac*, a kasnije u Slavoniji protonotar. U Slavoniji se *banski sud* sastajao u određene rokove i to osmi dan iza velikih blagdana. Zato se zvao i *oktavalni* (judicia octavalia). Predsjedavao mu je ban ili njegov zamjenik i na saboru izabrani *prisjednici* (assessores). Od banskog suda moglo se prizvati na kraljevski sud.

Niži sudovi su *županijski sudbeni stolovi* (župan na čelu, podžupan i plemići suci) *i plemenski stolovi* za pojedina plemena. U kraljevskim slobodnim gradovima, uređenim po njemačkom uzoru, sudi *gradski sudac s prisjednicima*, a podanicima (kmetovima) bez priziva sude njihovi gospodari.

U *Hrvatskoj* se sudilo po uobičajnom pravu *(hrvatski zakon)*, a u *Slavoniji* po *ugarskom* zakonu i običajima.

Od XIII. st. primorski gradovi po mletačkom uzoru uvode pisane *statute* (Split 1240., Dubrovnik 1272., Trogir 1291. i t. d.), a za njima i privatne gospoštije. Od pisanih hrvatskih zakonika, *najstariji je pravni hrvatski spomenik Vinodolski zakonik* (1288.). Zatim imamo statut lige kotara ninskoga (1474.), vrbnički i krčki (1388.) i poljički (1440.) I kaptoli su svoje statute sastavljali u zbornik.

Azilno pravo bilo je u Dubrovniku, koji je pružao zaklonište svim nevoljnicima i prognanicima iz susjednih država.

Novac i grb. U Hrvatskoj su kovali svoj novac hercezi i banovi (moneta banalis, banovac, banica), a kovala ga je kovnica (camera u Pakracu, Zagrebu), koja je hercegu i banu donosila velike prihode.

Vrste novca su: *dinari, oboli, bagatini* od srebra pomiješani sa bakrom.

Na naličju banskog novca nalazi se *kuna* u bijegu, između dviju šestokrakih zvijezda. To je *grb Slavonije*, koji je Vladislav II. dopustio posebno na uporabu istoj kraljevini (1496.). Nailazi se i na polumjesec nasuprot zvijezdi (moguće stari grb Dalmacije ili Hrvatske). *U drugoj polovini XV. st.* a onda u XVI. st. (1525.), *javlja se prvi puta grb Hrvatske* (pet redova po pet izmjeničnih srebrenih i crvenih kocki), a grb *Dalmacije* se javlja na jednom pečatu g. 1406.

U *Bosni* kola raznovrsni *novac*, a najviše *dubrovački.* Od XV. st. u dugim prekidima, kuju bosanski vladari također novac.

U *Dubrovniku* se kuje *srebreni novac* od prve polovine XIV. st.

Porezi. Glavne vrsti poreza su: 1. zemljarina (kunovina, *marturina)*, koja se u Slavoniji plaćala, a u Hrvatskoj nije (1102.). Kasnije kraljevi oslobađaju mnoge velikaše i korporacije od toga poreza. 2. U Slavoniji *»lucrum camerae« (dobit kovnice)* t. j. izmjena starog za novi novac, te je vlasnik za tri stara dobio dva nova novca. Kasnije to postaje stalan porez.

3. U XV. st. uvađa se izvanredna *ratna daća (riz, contributio, dica).* Slavonija od 1472. plaća samo polovicu od onoga, koliko se plaća u Ugarskoj, a kralj Vladislav II. sasma oslobodi Hrvatsku od toga poreza.

Dica se plaća od svakog kmetskog *selišta (porta, fumus),* a ubirali su je *dicatori* (županijski organi). Uz ove glavne daće plaćala se u Slavoniji i Hrvatskoj »*trgovina*« u lukama i *tridesetnina* od strane robe na granici. Mitnice i solane daju također važan prihod. Najneugodniji porez bila je *zalaznina (descensus),* t. j. pogošćenje kraljeva, hercega, banova po plemstvu i građanstvu *(»počasni dar«),* od koje su ih kraljevi često oslobađali.

U *Bosni* je vladar osim prihoda sa svojih imanja, dobivao i razne »*podanke*« (od svakog ognjišta »*podimni dukat*«). Ostali su prihodi sudbene globe, carine, dobiti od ruda i danaka, koje su plaćali Dubrovčani.

Vojska i mornarica. *Hrvatska vojska (exercitus chroaticus)* je za Arpadovića *plemenska,* a za Anžuvinaca pretvara se u *feudalnu* t. j. stvaraju se velikaške čete ili banderiji. Vojsci je na čelu obično *ban,* kao *vrhovni kapetan,* biran od sabora. *Mornarica* je gubitkom Dalmacije spala, a najjača je za Ludovika I., koji je imenovao *posebnoga hrvatskog admirala.* Radi obrane od Turaka, naročito u drugoj polovini XV. st., podiže se *brodarstvo* na rijekama.

Dubrovnik nije imao stalnu vojsku, već u potrebi uzima *plaćenike,* ali zato posjeduje *sjajnu mornaricu,* koja je početkom XVI. st. brojala preko 300 brodova.

Crkva. Hrvatsko kraljevstvo je bilo kako u političkom, tako i u *crkvenom* pogledu razdvojeno. *Hrvatska* je podpadala pod *splitsku nadbiskupiju* sa 10 biskupija. *Slavonija* se raspada na *tri* biskupije: zagrebačku sa kaptolom u Čazmi, pečujsku (najveći dio današnje Slavonije) i srijemsku, a kao posebna je bosanska u Đakovu. Sve ove biskupije (od 1264.) podpadoše pod *kaločku nadbiskupiju.*

Za kulturni život od osobite su važnosti *kaptoli,* kao središta duševnog života, a od XIII. st. vjerodostojna mjesta (locus credibilis), gdje su se čuvale originalne isprave i t. d.

Biskupi i kaptoli su uz prihod od svojih imanja imali i dohodak od *crkvene desetine,* koju je svatko morao plaćati.

Glagoljska služba božja održala se je unatoč žestokih borbi u senjskoj, krčkoj i krbavskoj biskupiji, a od druge polovice XV. st. je i u zagrebačkoj biskupiji.

Početkom XIII. st. šire se po Hrvatskoj *Cisterciti* (gotska crkva i samostan u Topuskom), zatim *Dominikanci, Franjevci, Templari* (Božjaci), *Ivanovci* (Križari) i *Pavlini* (Remete, Lepoglava).

U *Bosni* su »*krstjani*«, koje su progonili pape, njihovi vladari i franjevci.

U *Dubrovniku* je dozvoljena *samo katolička vjera,* a inovjerno se stanovništvo prekrštava na vrlo spretan i uspješan način. Tamo su se također doselili dominikanci i franjevci.

Umjetnost i književnost. U *Dalmaciji* prevladava najviše *romanski slog, a kasnije renesansa.* Tako su u romanskom slogu podignute crkve sv. Stošije i sv.

Marije u Zadru, sv. Ivana u Trogiru, zvonik u Rabu, zvonici sv. Marka i katedrale u Hvaru, hodnik franjevačkog samostana u Dubrovniku. Zatim prekrasni portal trogirske katedrale od domaćeg majstora *Radovana* (1240.), a domaći umjetnik *Buvina,* njegov suvremenik, sagradi vrata u crkvi sv. Dujma u Splitu. Ondje je i romanski kor, propovjedaonica i donji dio zvonika u istom slogu. U ranoj renesansi (XV. st.) je katedrala u Šibeniku. U *Slavoniji* je sagrađena u gotskom slogu stara zagrebačka katedrala, cistercitska crkva u *Topuskom* (XIII. st.). Pojedine crkve su bogate crkvenim relikvijama, posuđem, ruhom i prekrasno izrađenim bogoslužnim knjigama sa minijaturama.

Razni strani umjetnici dolaze u Dalmaciju i grade.

U *Bosni* se nalaze, ostatci *»gradova«* i velik broj *nadgrobnih spomenika t. zv. stećaka i »biliza«*, ukrašenih raznim simbolima i slikama. Stećaka ima i u Dalmaciji.

U *Dubrovniku* od početka XIV. st. grade se utvrde, bedemi, franjevački samostan, a u XV. st. *je pravo zlatno doba graditeljstva i umjetnosti* u njemu. Gradi se knežev dvor, utvrđuje se grad, dovršava se utvrda Minčeta. Oko 1500. stvara se škola domaćih slikara (Nikola Božidarević).

U XIV. st. nastale su mnoge *glagoljske crkvene knjige* (misal kneza Novaka, Rimski misal, reimsko evanđelje, a u početku XV. st. misal vojvode Hrvoja). Mnogi hrvatski velikaši (Bribirski, Krčki) i gradovi pomažu znanost i umjetnost, dok je *Krk središte hrvatske knjige.*

U *Bosni* je također bilo *nešto* crkvene književnosti (krstjanski rukopisi).

Dubrovnik daje pjesnike: Šiška Menčetića i Đoru Držića, a Split Marka Marulića.

Trgovina je bila nutarnja i vanjska. Slavonija je trgovala sa susjednim zemljama (Ugarska, Štajerska, Koruška, Bosna), a Hrvatska i Dalmacija s Bosnom i Italijom (Venecija). Pomorsku trgovinu je unapređivala jaka trgovačka mornarica dalmatinskih gradova, a kopnenu, riječni putevi, ceste i sajmovi.

U *Bosni* i sami kraljevi vode vlastitu trgovinu. Trguje se i s robljem.

Dubrovnik posreduje u razmjeni dobara između veleobrtnog Zapada i sirovinama bogatog zaleđa. U gradu je jaka trgovina robljem.

Podkraj XV. st. osobito je procvala trgovina Dubrovnika na Balkanu, a u XVI. st. dostiže svoj vrhunac.

Obrt su unapređivali cehovi, u koje su se ujedinili majstori istog zanata, a kraljevi su im davali znatne povlastice. Uz trgovinu razvila se je u *Dubrovniku* osobito i *obrtna djelatnost.* Gradilo se brodove, kovinsku robu, podizale radionice čohe, stakla, oružja i t. d. Sa strane se dopremalo sirovine i prerađivalo ih se.

Rudarstvo je osobito ojačalo. Poznati su rudnici u Gvozdanskom i Bužimu.

U *Bosni* se kopalo pod nadzorom *Dubrovčana* olovo, srebro i zlato (Olovo, Kreševo, Fojnica). Dubrovčani su te rudnike uzimali u zakup i to je bosanskom vladaru donosilo veliku dobit.

IV. doba (1527.—1790.)

1. siječnja 1527. na saboru u *Cetinu* (koji je počeo svojim radom na Staru godinu), gdje su stigli i Ferdinandovi poslanici, kapetani *Nikola Jurišić, Ivan Pichler, Ivan Katzianer* i bečki prepošt *Pavao Oberstein,* izabrali su i proglasili prisutni velikaši (topuski opat Andrija Tuškanić, knez Ivan Karlović, knez Nikola Zrinski, knez Krsto i Vuk Frankopan Slunjski, knez Stjepan Blagajski i drugi) *Ferdinanda za hrvatskog kralja, a njegovu ženu Anu za kraljicu,* nakon što su poslanici prihvatili zahtjeve Hrvata.

Sve je to potvrđeno ispravom, na koju su najznatniji hrvatski velikaši udarili svoje pečate, da vrijedi za sve vijekove.

Ferdinand se je obavezao, da će za obranu Hrvatske držati u istoj kraljevini *1.000 konjanika i 200 pješaka,* brinuti se za hrvatske gradove i tvrđave i da će štititi i braniti svekolika prava i sloboštine te zemlje i staleža.

Cetinskim saborom pokazali su predstavnici hrvatskog naroda, da je Hrvatska politički samostalna i nezavisna od Ugarske.

6. siječnja 1527., da osujeti zaključke cetinskog sabora, sazvao je ban Krsto Frankopan sabor u *Dubravu* kraj Čazme, na kome su sakupljeni slavonski velikaši izabrali *Ivana Zapolju za hrvatskog kralja.*

27. rujna 1527. prigodom podsjedanja *Varaždina* pogine Krsto, a isti dan bi i Zapolja potučen od Ferdinanda kod *Tokaja.* Frankopanovom smrću prijeđoše mnogi slavonski plemići na stranu Ferdinandovu.

1527.—1918. Habsburgovci.

1527.—1564. Ferdinand I.

1527. pada u ruke Turaka **Obrovac i Udbina.**

1527.—1530. bjesni u Slavoniji *građanski rat* između Zapoljevaca i Ferdinandovaca.

1527.—1531. banuje **Ivan Karlović,** koji očajnički brani Hrvatsku od Husrefbegovih navala.

1528. početkom, a možda i krajem 1527., osvaja Husrefbeg *Jajce,* a zatim padoše i ostali gradovi negdašnje jajačke banovine. *Turcima je tako otvoren put u Slavoniju.*

1529. zavladao je biskup *Erdödy* gotovo čitavom Slavonijom i podsjeo Gradec tik Zagreba. Naskoro ga Zapolja imenova *banom.*

1530. na saboru u **Nürnbergu** pred carem Karlom V. i knezovima, u ime hrvatskih staleža moli knez *Vuk Frankopan,* da se pomogne Hrvatskoj, koja se jedva brani od Turaka. Postigao je isto što i 1522. Bernardin Frankopan.

1530. zbog turske opasnosti, posredovanjem dobrih ljudi, utanače Ferdinandovci i Zapoljevci *primirje* i tako se završi građanski rat u Slavoniji.

1531. poslije smrti bana Karlovića, uvađa Ferdinand u Hrvatskoj novu čast: *bansko namjesništvo,* što se protivilo hrvatskom ustavu.

1532. nakon što je sultan Sulejman zaustavljen od Nikole Jurišića pod *Kisegom,* a već mu je bilo prekasno poći na Beč, vraća se kući Podravinom preko Koprivnice i Virovitice. *To je prvi i posljednji put, da sultan prolazi hrvatskom zemljom.*

1534./5. Turci ne napadaju na Hrvatsku, ali zato ona pati od mnogih bezakonja.

1535. sa sabora u **Topuskom** poručuju hrvatski staleži odlučno Ferdinandu, ako ih ne kani braniti, neka im onda vrati pismo, kojim su ga izabrali za hrvatskog kralja.

1536. provali Husrefbeg u Slavoniju, gdje osvaja *Požegu* i *pet* čvrstih gradova.

1537. nakon svoga pobjedonosnog pohoda po Slavoniji, podsjedne Husrefbeg *Klis,* koji se nakon nekoliko mjeseci junačke obrane preda, kada je poginuo njegov kapetan Kružić (12. III.). *Padom Klisa izgubila je južna Hrvatska,* koja je ubrzo osim mletačkih primorskih gradova podpala pod Turke, *svoje posljednje uporište.*

1537. Ferdinand šalje **Katzianera** u Slavoniju, da se sa staležima pripravi za vojnu protiv Turaka. On skupi lijepu vojsku, ali zbog razmirica, nestašice hrane i bolesti, smanji se putem broj vojnika. Stigavši do *Gorjana* kraj Đakova, uoči boja pobježe Katzianer, a za njim se razbježaše i ostali. Nato Turci ostatke vojske poraziše i učiniše strašan pokolj (9. X.).
Porazom kod Gorjana postali su Turci gospodari velikog dijela Slavonije.

1538. kralj Ferdinand sklopi sa Zapoljom mir u *Velikom Varadinu. Ovim mirom dokončan je građanski rat u Ugarskoj i Hrvatskoj.*

1539. dade ubiti *Nikola Zrinski* u *Kostajnici* Ivana Katzianera, koji je još 1537. nagovarao hrvatsko plemstvo, da prijeđe na stranu Zapolje i šurovao je s Turcima.

1542.—1556. ban **Nikola Zrinski,** koji ima zadaću da brani zemlju od Turaka i da stiša nutarnje borbe među pojedinim velikašima.

1543. Turci osvajaju **Orahovicu, Valpovo, Brezovicu, Pakrac, Petrovinu,** a

1544. Kraljevu Veliku.

1544. da bi se lakše odupirao turskoj sili i uklonio međusobne trzavice, Nikola Zrinski sklapa sa Stjepanom Frankopanom *ugovor* u Zagrebu, *o zajednici dobara i međusobnom nasljedstvu.*

1545. Turci osvojiše grad *Moslavinu.*

1546. budući da Ferdinand nije uredno plaćao Zrinskoga i ostao mu dužan, sklopi s njime ugovor, po kome mu, kao i njegovim potomcima, daruje *Međumurje sa Čakovcem i Štrigovom,* u koje je uveden tek 1547. g.

1547. sklopi Ferdinad sa sultanom petgodišnji mir, uz godišnji »dar« od 30.000 dukata, po kome mu ostade *Slavonija do Ilove i Virovitice, a Hrvatska na jug Kupe, do Senja i Bihaća.*

1552. osvajaju Turci *Virovitica, Čazmu, Dubravu* i *Ustilonju,* predstražu Siska, kojeg su njegovi vlasnici zagrebački kanonici počeli utvrđivati još od 1544. Kada je turski vojskovođa *Ulamabeg* u društvu sa bosanskim pašom provalio do *Varaždina,* s namjerom da zauzme Zagreb, prisili ga Zrinski na uzmak.

Osnutkom posebnog sandžaka u Čazmi, stalno je *ugrožena* preostala *Slavonija* od Turaka.
Zbog slabe pomoći od kralja za obranu Hrvatske, Zrinski daje ostavku na banstvu, ali ju Ferdinand ne prima i poduzima odlučnije mjere za spas hrvatskog kraljevstva.

1555. Turci nemilice haraju po hrvatskom kraljevstvu

1556. izdajom pada u njihove ruke *Kostajnica,* što je značilo početak rasula donjih strana Hrvatske. Sve je to sklonulo bana Zrinskoga, da se zahvali na časti, te ga kralj razriješi dužnosti i imenuje meštrom kraljevskih tavernika. Za vrijeme svoga banovanja, Zrinski je spasio Hrvatsku, da je Turci sasma ne pregaze.

1557.—1567. ban **Petar Erdödy,** koji se posveti sav obrani zemlje uz podporu sabora.

1558. Turci pustoše hrvatske krajeve između Une, Korane i Kupe i osvajaju *Lješnicu, Otok* na Uni i *Buševič.*

1558. *sastaje se posljednji zasebni hrvatski sabor u Steničnjaku.*

1560. Turci osvajaju *Novigrad* na Uni.

1561. Nikola Zrinski postaje *sigetski* kapetan i prestaje se baviti obranom pograničnih gradova oko Une, koje ugrožavaju sada još jače Turci. Ipak Hrvati poraziše turske čete pod vodstvom Malkočbega kod *Hrastovice.*

1564.—1576. **Maksimilijan II.,** sin Ferdinanda I.

1565. zauzeše Turci pod vodstvom bosanskog paše *Mustafe Sokolovića Krupu* na Uni, ali ga ipak porazi ban Erdödy kod *Obreške,* nedaleko Ivanić Kloštra i Marče. Za ovu pobjedu kralj mu podijeli nasljednu grofovsku čast.

1566. Turci osvajaju *Siget,* koji je junački branio Nikola Zrinski sa 2500 ljudi i pod zidinama toga grada poginuo. Pad Sigeta stajao je Turke 35.000 ljudi, a junačka smrt Zrinskoga odjeknula je po cijeloj Evropi, što se najbolje vidi iz suvremenih izvora i slika.

1566. ban Erdödy i krajiški general Herbart Auersperg potukoše Turke kod *Novigrada* na Uni i provališe u tursku Slavoniju, gdje su mnoga mjesta poharali.

1567.—1572. banovi **Franjo Frankopan Slunjski** »mač i *štit ostataka Ilirije*« i

1567.—1576. zagrebački biskup **Juraj Drašković.** Oni su *granice hrvatskoga kraljevstva sačuvali netaknute,* a Frankopan dapače prodre u Bosnu, da se Turcima osveti za njihove provale u Hrvatsku.

Reformacija i protureformacija u Hrvatskoj

Utjecaj njemačke *reformacije* osjetio se je dosta jako i kod *Hrvata,* premda ne u tolikoj mjeri kao kod Slovenaca. Još prije mohačke bitke, protestantska vjera imala je svojih pristaša u Slavoniji i Hrvatskoj, u koje je prodirala iz Štajerske, Kranjske i Ugarske, odakle je dolazio i *kalvinizam.* U *zagrebačkoj biskupiji* protestantizam su širili njemački časnici i vrhovni kapetan slavonske i hrvatske Krajine *Ivan Ungnad,* za kojim su se povela ili naginjala tome neka hrvatska i slavonska gospoda.

Ovaj pokret prodro je i u *senjsko-modrušku biskupiju.* Kada je Ungnad morao otići iz Hrvatske, osnuje u *Würtenbergu* u gradiću *Urachu* tiskaru za štampanje crkvenih knjiga, preko kojih se je nova vjera širila među Hrvatima. Protestantski propovjednici-Hrvati bili su: Ivan *Drugnić,* koji je propovijedao po Slavoniji i Gregorije *Vlahović,* koji je djelovao u Hrvatskoj.

U ove zemlje, kao i u Krajinu, dolazili su i njemački protestantski propovjednici.

Ali se protestantizam kao i kalvinizam nije mogao ukorijeniti u hrvatskom kraljevstvu, zaslugom biskupa Draškovića i njegovih nasljednika. Tako je na dijeceznom zagrebačkom sinodu osuđen rad kalviniste *Mihajla Bučića,* prijašnjeg katoličkog župnika u Stenjevcu, koji je tvrdio, da nema pretvorbe kruha i vina u tijelo i krv Kristovu, i to tiskao (1574.). Slično se dogodilo i zagrebačkom literati i kalvinisti *Benediktu Blažekoviću.*

1604. *zaključi hrvatski sabor, da se heretici imaju odstraniti iz zemlje,* a dne

16. siječnja 1608. ovaj je zaključak potvrdio i car Rudolf II. i *tako on postade vjerski zakon za cijelo kraljevstvo.*

Kod proganjanja protestanata i kalvina u Hrvatskoj, najviše su bili zaslužni uz zagrebačke biskupe i *isusovci,* koji su došli u Zagreb g. 1606.

Tako je reformacija odlučnom protureformacijom suzbijena i unutar granica Hrvatske.

Seljačka buna

Dok je plemstvo i svećenstvo u Hrvatskoj kroz stoljeća uživalo sva prava, *ne plaćajući nikakvih poreza,* dotle je bespravno *seljaštvo moralo davati daće i poreze državi, crkvi i svome gospodaru.*

Najznatniji su *porezi,* koje je seljak plaćao državi, ovi: *izvanredna ratna daća (dica) i dimnica (ogninščina).*

Crkvi je davao desetinu, a svome gospodaru u naravi (devetina, zemljarina, bir), radnoj snazi ili tlaci (rabota) i u novcu. Sve što je seljak bio dužan raditi i davati, zapisano je u *urbaru.* Nadalje je popravljao i utvrdjivao gradove i služio vojsku.

Seljačke patnje u Hrvatskoj počele su već u XIV. st., a dostigle vrhunac u XVI. st., kada su i po cijeloj Evropi bune njihovih supatnika, u krvi ugušivane. *Prva buna* u ovom stoljeću nastala je na otoku *Hvaru* i *Visu,* koja je trajala od

1510.—1514. pod vodstvom **Mateja Ivanića** i bi krvavo ugušena po mletačkim vlastima, ali su pučani došli do svojih prava.

U *Hrvatskoj* se dogodilo sasma obratno.

od 1564. tinja buna među hrvatskim seljaštvom.

1568. dobiva jasnije oblike, a plemstvo to kao da i ne opaža.

Povod seljačke bune bila je borba za posjed *Susedgrada i Donje Stubice* između moćnog velikaša *Franje Tahya i Uršule Hening.* U toj borbi sudjeluju i seljaci, koje bune jedni velikaši protiv drugih.

1570. i **1571.** Tahyeva nasilja prema seljacima su neizdrživa.

1572. *planula je opća buna susedgradskih seljaka,* koju nije moglo spriječiti ni posredovanje kralja, komu su se oni uticali. Ovi seljaci počeše buniti okolne kmetove, kao i one u *Štajerskoj* i *Kranjskoj.* Sastavili su i *vladu,* na čelu sa slobodnim seljakom *Matijom Gubcem (»beg«),* a središte je bila *Stubica.* Seljački savjetnik bio je brdovački župnik Ivan *Babić,* a vrhovni vojnički vojvoda *Ilija Gregorić.* Plemstvo se sprema da uguši ovu bunu.

1573. na saboru u Zagrebu proglasiše staleži seljake *veleizdajnicima,* a pobunjeni seljaci odkazaše plemstvu posluh i zaključiše, da će se pokoravati samo kralju, a čim pobijede, osnovati će svoju vladu u Zagrebu, daće i poreze će sami pobirati i braniti Vojnu Krajinu.

Gregorić zamisli ratnu osnovu, da uspješno završi ustanak, ali slabo uređene seljačke čete budu ubrzo potučene kod *Krškog,* zatim kod *Kerestinca* i *Mokrica.* Dne 9. veljače, plemićka vojska pod banovcem *Gašparom Alapićem,* pobijedi seljačku pod vodstvom Gubca, nedaleko *Stubičkih Toplica* i strašno se osveti seljacima. Uhvaćeni Matija Gubec bude na grozan način umoren u *Zagrebu* dne 15. veljače. U ovoj buni poginulo je do 6.000 seljaka. *Seljačka buna je jedan od najznačajnijih događaja hrvatske povijesti, a Matija Gubec postade legendarna ličnost u hrvatskom narodu, jer je htio seljaku izvojevati prava i slobodu.*

Vojna Krajina

Zametak Vojne Krajine udaren je još za kralja Žigmunda. Hrvatska gospoda, koja su imala svoja imanja i gradove na granici bosanskog pašaluka, bila su prisiljena, da se sa kraljem brinu za uzdržavanje vojske na tim mjestima. *Od tih gradova i njihovih kotara stvara se Vojna Krajina ili Granica,* za čiju su se odbranu brinuli naročito Habsburgovci, te Kranjska, Koruška i Štajerska, a zapovijedao je u njoj jedan vrhovni kapetan. Krajišku vojsku sačinjavali su *pješaci* (haramije), *konjanici* (husari) i *topdžije.* U njoj je bilo nešto *Nijemaca* (viši časnici), ali je *većina Hrvata* i doseljenika (Uskoci, Prebjezi).

U drugoj polovini XVI. st. su bile već tri Krajine: slavonska (kasnije varaždinska), *hrvatska* (karlovačka) i *primorska* (Senj, Trsat, Rijeka). Kasnije je mjesto primorske osnovana *Banska Krajina* (Hrastovica, Glina, Petrinja).

Od 1568. su *dvije Krajine: Hrvatska* od mora do utoka Kupe u Savu (za njeno se uzdržavanje brine Kranjska), sa posebnim generalom i *Slavonska,* između Save i Drave (za koju se brinu Štajerska i Koruška), sa drugim generalom na čelu.

1578.—1590. upravlja nadvojvoda **Karlo,** stric cara Rudolfa II., obim Krajinama, skida i namješta zapovjednike i kapetane, te mu se i ban mora pokoravati u vojničkim stvarima. Za Krajinu osniva nadvojvoda *zasebno dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrath) u Grazu.*

1579. nastojanjem nadvojvodinim, započe *gradnja tvrđave* nedaleko grada Dubovca, kod utoka Korane u Kupu, u čije temelje je stavljeno 900 turskih glava. Tako je osnovan *Karlovac,* prozvan po nadvojvodi Karlu, koji postade sjedište Hrvatske, a *Varaždin,* Slavonske Vojne Krajine.

Time je stvoren novi politički teritorij na hrvatskom tlu, izuzet ispod vlasti bana i sabora.

Hrvatska 1575.–1609.

1575. pobijedi kod *Budačkog* na rijeci Radonji, pritoci Korane, bosanski namjesnik *Ferhatpaša Sokolović* generala *Herbarta Ausperga,* koji je htio da zauvijek obračuna sa Turcima, ali je sam poginuo.

1576.—1608. Rudolf II., sin Maksimilijana II.

1577. Ferhatpaša zauzima *Podzvizd,* obje *Kladuše, Ostrožac, Zrin* i još neka manja mjesta.

1578. pada u njegove ruke *Gvozdansko.*

1578.—1583. banuje **Krsto,** sin Ivana Ungnada. On je bez ugleda i nemoćan prema Turcima.

1582. *Bosna* od begluka postaje *beglerbegluk* ili *pašaluk.*

1584.—1595. ban grof **Tomo Erdödy,** sin Petra.

1584. junački ban Erdödy potuče kod Slunja Turke, koji su se vraćali iz Kranjske sa pljačkanja.

1591.—1593. vlada Bosnom ratoborni beglerbeg **Hasan-paša Predojević,** kojemu je bio cilj, da osvoji Sisak.

1591. zauzima Hasanpaša *Ripač* na Uni, a Erdödy prije toga grad *Moslavinu.*

1592. *stvara hrvatski sabor znameniti zaključak, o sveopćem zemaljskom ustanku (insurekcija).*

1592. gradi Hasanpaša tvrđu *Petrinju* na jugu Kupe i osvoji *Bihać* (nekada zvan »glavni grad hrvatskog kraljevstva«). Pobijedivši bana kod *Bresta* nedaleko Petrinje, podsjedne ponovno Sisak, gdje mu se uspješno opre kanonik Mikac sa dva druga.

1593. stiže paša ponovo pod *Sisak,* kojemu dođu u pomoć ban *Erdödy,* karlovački general *Andrija Auersperg* i štajerski pukovnik *Ruprecht Eggenberg,* te sa manjom vojskom potukoše Turke u kutu, što ga čini Odra sa Kupom, gdje se utopi i sam Hasan.

Ova pobjeda pod Siskom razveselila je cijelu kršćansku Europu, a Turci su g. 1593. prozvali »godinom propasti«. *Tom bitkom prestaje turska ofenziva i počinje polagano defenziva.*

1593. Nakon što je sultan Murat III. objavio caru Rudolfu II. rat, radi nesloge između bana Erdödya i carskih krajiških generala, pada u turske ruke Sisak, koji uskoro bude povraćen hrvatskom kraljevstvu. U to doba je Zagreb i čitava preostala Hrvatska u najvećoj opasnosti od Turaka.

1595. potukoše Hrvati Turke kod *Petrinje.*

1596. zavladao je *Klisom,* pomoću dalmatinskih Uskoka, splitski patricij *Ivan Alberti.* Kada su Turci podsjeli taj grad, dođe mu u pomoć karlovački general *Juraj Lenković,* ali bi potučen. Nato se Klis preda Turcima. *Time je propala svaka nada, da će se sa ove strane moći provaliti u Bosnu i osvojiti ju, kako je to spremao Rudolf II.*

1596. kršćanska vojska pod vodstvom bana *Ivana Draškovića,* generala *Lenkovića* i slavonskog generala *Herbersteina,* blizu *Petrinje* potukla je u dva maha Turke. Na taj način je bila uklonjena svaka opasnost s bosanske strane za hrvatsko kraljevstvo.

1601. izdaje Dubrovčanin benediktinac *Mavro Orbini* u *Pesaru* svoje čuveno djelo »*Il Regno degli Slavi.*«

1605. erdeljski knez **Stjepan Bočkaj,** koji je podigao bunu protiv cara u obrani kalvinske vjere, pozvao je i Hrvate, da se s njime ujedine. Kao odgovor poruče mu oni, da će mu se *silom oduprijeti.* Dapače ban *Drašković* polazi u Ugarsku, gdje se uspješno bori protiv njega.

1606. sklopio je sultan mir sa Rudolfom II. na ušću rijeke Žitve u Dunav, po kome je svaki zadržao, što je imao u svojim rukama. Tako *Hrvatskoj ostade Petrinja, Čazma i Moslavina.*

10. travnja 1606. ostao je hrvatski sabor na stajalištu, da *katolička vjera bude jedina u Hrvatskoj* i da onaj članak od 1604. i dalje bude u punoj snazi.

1608.—1619. Matijaš II., brat Rudolfa II. Od njega traže Hrvati, da se u Krajini postave domaći ljudi i da se banu dade vlast od Drave do mora. Naravno da im je on sve obećao, ali nije izvršio.

1608.—1614. opet ban *Tomo Erdödy.*

1609. dobio je Zagreb novi *gradski statut,* koji je kralj Matijaš II. potvrdio.

Uskoci

Kršćansko stanovništvo, koje se je doseljavalo i bježalo iz turskog carstva u opustošene hrvatske krajeve, zvali su urođenici ovih krajeva *Turcima* i *Vlasima,* a jer su prebjegli ili uskočili, prozvali su ih *Uskoci ili Prebjezi.*

1530. Uskoci se naseliše oko *Žumberka* i u *senjskoj kapetaniji.*

1537. nakon pada Klisa, kliški Uskoci preseliše se u *Senj. Tako se uskočko ime proširi na sve vojnike senjske kapetanije, od Rječine do ušća Zrmanje i do Brinja i Otočca.*

Među Uskocima bila je *većina Hrvata,* a nešto i bjegunaca iz mletačke Dalmacije (»venturini«). Na čelu pojedinih odreda stajali su *vojvode.* Budući da Uskoci nijesu primali redovitu plaću, bili su prisiljeni da pljačkaju po turskoj Lici i Dalmaciji. Ispočetka ih Venecija u tom pomaže, ali kada sklopi mir sa sultanom, poče ih proganjati i svugdje ocrnjivati, radi tobožnjeg krvološtva i barbarstva.

1596. nakon neuspjelog zauzeća Klisa, između Venecije i Uskoka izbi prava borba na kopnu i na moru; strah je od uskočke osvete toliki, da je nastala krilatica: »*Bog vas čuvao senjske ruke*« (Iddio vi guardi dalle mani di Segnani«).

1597. opljačkaše Uskoci turske i mletačke galije kod *Rovinja* u Istri, te Venecija zbog toga provede *blokadu Hrvatskog Primorja* od Karlobaga do Rijeke i od nje do istarske rijeke Raše. General Lenković, kome je na zahtjev Mlečana Rudolf II. povjerio istragu u toj stvari, djelomično je udovoljio želji republike, da kazni Uskoke.

1601. da bi se uveo red i mir u Senju, štajerski nadvojvoda *Ferdinand,* po carevom nalogu pošalje onamo za *komesara* generala Josipa *Rabattu,* koji je imao Uskoke *raseliti* i u grad postaviti *njemačku posadu.*

Njega je u tom pomagao senjski biskup *Markantonije de Dominis,* mletački plaćenik. Budući da je Rabatta radio sve po uputama Venecije, a car nije htio pomoći Uskocima, digoše oni bunu u Senju i ubiše generala, na veliku žalost republike. Istraga o tom ubistvu vodila se je dosta mlitavo i na koncu se prešlo preko toga.

Uskoci i Venecija opet su na ratnoj nozi.

1612. počima *rat* među njima. Uskoci počiniše nečuvena junaštva, a republika provađa *ponovo* blokadu i traži preko pape kod cara rješenje uskočkog pitanja.

1615.—1617. traje *pravi* rat među njima, i Uskoci dolaze čak do Venecije, koja im ne može ništa.

1617. konačno posredovanjem Francuske i Španije sklopljen je *mir* u *Madridu* (26. IX.), po kome se nadvojvoda Ferdinad obvezao, da će Uskoke premjestiti iz Senja u unutrašnjost zemlje, lađe im spaliti i u grad staviti njemačku posadu. I tako su *Uskoci premješteni u okolicu Otočca i Žumberka, gdje se s vremenom izgubiše među tamošnjim pučanstvom.*

Hrvatska 1616.–1790.

1616.—1622. ban **Nikola Frankopan Tržački.** Za njegovog banovanja diže se u Hrvatskoj insurekcija, kada je erdeljski knez Gabor *Bethlen, digao* bunu u Ugarskoj.
Hrvatska, ne gubeći prava ni slobode, ulazi u savez ili *konfederaciju* sa Kranjskom, Štajerskom i Koruškom, radi lakše obrane od neprijatelja, što joj je ipak bilo samo na štetu.

1618. provedena je *reforma* zagrebačkog statuta od 1609. godine.

1618.—1648. *tridesetgodišnji rat, u kome su se naročito istakli Hrvati.*

1619.—1637. Ferdinand II., stričević Matijaša II. Za njegove vladavine *Vojna Krajina,* podijeljena u dva generalata: karlovački i varaždinski, *postade poseban teritorij, izuzet ispod banske i saborske vlasti.*

1620. hrvatski sabor podiže insurekciju protiv carevih neprijatelja. Hrvati se bore po *Češkoj* i *Ugarskoj* protiv Bethlena.

1622.—1626. ban **Juraj Zrinski,** pod kojim se hrvatske čete junački bore po *Njemačkoj,* protiv carevih neprijatelja. Nakon njegove smrti, one su pod vodstvom generala Ljudevita *Isolania* i Ivana *Wertha.*

1622. Hrvati sudjeluju u bitci kod *Wimpfena,* a

1623. zauzimaju *Heidelberg.*

1626. ratuju po Njemačkoj i Ugarskoj pod *Wallensteinom* i *Tillyem* (u Njemačkoj).

1630. izdade Ferdinad II. doseljenim *Vlasima* u Krajini *povelju,* po kojoj su oni krajiški vojnici, a ne kmetovi hrvatske gospode.

1631. Hrvati ulaze prvi u *Magdeburg* i ističu se pod Tillyem u bitci kod *Breitenfelda-Podelwitza,* gdje je ovaj vojskovođa bio poražen.

1632. sudjeluju s osobitom hrabrošću i prodornošću u bitci kod *Lützena,* protiv švedske vojske kralja *Gustava Adolfa,* koji ih je nazivao, kako se priča, »novim plemenom đavola«.

1634. u bitci kod *Nördlingena,* Hrvati pod Isolaniem i Werthom, svojim junaštvom mnogo su pridonijeli pobjedi carskog oružja. Nijedna bitka u tridesetgodišnjem ratu nije proslavila Hrvate kao ova.

1636. Hrvati ratuju pod Isolaniem u *Francuskoj* i prodiru čak do okolice *Pariza.*

1637.—1657. Ferdinand III., sin Ferdinanda II.

1643. mladi **Nikola Zrinski** sa 3.000 svojih konjanika ratuje protiv Šveda u *Češkoj.*

1646. Nikola Zrinski ponovo ratuje protiv Šveda i zbog vojnih zasluga car ga odlikuje naslovom *»general svih hrvatskih četa.«*

1647. Nikola Zrinski bori se protiv Bethlena u Ugarskoj, a njegov brat *Petar* po *Češkoj i Njemačkoj.*

1647.—1664. ban knez **Nikola Zrinski,** sin Jurja. On brani prava Hrvatske i sa bratom Petrom junački odbija navale Turaka na našu zemlju.

1647. Mlečani zauzeše i spališe *Knin,* a

1648. osvojiše *Klis,* što je izazvalo veliki strah u Bosni.

1652. izdaje zagrebački kanonik i historičar *Juraj barun Rattkay Velikotaborski* u *Beču* svoje djelo *»Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«,* prožeto hrvatskim duhom.

1653. *seljačka buna u Posavini,* koja je uskoro bila ugušena.

1655. knez **Juraj Frankopan** svladao je i zarobio kod *Križanić Turnja,* slavnoga sandžaka u Bihaću, *Mustajbega Ličkog.*

1657.—1705. Leopold I., sin Ferdinanda III.

1661. sagradi Nikola Zrinski na sastavcima Mure i Drave tvrđavu *Novi Zrinj.*

1663. potuče ban Nikola na *Muri* sa 300 hrvatskih konjanika dvije tisuće Tatara, koji su htjeli provaliti u Štajersku, a njegov brat Petar, sa 2.500 ljudi pobijedi bosanskoga pašu *Aliju Čengića* sa 10.000 momaka kod *Jurjevih Stijena* kraj Gacke. Dapače ga i zarobi. Slava Zrinskih po Europi, izazvala je još veće neraspoloženje prema njima na bečkom dvoru.

1664. Nikola Zrinski dopre do *Osijeka,* gdje popali glasoviti Sulejmanov most. Za osvetu, veliki vezir *Ahmed Čuprilić* (Köpröli) razori njegov grad Novi Zrinj.

1664. nakon poraza Čuprilića kod sv. *Gottharda,* sklopi car Leopold u *Vašvaru* sa sultanom mir, po kome svaki zadrži ono, što je osvojio i uz to car plati Turcima 200.000 dukata. Ovaj sramotni mir razbije namjere Zrinskih da *osvoje Bosnu* i probudi još jaču mržnju ugarskih i hrvatskih velikaša na politiku bečkog dvora, koji je htio u njihovim zemljama provesti krajnji apsolutizam i skršiti moć plemstva.
Stoga Nikola stupi u vezu sa francuskim kraljem Ludovikom XIV., te Petrova žena *Katarina* pregovara u Veneciji sa francuskim poslanikom biskupom *de Bonsyem.* Sada postade Nikola Zrinski duhovni vođa ugarskih i hrvatskih nezadovoljnika (Gjuro Lippay, ostrogonski nadbiskup, Franjo Vesselenyi, palatin, Franjo Nadasdy, državni sudac, Stjepan Vintnyedy, šopronjski odvjetnik); i baš kada je bio najviše potreban, iznenada pogine u lovu kraj *Čakovca,* od nastrijeljenog vepra. (18. XI.). *Tako su Hrvati i Mađari izgubili muža* (kako ga zove lepoglavski pavlin Kery: »utjeha Ugarske, svijetlo Slavonije, očinji vid Hrvatske, podpora Dalmacije, srce Evrope i t. d.«) *koji je jedini bio dorastao, da privede ovu urotu sretnom svršetku.* Njegov brat Petar, više junak nego diplomata, stupa u vezu sa francuskim poslanikom u Beču *Gremovillom* i nudi se u službu Ludoviku XIV.

1665. car Leopold imenuje Petra *banom,* a ustoliči ga tek 1668.

1666. udaje ban svoju kćer *Jelenu* za erdeljskog kneza *Franju Rakoczya* i u *Stubničkim Toplicama kraj* Trenčina sklopi pismeni ugovor sa *Wesselenyem,* da će raditi za spas Hrvatske i Ugarske. Ovima se nešto kasnije pridruži i *Nadasdy.*

1666. izlazi u *Amsterdamu* čuveno historijsko djelo »*De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*«, koje je napisao Trogiranin *Ivan Lucius, otac hrvatske kritičke historiografije.*

1667. umre palatin Wesselenyi, a Zrinski i Nadasdy nastavljaju pregovore sa Gremonvillom. Ban Petar nađe si još jednog saveznika, bogatog štajerskog grofa *Erazma Tattenbacha.*

1667. *strašno strada Dubrovnik od potresa.* Grad se jedva spase, da ga Turci nisu zauzeli. Otada počinje njegovo propadanje.

1668. kada je uspjelo Gremonvillu sklopiti ugovor s austrijskom vladom *o diobi španjolske baštine,*

izjavi Zrinskome, da ga njegov vladar *ostavlja za uvijek* i neka se ne nada u njegovu pomoć.

1669. Zrinski ostavljen od Francuske i odbijen od Venecije, pošalje potajno svoga kapetana *Franju Bukovačkog*, da pregovara sa sultanom, koji ga vrlo lijepo primi u Solunu. Kapetan sada izloži zahtjeve banove: da se Hrvatska i Ugarska stavljaju pod zaštitu sultanovu i zato će godišnje plaćati 12.000 talira, a ovim će zemljama vladati Zrinski i njegovi potomci. Na to je trebao samo privoliti veliki vezir Čuprilić, ali on poruči Bukovačkom preko Porte, da će dobiti odgovor preko bosanskog paše. Međutim je bečki dvor, doznao za ove pregovore.

1670. vrati se Bukovački kući i izvijesti bana o svom uspjehu. *Nato se Zrinski stade spremati na bunu i kupiti vojsku*, a pomagao ga je u tom i ženin brat Franjo Krsto Frankopan, koji buni Zagrepčane i hrvatsko plemstvo. Bukovački slično radi po Banskoj Krajini.
Kada je ban vidio, da ga Turci varaju, pošalje krišom caru Leopoldu zagrebačkog biskupa *Martina Borkovića*, da posreduje. Uskoro šalje onamo i svoga ispovjednika Irca *Forstalla*, a s njime i jedinca sina *Ivana Antuna za taoca*. Dok mu bečki dvor poručuje, da samo dođe u Beč i bit će milostivo primljen, dotle ga car skida sa banske časti i naređuje vojsci, da provali u Međumurje (Čakovac), te da ga živog ili mrtvog uhvati.
Sada Zrinski i Frankopan pođu u Beč, gdje ih zatvore u *Bečko Novo Mjesto* (Wiener Neustadt).

1671. nakon dužeg tamnovanja i vođenja istrage, budu osuđeni na smrt i u istom mjestu im odrubiše

glave (30. IV.), unatoč protesta pape i mnogih evropskih vladara (osim Ludovika XIV.). Sav njihov ogromni imetak bude zaplijenjen i razgrabljen.

1673. Utamničena *Katarina Zrinska* umire u ludilu u *Grazu.*

1674. nakon što je car na neko vrijeme obustavio bansku čast, imenuje *Nikolu Erdödya*, zakletog neprijatelja Zrinskih, *banskim namjesnikom* sa punom vlasti, a tek

1680. *banom.*

1683.—1669. *rat za oslobođenje hrvatskih i ugarskih zemalja od Turaka.*

1684. da se spasi od grabežljive Venecije, Dubrovnik posredovanjem Španije sklapa sa carem Leopoldom ugovor, po kome ga ovaj prima pod svoju zaštitu.

1685. general **Leslie** provaljuje do Osijeka, a ban **Erdödy** zauzima *Viroviticu* i prelazi Unu. Hrvati iz Krajine, pod vodstvom karlovačkog generala *Ivana Herbersteina*, zauzimaju *veći dio Like* (sudjeluje i *pop Marko Mesić).*

1686. serdar **Stojan Janković** i mletački general **Cornaro** zauzimaju *Sinj.*

1687. Erdödy osvaja *Kostajnicu, Dubicu, Zrin, Novi i Bužim i tako Una posta opet granica prema Bosni.*

1687. car Leopold iskoristi pobjedu nad Turcima i na zajedničkom saboru u Bratislavi bude *priznato nasljedno pravo habsburške kuće po primogenituri u Hrvatskoj i Ugarskoj* i ukinut 31. članak »zlatne bule.«

1687. nakon pobjede kod *Haršanja*, hrvatske čete pod grofom Ivanom *Draškovićem* i generalom *Dünewal-*

dom zauzeše *Voćin, Valpovo, Osijek, Požegu i Cernik*. Mlečani se domognu *Ercegnovog*.

1688. markgrof **Ljudevit Badenski** sa banom Erdödyem zauzima sve gradove na Savi do Broda. Zatim Erdödy pobijedi Turke *na Uni, a Badenski* održa sjajnu pobjedu nad bosanskim pašom kod *Dervente. U Beču se sada snuje, kako bi se Bosna osvojila.*

1688. pada *Knin* u mletačke ruke, najviše zaslugom franjevca *Andrije Resice.* Zatim je osvojena i *Vrlika. Tako je dalmatinsko Zagorje oslobođeno sasvim od Turaka.*

1689. fra **Luka Imbrišimović** junački dočeka Turke kod *Požege* i porazi ih, a bosanskog pašu potuče podban grof Ivan *Drašković* na *Zrinskom polju* (ovu je pobjedu proslavio *Pavao Ritter Vitezović »Novljančicom.«).*

Nakon ove pobjede Erdödy i Herberstein zauzeše *Liku i Krbavu (*Perušić, Budak, Bilaj, Ribnik, Udbina) *uz pomoć tamošnjih vojvoda* (Knežević, Došen, Kovačević, Mesić).

1691. kršćanska vojska pod Badenskim porazi velikog vezira *Mustafu Ćuprilića* kod *Slankamena.* Ovdje je poginuo i sin bana Nikole Zrinskoga, *Adam. Sada je Slavonija sasma očišćena od Turaka.*

1693.—1703. ban grof **Adam Batthyany.**

1694. Mlečani zauzeše *Gabelu.*

1695. *Leopold pismeno priznaje Hrvatima neophodno pravo na Liku i Krbavu.*

1697. nije uspio pokušaj bana *Batthyanya,* karlovačkog generala Karla *Auersperga* i varaždinskog generala Hanibala *Heistera,* da se osvoji *Bihać,* za što se je osobito zauzimao vojskovođa princ Eugen Savojski.

1697. nakon sjajnog poraza Turaka kod *Sente, Eugen Savojski sa 6.000 ljudi* (koliko i Krsto Frankopan 1525.) prodre do *srca Bosne: Sarajeva,* zauzevši usput Doboj, Maglaj, Žepče i Vranduk. Sarajevo zapali i vrati se istim putem natrag preko Save, povedavši sa sobom oko 40.000 bosanskih kršćana. *Ovom vojnom postigao je princ svoju svrhu: da je zastrašio Turke i oslabio njihovu odpornu snagu za slijedeću godinu.*

1699. sklopili su Turci sa carem mir u *Hrvatskim Karlovcima* (21. I.). Po ovome miru dobi Leopold Ugarsku bez Banata, *Hrvatsku do Une, Slavoniju do Save osim jugoistočnog Srijema, a Venecija dobi gotovo sve ono, što je osvojila za vrijeme ratovanja* (Knin, Sinj, Vrlika, Vrgorac, Čitluk, Gabela) i tako *se i na ove čisto hrvatske predjele proširi ime Dalmacija (acquisto nuovo).*
Ovaj mir nije zadovoljio Hrvate, jer nisu dobili ono što su očekivali, a Leopold nastavlja da krnji hrvatska prava.

1700. Senjanin **Pavao Ritter Vitezović** izda u Zagrebu spis *»Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare«,* koji posveti Leopoldu i sinu mu Josipu I. *»kraljevima čitave Hrvatske«.* U tom djelu dokazuje, da je Hrvatska nekada bila kud i kamo prostranija, nego li je u njegovo doba. Ona je obuhvaćala po njegovom mišljenju, cijeli rimski Ilirik, a sva narječja u ovim krajevima su mu samo dijelovi hrvatskog jezika. *On je preteča hrvatskog preporoda.*

1703. umre u tamnici na Schlossbergu *u Grazu Ivan Antun,* sin Petra i Katarine Zrinski, kao *posljednji ovog roda.*

Tako je konačno zatrta slavna hrvatska porodica Zrinski, koja je uz Frankopane dala hrvatskom kraljevstvu toliko junačkih banova, čija su imena bila ispisana na svakoj stranici hrvatske povijesti.

1703. Leopold *dokida varaždinsku Krajinu,* ali stalno odgađa da se to provede u djelo. Bansku Krajinu pak uistinu predaje pod vlast bana.

1703. dižu Hrvati *insurekciju* protiv buntovnih Mađara, koje vodi *Franjo II. Rakoczy,* sin Jelene Zrinske i Franje Rakoczya, te ratuju po Ugarskoj, sve do zaključenja mira.

1704.—1732. ban grof **Ivan Palffy,** koji gotovo stalno boravi izvan Hrvatske, na ogorčenje staleža. On je vjerni prijatelj Eugena Savojskog i ljubimac bečkog dvora.

1704. Franjo II. Rakoczy izdaje *proglas* na Hrvate pozivajući ih, da se dignu s njime protiv Austrije i cara, koji im ruši ustav i privilegije. *Ali oni odlučno odbiše njegov poziv.*

1705.—1711. Josip I., stariji sin Leopolda I.

1706. pozove opet Rakoczy Hrvate, da mu se pridruže, ali ga i ovaj puta odbiše. Kada je knez Rakoczy uvidio, da ih ne može ovako predobiti, pošalje svoga pouzdanika *Hrvata, baruna Josipa Vojnovića u Bosnu, da ondje skupi vojsku i provali odanle u Hrvatsku.* Vojnovića su pomagali i Turci i Mlečani. Ali mu najviše pomrsi račune pop Marko Mesić. Kada je na Vojnovićevu glavu bila raspisana ucjena, on ode iz Bosne i odreče se svoga nauma videći, da ne može uspjeti.

1706. izgorio je *gotovo do temelja* Zagreb, a po Hrvatskoj pljačkaju razbojničke čete, koje su ubrzo svladane.

1707. hrvatski sabor protestira protiv Rakoczyevih onodskih zaključaka, da se habsburška kuća lišava prijestolja.

1708. na zajedničkom saboru u Bratislavi *ne uspijeva* Mađarima, da se uzakoni njihov prijedlog, da kralj unaprijed potvrđuje samo one članke hrvatskog sabora, koji se ne kose sa pozitivnim pravima Ugarske.

1708. nastoji zagrebački biskup *Martin Brajković,* da svoju *biskupiju podigne na nadbiskupiju.* U tu svrhu, uz pristanak kaločkog nadbiskupa, pošalje papi u Rim svoga generalnog vikara *Nikolu Gotala.* Ali ova biskupova namisao nije uspjela, radi njegove prerane smrti.

1711.—1740. Karlo III., mlađi brat Josipa I. Budući da je on bio jedini muški član habsburške kuće, zanaša se mišlju, da osigura prijestolje i svoje zemlje ženskoj lozi ove kuće.
U Hrvatskoj se je za tu stvar zauzeo zagrebački biskup *Emerik Eszterhazy,* nasljednik Brajkovića.

1712. pod predsjedanjem Eszterhazya sastao se u Zagrebu hrvatski sabor, koji je nakon trodnevnog raspravljanja stvorio zaključak (VII. saborski članak), *da će se Hrvati povjeriti onoj i onakvoj ženskoj lozi austrijske kuće, koja će posjedovati ne samo Austriju, već i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovat će u Austriji.*

Ovaj članak kasnije je nazvan **»hrvatska pragmatička sankcija«,** kojom su Hrvati pokazali, da državna *zajednica između Hrvatske i Ugarske stoji samo u osobi vladarevoj. Oni su time dokazali, da imaju podpuno pravo samostalno odlučivati u najvažnijim državnim poslovima.*

Hrvatska deputacija podnijela je Karlu III. ovaj zaključak na odobrenje, ali je on dao izraditi koncept, kojim ovaj hrvatski dekret potvrđuje, dok sankciju nije potpisao iz obzira prema Mađarima.

1713. izdaje kralj kućni zakon prozvan *»pragmatička sankcija«* (ženska primogenitura).

1715. *ugarski staleži* na saboru u Bratislavi *priznali* su Hrvatima, da *ugarski sabor nema pravo uplitati se u nutarnje prilike hrvatskog zakonodavstva* i to su uzakonili kao posebni članak.

1716.—1718. *prvi turski rat.*

1716. brodski vojni zapovjednik, barun *Maksimilijan Petraš* osvaja *Gradišku* i porazi Turke kod *Dervente,* a banski namjesnik grof Ivan *Drašković* zauze *Dubicu i Kostajnicu,* dok Novi nije mogao osvojiti.

1718. Turska sklapa s carem Karlom mir u *Požarevcu.* Austrija dobi veliki dio sjeverne Srbije, Vlašku i Banat, svu desnu obalu Save i Une u Bosni do podnožja planina, *Hrvatska nešto preko Une, a ostalo podpade pod Vojnu Krajinu. Veneciji pripade Imotski i kraj na jug Neretve do granice dubrovačke republike. Nato Dubrovnik predade Turskoj Klek i Sutorinu samo da ne graniči sa republikom sv. Marka.* Nakon dužih pregovora sa Turskom, Venecija je ustanovila pograničnu crtu između obje zemlje *(»linea Mocenigo«), koja je ostala granicom* mletačke Dalmacije sve do 1797. *(acquisto nuovissimo).* To je ona ista granica, kakova je do 1918. g. bila između Dalmacije i Bosne i Hercegovine do zemljišta dubrovačke republike.

1722. prihvate ugarski staleži na saboru u Bratislavi pragmatičku sankciju, koju kralj

1723. proglasi obaveznom za sve zemlje krune sv. Stjepana. *Tako je hrvatska pragmatička sankcija od* 1712. *prestala vrijediti za Hrvatsku, a na njezino mjesto stupa ona pragmatička sankcija, koju je Karlo potvrdio kao hrvatsko-ugarski kralj.*

1723. na prijedlog kralja, hrvatski staleži osnuju u Zagrebu *banski sud,* kojemu predsjeda ban, a u njegovoj odsutnosti njegov zamjenik. Od ovog se suda moglo apelirati na kraljevski sud.

1725. imenova Karlo III. članove banskog stola *(tabula banalis).*

1733.—1741. ban **Josip Eszterhazy.**

1734. dvorsko ratno vijeće u Beču povjeri uređenje hrvatske Vojne Krajine princu Josipu *Hildburghausenu,* a slavonske, grofu Ferdinandu *Khevenhülleru.* Ovi su pokazali mnogo dobre volje, da to provedu, a glavni je cilj ovog uređenja, da se dobije iz ovih krajeva što više vojnika. *Krajina je odsada carska zemlja, a vojnici »krajišnici« i »carski ljudi«.* Međutim i ovo je uređenje bilo privremeno.

1736.—1739. Karlo ratuje nesretno s Turcima. Krajiške čete pod Hildburghausenom prodru u Bosnu čak do Banjaluke, a ban *Eszterhazy* uđe u Tursku Hrvatsku i

1738. pobijedi Turke na *Zrinskom polju.*

1739. *beogradskim mirom* Karlo izgubi u korist Turske sve ono, što je dobio požarevačkim mirom i *Sava opet postade granica između Hrvatske i turske Bosne.*

1740.—1870. Marija Terezija, najstarija kći Karla III.

1740.—1748. u austrijskom nasljednom ratu istakli su se *Hrvati* na svim bojištima po *Italiji, Njemačkoj, Francuskoj i Nizozemskoj.* Napose pak dobrovoljci t. zv. *Trenkovi panduri,* koje je skupio barun *Franjo Trenk,* porijeklom Prus, bogati slavonski posjednik. Svoju vojsku obukao je na tursku i dao joj »tursku bandu« (glazbu).

1742.—1756. ban **Karlo Batthyany,** sin pokojnoga bana Adama.

1742. Trenk osvaja *Kam, Filzhofen* i *Deggendorf* na Dunavu, a hrvatske čete ratuju po *Bavarskoj* i ulaze u *München.*

1743. *plane seljačka buna u Slavoniji* (oko Virovitice. Požege, Pakraca, Cernika). Seljaci su tražili sjedinjenje sa varaždinskom Krajinom. Ova buna bi ubrzo zaslugom banovom, ugušena.

1743. Hrvati pobjedonosno ratuju po Bavarskoj i osvajaju tamošnje gradove, a Trenk prelazi *Rajnu* i pljačka sa svojim pandurima *(»crveni kapucini« zvali su ih Francuzi).*

1744. *hrvatske čete* uspješno ratuju po *Češkoj,* protiv pruskog kralja *Fridriha II. Velikog.*

1745. nakon dvogodišnjeg rada provedeno je *pripojenje Slavonije Hrvatskoj.* Čitava zemlja bi razdijeljena na tri županije: virovitičku, požešku i srijemsku, a slavonska Posavina preuredi se u Vojnu Krajinu.

1746. konačno preuredi princ Hildburghausen Vojnu Krajinu prema novim vojničkim potrebama. Vojna Krajina bila je podijeljena na *pukovnije (regimente):* ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, dvije banske (petrinjsku i glinsku), križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku. Pukovnije su se dijelile na *bataljune, satnije* (kumpanije) i *općine,* kojima su na čelu vojne osobe. Službeni je jezik *njemački.* Svaki »graničar«, obučen u carsku uniformu, bio je vojnik od 16 do 60 godine. *Tako Vojna Krajina postade veliki vojnički logor, iz koga su dolazili najbolji vojnici.*

Kada je nastala u jednom dijele Like buna *(brinjsko-lička buna)* radi toga preuređenja, vlasti su je nesmiljeno ugušile.

1749. po kraljičinoj želji *Banska Krajina* bi razdijeljena u dvije pukovnije: glinsku i kostajničku.

1749. poslije kratkog tamnovanja, umre u *Spielbergu* kod Brna barun Franjo Trenk, kojega su njegovi neprijatelji ocrnili za razna nasilja, a njegova imanja budu razgrabljena.

1751. prijedlog slavonskog plemića *Antuna Spišića,* da tri nanovo uređene slavonske županije, poput ostalih ugarskih županija, šalju svoje zastupnike na ugarski sabor, uzakoni zajednički sabor u Bratislavi, unatoč protesta hrvatskih poslanika.

1754. započe po odredbi Marije Terezije *konskripcija* stanovnika i imetka u Hrvatskoj, što je izazvalo pravu uzbunu među plemstvom i narodom.

1755. *pobuniše se seljaci u okolici Kalnika,* pod vodstvom *Mihajla Kušića.* Cilj im je bio osvojiti Zagreb i Varaždin, potući svu gospodu i staviti se pod Vojnu Krajinu. U rijeci krvi bude ta buna okrutno po plemstvu ugušena.

Nato sama kraljica izda naredbu o olakšici kmetova i *odredi točno, što sve seljak mora davati i plaćati svome gospodaru.*

1756.—1783. ban **Franjo Nadasdy,** koji se je morao zakleti, da će se svake treće godine zahvaliti na časti i da ne će tražiti Vojnu Krajinu pod svoju vlast.

1756.—1763. u t. zv. sedmogodišnjem ratu *Hrvati se ponovo bore protiv Fridriha II.*

od 1764. Marija Terezija više ne saziva sabor, već dojavljuje svoju volju ugarskim i hrvatskim županijama *patentima.*

1767. osniva kraljica *hrvatsko kraljevsko vijeće (consilium regium),* po uzoru ugarskog namjesničkog vijeća u Budimu.

Ovo vijeće upravlja svim političko-ekonomskim i vojničkim poslovima, a na čelu mu je ban sa 5 savjetnika.

Sjedište vijeća je u Varaždinu, a od 1776. u Zagrebu. *Vijeće je bilo kao hrvatska zemaljska vlada, preko koga Marija Terezija objavljuje svoju volju županijama.*

Ono je mnogo učinilo za zemlju u ekonomskom i prosvjetnom pogledu.

1768. Prijestolonasljednik Josip, sin Marije Terezije, putuje po Slavoniji.

1772. Dubrovnik obnavlja sa Marijom Terezijom onaj ugovor od 1684. g.

1775. posredovanjem Marije Terezije i Fridriha II. izgladi se sukob između Dubrovnika i ruske carice *Katarine II. ugovorom u Livornu,* po kome Dubrovnik dozvoli, da se među njegovim zidinama sagradi pravoslavna crkva.

1775./6. Josip putuje po Hrvatskoj.

1776. Marija Terezija pripoji hrvatskom kraljevstvu *Rijeku i njenu luku.*

1776. nastojanjem glasovitog filozofa *Ruđera Boškovića* i francuskog ministra vanjskih poslova grofa de *Vergennesa,* sklopi Dubrovnik sa Francuskom povoljan trgovački ugovor.

1777. Marija Terezija sjedini s Hrvatskom još i *Bakar, Bakarac i Kraljevicu* (Senj i Bag su ostali u Vojnoj Krajini) *i od čitavog ovog teritorija uredi severinsku županiju.*

1779. rovarenjem ugarske dvorske kancelarije i mnogih hrvatskih velikaša uspije se, da je *kraljica ukinula hrvatsko kraljevsko vijeće,* a sve njegove poslove preuze ugarsko namjesničko vijeće, u kome može ban sudjelovati i davati svoje mišljenje u pogledu Hrvatske. *Tako se dogodi, da je Hrvatska prvi puta podvrgnuta Ugarskoj i njenoj vladi.* Budući da je Rijeka neposredno došla pod vlast ovoga vijeća, Mađari počeše tvrditi, da je ona neposredno utjelovljena Ugarskoj, a ne Hrvatskoj.

1780.—1790. Josip II., sin Marije Terezije, koji provodi otvoreno centralizaciju i germanizaciju u svojim zemljama.

1781. izdaje car *patent* o toleranciji, po kojemu podijeli slobodu vjeroispovijedanja: protestantima, pravoslavnima i židovima.

1782. odredi, da se imaju dokinuti svi muški i ženski redovi osim onih, koji su se bavili njegom bolesnika i školstvom. Po toj odredbi bio je zatvoren samostan Klarisa u Zagrebu, a godine

1784. samostan Pavlina u Lepoglavi i drugi. Josip II. osniva generalno sjemenište za Hrvatsku u Zagrebu, no ubrzo ga dokine i odredi da peštansko služi za Ugarsku i Hrvatsku. Ujedno odredi, da će u buduće

njemački jezik biti službeni u cijeloj državi i da ga svaki činovnik ima naučiti za 3 godine.

1785. *razdijeli Ugarsku i Hrvatsku na deset okružja (circulus),* a ove na upravne kotare. *Slavonija bude rastavljena* od Hrvatske i podpade pod Pečuh, a *Hrvatska* sa sjedištem u Zagrebu *postade zasebno okružje,* kojemu je na čelu bio kraljevski *povjerenik (director).*

1785.—1790. ban i kraljevski povjerenik protestant grof **Franjo Balassa de Gyarmath,** koji postade omražen u zemlji, radi nasilja i špijunaže.

1785. izdade car *patent o emancipaciji seljaštva.* Po njemu se sada kmet smio slobodno seliti, ženiti, polaziti školu i učiti zanate, a vlastelin ga ne smije potjerati sa zemljišta, niti siliti na rabotu.

1786. da provede pravednu raspodjelu poreza na sve podanike, odredi Josip II., da se izmjeri *sav posjed kmetova, svećenstva i plemstva.* Ovaj je posao slabo napredovao u Hrvatskoj i Slavoniji, koje je posjetio car da vidi, kako ta stvar teče.

1786. *dokine car severinsku županiju* i od vinodolskog, hreljinskog i riječkog kotara uredi »*Ugarsko Primorje*« *(littorale Hungaricum),* kome je na čelu *gubernator* na Rijeci, a ostalo pripoji zagrebačkoj županiji.

1786. *sjedini se Slavonska, Hrvatska i Banska Vojna Krajina u jednu generalkomandu sa sjedištem u Zagrebu.*

1787.— 1791. Austrija ratuje protiv Turske, kao saveznik Rusije, dosta nesretno.

1788. general Gedeon **Laudon** osvoji Dubicu i Novi. U Bosni i Hercegovini kršćani sa franjevcima očekuju

svoje oslobođenje, koje radi nesretnog ratovanja Josipovog propada.

1789. Laudon zauzima *Tursku Gradišku.*

1789. da dobije novaka i živeža u Ugarskoj i Hrvatskoj, *car ukida okružja i uspostavi županije.* Kada je vidio, da je cijela država u buni, *vrati obim zemljama ustav,* ali ostavi na snazi patent o toleranciji i emancipaciji.

1790. usred ovih događaja pobjegne iz Zagreba omraženi Balassa »ispred bijesa mladeži«, kako piše suvremenik grof Adam Oršić u svojim memoarima, čim je doznao, da je Josip II. umro.

Unutrašnje prilike hrvatskog kraljevstva (1527.–1790.)

Ime. Sve do druge polovice XVI. st. razlikuju se dva upravna teritorija: *regnum Dalmatiae et Croatiae* i *regnum Sclavoniae.* Podkraj istoga stoljeća stopili su se u jedno, kao: »*regnum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*«.

Od g. 1529. Habsburgovci nose naslov »Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae rex«.

Grb. *Od 1558. sjedinjeni hrvatsko-dalmatinsko-slavonski sabor upotrebljava kao grb kunu u bijegu, između dvije rijeke (Sava i Drava) sa zvijezdom,* a hrvatsko-dalmatinski do te godine služi se srebrenim i crvenim kockama. Od 1558. slavonski grb je zajednički za kraljevstvo.

Granice hrvatskog kraljevstva mijenjale su se često, a najviše u XVII. st. Odonda se šire. *Hrvatska se od Iloka do mora od 1776. g. dijeli u 7 županija, dok*

je zemlja do Zrmanje, Une i Save do Zemuna i Petrovaradina sačinjavala Vojnu Krajinu.

Narod. Tokom XVI. st. napušta hrvatski narod ispred Turaka sjevernu Dalmaciju, Liku, Krbavu i pounske krajeve, te se seli čak u Zapadnu Ugarsku, Austriju, Moravsku i Italiju. Uz Hrvate, koji čine većinu u kraljevstvu, ima doseljenih *Vlaha, Nijemaca, Mađara i Arbanasa.*

Društvo. Kao i prije 1527. u Hrvatskoj se dijelilo društvo na slobodne (plemići, svećenici, građani) i neslobodne (kmetovi). U doba turskih ratova domaće plemstvo seli u Ugarsku i Austriju, a od XVI. st. naseljuje se u Slavoniju strano *mađarsko i njemačko* plemstvo (Erdödy, Rauch, Prandau, Eltz i drugi), koje treba da dobije od hrvatskog sabora *indigenat ili inkolat,* da postane domaće.

Crkva. U ovom vremenskom razmaku, neke su biskupije iščezle, a na njihovo mjesto došle su nove. U XVIII. st. obuhvata Hrvatska *pet* biskupija: senjsku, zagrebačku, bosansko-đakovačku, pečujsku i srijemsku. Hrvati su uvijek ostali vjerni katoličkoj crkvi. Najznamenitiji crkveni redovi su: *Franjevci, Isusovci, Pavlini, Dominikanci i Klarise.* Protestantizam se nije mogao ukorijeniti u našoj zemlji. Pravoslavni *Vlasi* došli su u Hrvatsku uXVI. i XVII. st. iz bosanskog pašaluka i Srbije i neki su se pounijatili. Ostali pravoslavni se u crkvenom pogledu organiziraju osnivanjem biskupija. G. 1751. karlovački (Hrv. Karlovci) patrijarha postaje i crkvena glava svih pravoslavnih u Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj.

Ban *je vrhovni sudac, vojskovođa i upravitelj hrvatskog kraljevstva, podložan samo kralju.* Od 1596. redovito je samo jedan ban, a ponekad i dva. S vremenom se banova vlast sve više krnji. Svečano uvođenje bana u čast zove se *instalacija,* nakon koje si on bira banovca (vicebana). Od XVIII. st. udomaćilo se kod bečkog dvora, postavljati mjesto bana *zamjenika banske časti* (locumtenens).

Sabor (conventus, stanak). Do 1558. su dva posebna sabora: hrvatsko-dalmatinski i slavonski, a od te *godine jedan: hrvatsko-dalmatinsko-slavonski,* kome predsjeda ban ili njegov zamjenik. Ban pismeno poziva na sabor više plemstvo i svećenstvo, dok niže plemstvo, kaptoli i gradovi šalju svoje poslanike. *Hrvatski sabor vodi cijelu upravu kraljevstva, brine se za njegovu obranu, određuje porez i insurekciju.* Kao povjerenik staleža na saboru je protonotar.

Od 1577. hrvatski sabor šalje na ugarski sabor svoje poslanike. Samo onaj zakon stvoren na zajedničkom saboru (ugarsko-hrvatski), *na koji su pristali i hrvatski poslanici, vrijedi i za Hrvatsku.*

Županije su tek g. 1756. sasma preudešene prema ugarskim. Na čelu županije je župan (supremus comes), koga imenuje kralj. Podžupana i ostalo činovništvo bira *županijska skupština (restauracija).* Županije se dijele na *okružja* (na čelu veliki sudci), a ova na *kotare* (mali sudci).

Sudstvo je bilo dosta primitivno. G. 1725. osniva se *banski stol* (tabula banalis) u Zagrebu, koji vrši jurisdikciju za čitavo kraljevstvo.

Porez i daće su: *dica* ili *contributio regia* (plaćala se kralju), koju nije plemstvo plaćalo. Dicu ubiru i dalje skupljači poreza *(dicatores).* Za domaće potrebe plaćala se *dimnica (pecuniae fumales),* koju

su plaćali kmetovi i plemići od dimnjaka (fumus). Daljnji kraljevski prihodi su *tridesetnica (tricesima, harmica). U Vojnoj Krajini nije se plaćao porez.*

Vojska. Za nju se brine *ban i sabor,* koji podižu insurekciju, na koju se svatko mora odazvati.

Gradovi žive starim životom. Na čelu gradske uprave je *gradski starješina* ili *sudac (judex civitatis, rihter),* a uz njega prisežnici (jurati), mjesto kojih od 1609. biraju se *senatori,* te svi oni, sa vijećnicima ili zastupnicima čine varoško vijeće.

Trgovina i obrt. *Trgovina* u Hrvatskoj zbog stalne turske opasnosti bila je *vrlo slaba.* Za Karla III. i Josipa II. procvala je izgradnjom dobrih cesta (Karolinska, Jozefinska).

Školstvo. Sve do Marije Terezije *samo neki samostani bave se školstvom,* koje je slabo razvijeno.

o. 1503. *Pavlini* osnivaju svoju gimnaziju u *Lepoglavi,* zatim filozofiju i teologiju, a *Isusovci*

1607. javnu gimnaziju u Zagrebu, čiji je nastavak filozofija sa tri tečaja.

1669. razvije se ova gimnazija u *akademiju znanosti* sa privilegijama bečkog sveučilišta, te

1773. nakon raspusta isusovačkog reda prelazi u *državne ruke.* Isusovci su osnovali i gimnazije u Varaždinu, Požegi i Osijeku.

Poslije raspusta pavlinskog reda, preuzeše njihove gimnazije franjevci.

1776. *osniva se u Zagrebu akademija sa glavnom gimnazijom. Ova je akademija obuhvatala bogoslovni, pravoslavni i mudroslovni fakultet.*

Unutrašnje prilike pod Turcima u Bosni (1463.—1790.)

Kada su Turci zauzeli Bosnu, priznali su bosanskom plemstvu, bez razlike vjere, njihove *baštine.* Ubrzo bosanska vlastela prelazi na islam i zamijeni naslove knez ili vlastelin sa naslovom beg; time su sačuvali trajno svoje baštine i privilegije, te su mogli postizavati više državne časti i službe. Polaganim nestajanjem kršćanske vlastele, njihove baštine su preuzeli muslimani.

Budući da po turskom državnom pravu najveći dio zemlje je državni (jedino je priznat *mulk* t. j. individualno neograničeno vlasništvo: kuće, vrtovi i t. d.), zato državi plaćaju posjednici zemlje *desetinu* (muslimani), a *kršćani* uz nju i *harač* i od svakog dvorišta (kuće) t. zv. *resmičifit.*

Tokom vremena nestaje razlike između desetinske i haračke zemlje, pa se je plaćala desetina za svu mirijsku zemlju. Država ne pobire sama dohodke od državne zemlje, nego ju je dijelila na *lena: timare i zijamate.* Ljudi, koji su ta dobra uživali i za njih sultanu bili dužni vojevati, zovu se *spahije* (vojnici-konjanici). Lena su izjednačena u Bosni sa baštinom i time se uz starije plemstvo razvilo neke vrsti i *vojničko plemstvo.*

U pravnom položaju *kmeta nije* nastala promjena. On daje svome agi u *naravi,* a dijelom i u *raboti* i taj se odnošaj za Sulejmana Velikog zakonom uredi. Uz kmetove bilo je u zemlji ponešto i *slobodnih seljaka,* koji plaćaju samo desetinu.

Islamski elemenat u zemlji daje *danak u krvi,* a kršćani su oslobođeni od njega.

Budući da nisu služili u vojsci, *kršćani su plaćali harač* (po odrasloj muškoj glavi dukat).

Bosanski begovi i spahije stekli su odmah na početku svoj iznimni autonomni položaj u carstvu i taj su sačuvali sve do XIX. st.

Domaći elemenat u Bosni postao je nosilac svih državnih službi i uživao veliki ugled kod Porte. Zaslugom franjevca *Anđela Zvizdovića,* dao je Mehmed II. katolicima i franjevcima *Ahdnamu,* kojom su stekli neku slobodu vjeroispovjedanja. Mudrim držanjem i lukavošću, franjevci su kao jedini dušobrižnici u zemlji uspjeli održati katolički živalj i sačuvati svoja prava.

Bosna je franjevačka domena, pa su radi toga imali mnogo neprijatelja.

Franjevci su prenijeli iz Bosne svoje djelovanje i u one dijelove *Slavonije i Dalmacije, koje su bile pod turskom vlašću.*

Položaj *Pravoslavnih* u Bosni bio je povoljniji od katolika, a naročito obnovnom pećke patrijaršije. Odnošaj između franjevaca i pravoslavnog svećenstva bio je neprijateljski, pa su se međusobno optuživali kod turskih vlasti.

Karakteristično je, da u Bosni prije dolaska Turaka nije bilo *nijednoga* srpskog manastira. Do toga vremena su katolici u *apsolutnoj* većini u Bosni i Hercegovini.

Glavni uzrok propadanja katolicizma u Bosni su česte *seobe* naroda u masama preko Save iza g. 1463., naročito za vrijeme rata za oslobođenje (1683.—1699.).

Sjeverozapadnu Bosnu, gdje je s vremenom podpuno uništen katolički elemenat, naseljavaju Turci pravoslavnim masama iz Sandžaka i Stare Srbije.

Unatoč velikog iseljavanja i prelaza naroda na islam u *Gornjoj* Bosni, između Donjeg Vrbasa i Drine, sačuvali su katolici svoje pozicije. U ostalim krajevima Bosne stradava katolički živalj od progona turskih vlastodržaca, pomora, ratnih strahota i od nasilja pravoslavnih vladika, koji ga sile da pređe na pravoslavlje.

U *Južnoj Hercegovini* (s lijeve obale Neretve) propadao je katolicizam u XVI. i XVII. st. dijelom zbog toga, što je narod, ostavljen bez svećenstva, *prelazio* na pravoslavlje, koje su podupirale turske vlasti, a dijelom radi toga, što je prelazio na islam.

U *Zapadnoj* pak Hercegovini (duvanjski i livanjski kraj) unatoč brojnih ratova, seoba i prelaza na islam, katolički je elemenat ostao u prevlasti.

Sličnih prelaza na pravoslavlje bilo je i u drugim našim zemljama, kao na pr. u *Srijemu* i *Južnoj* Dalmaciji.

Poslije g. 1700. polagano se *podiže* katolički živalj u Bosni i Hercegovini, ojačan povratnicima iz Dalmacije i Like, uz pomoć svećenstva, osobito franjevaca i pape.

Osvajajući Turci u XVI. st. susjedne zemlje, pripajali su ih u početku Bosni, koja se time sve više širila izvan svojih starih granica.

Bosanski pašaluk, kao posebna pokrajina, dijeli se u *sandžake: bosanski* (vrhobosanski), *hercegovački, zvornički, kliški, lički i bihaćki.*

Slavonija, koja je, osim Srijema, također spadala pod bosanski pašaluk, bila je razdijeljena u *dva* sandžaka: *požeški i cernički.*

Turska Bosna bila je organizirana prema turskom orijentalnom feudalnom sistemu. *Lenska dobra* dijeljena su po *selima*, koja sastavljaju *nahiju*, kojom upravlja najstariji član iz najuglednije porodice u nahiji *(subaša, kapetan, muselin)*.

Više nahija sačinjavalo je *sandžak*, na čelu sa *begom (sandžak-beg)*, kome su podložni *alajbezi*, a ovima *čeribaše (satnici)*. Ispočetka bosanskim beglerbeglukom upravlja *paša* sa dva tuga (konjski rep), a kasnije *vezir* sa tri tuga. Bosanski beglerbeg je vojnička i upravna glava provincije, a stolovao je u Banjaluci i od 1639. u Travniku. Uz beglerbega su u upravi zemlje: *defterdar* (veliki blagajnik), zatim *ćehaja-beg* (zamjenik beglerbega i šef uprave u doba njegove odsutnosti) i *muftija* ili *kadija (mulla)* sa sjedištem u Sarajevu. Osim ovih bio je čitav niz većih ili manjih činovnika.

Od druge polovine XVIII. st. osobito je ojačala moć bosanskih *ajana (plemića)*, koji su na skupštinama, koje je paša sazivao, zastupali svoje interese, kao i interese pojedinih moćnih obitelji. Paša je igračka u njihovim rukama, a uz njih su stajali janjičari i kapetani.

Graditeljstvo je napose *unaprijedio Husrefbeg*, izgradnjom đamija i kulturnih institucija. On je zapravo osnivač Sarajeva.

Trgovina u Bosni mnogo *strada* od nesigurnosti i ne prestanih ratova, a u mirno doba dosta je znatna i živa, povezana sa susjednim zemljama.

Rudarstvo je donosilo dosta koristi. Vadilo se zlato, srebro, olovo, bakar i željezo (Srebrenica, Fojnica, Vareš). *Turci su u Bosni kovali i svoj novac* (zlatni i srebreni).

Unutrašnje prilike u Mletačkoj Dalmaciji (1420.—1797.)

Proširenjem mletačke vlasti duž obala Jadranskog mora i u unutrašnjost, širilo se je i ime Dalmacije. G. 1420. Dalmacija je imala i otoke *(acquisto vecchio)*, karlovačkim mirom *(acquisto nuovo)* i požarevačkim mirom *(acquisto nuovissimo)* dobila je *svu zemlju od Velebita i Dinare do Neretve te Boku Kotorsku (Albania Veneta)*.

U Dalmaciji su većina *Hrvati*, a ima nešto *Talijana* i *Vlaha*. Na čelu mletačke uprave u zemlji je *providur (provveditore generale)* na tri godine, koji vlada neograničeno i stoluje u Zadru.

Zemlja se dijeli na *okružja (distretto)*, kojima je na čelu *knez (conte)*. Svako okružje ima *pukovnika*, *niže časnike (serdare)* i *harambaše*.

Uz providura stoji *camerlingo* za financijske, a kancelar za sudbene poslove. Činovništvo je slabo plaćeno.

Porezi su dosta mali, a plaća ih samo seljak. Svaka gradska općina ima svoj posebni *statut*, a vlast je cijela u rukama plemstva i građanstva, dok civilne i kriminalne poslove vodi *gradski* ili *općinski knez*.

Seljaci su udruženi u *bratovštine*, a na čelu sela je *harambaša*. Dalmacija je mogla dati 60.000 vojnika (Schiavoni). *Sva izvozna i uvozna trgovina je u vlasti Venecije*, koja se ne brine ni za ceste ni za škole. Katoličko svećenstvo je mnogobrojno i najutjecajnije. *Franjevci* su najugledniji redovnici. U Dalmaciji su dvije nadbiskupije: zadarska i splitska i 10 biskupija.

Za turskih provala naselilo se u Dalmaciju pravoslavnih Vlaha, koji su podvrgnuti katoličkim biskupima.

V. doba (1790.—1868.)

1790.—1792. Leopold II., brat Josipa II.

1790.—1806. ban grof **Ivan Erdödy.**

1790. carska vojska osvaja *Cetin-grad.*

1790. na sastanku zagrebačke županije veliki župan *Nikola Škrlec zatraži, da se Hrvatska nerazrješivo sveže s Ugarskom* i da se uredi zajednički senat. Nakon toga hrvatski sabor dade izabranim poslanicima za budimski sabor instrukcije, da traže, da se *osnuje zajednički senat.* Dok se ne dobiju oni dijelovi Hrvatske, koje sada drže Turska i Venecija i dok se na okupu ne nađe toliki broj županija, da mogu uzdržavati jednu visoku političku oblast (dicasterium), dotle će preostalih šest županija *primati naredbe od ugarskog namjesničkog vijeća.* Nadalje im je naredio, da se u općejavnim poslovima imaju pokoravati većini glasova, ali tako, da ne budu povrijeđena posebna prava hrvatskog kraljevstva.

Na zajedničkom saboru *ne uspješe* Mađari sa zahtjevom, da se mađarski jezik postepeno uvede u sve urede kao službeni, jer su se Hrvati tome oprli.

1791. hrvatski staleži na svom saboru *zaključiše,* da se *u pučkim i srednjim školama u kraljevini ima učiti mađarski kao neobligatan predmet.* Inače je u Hrvatskoj nastalo veliko nezadovoljstvo, radi zahtjeva Mađara na zajedničkom saboru.

1791. mirom u *Svištovu* dobila je *Hrvatska Dvor na Uni, Drežnik, Petrovo selo, Lapac i Srb.*

1792.—1835. Franjo I., sin Leopolda II.

1792.—1797. u ratu protiv Francuske *bore se i Hrvati* po sjevernoj *Italiji, Nizozemskoj i Njemačkoj.* Hrvatsko plemstvo bilo je neprijateljski raspoloženo prema francuskoj revoluciji i njenim idejama, što je bečki dvor znao vrlo vješto iskoristiti.

1794. izlazi na hrvatskom jeziku *pjesma,* koja je potekla iz građanskih redova. U njoj se napada plemstvo i svećenstvo i brani se Francuze, koji ratuju za građane i seljake.
U Zagrebu i Hrvatskoj ima i *Jakobinaca* (pristaša ideja francuske revolucije), te ugarsko namjesničko vijeće strogo naređuje zagrebačkoj županiji, da se kazni svakoga, koji radi protiv državnog poredka.

1795. plati glavom u Budimu opat *Ignjat Martinović,* pristaša tih ideja, a zagrebački biskup *Maksimilijan Vrhovac* jedva se opravda od optužbe, da je i on bio u vezi s njime.

1796. pogubljen je u Beču barun **Siegfried Taufferer,** koji je u Zagrebu propagirao jakobinske ideje i izazvao nemire, te je u *Francuskoj spremao plan, da digne ustanak u Hrvatskoj i ostalim austrijskim zemljama, protiv Habsburgovaca.*

1796. Hrvati se junački bore protiv francuskog generala *Napoleona Bonaparta* kod *Dega i Arcole (Italija).*

1797. primirjem u *Leobenu,* Austrija je dobila u zamjenu za Lombardiju mletačku *Istru* i *Dalmaciju* (18. IV.). Ovo je potvrđeno i nadopunjeno *campoformijskim* mirom od 17. X., po kome su Austriji dani još svi *jadranski otoci, Boka Kotorska i Venecija.*

1797. *nakon ukinuća republike sv. Marka, u Dalmaciji nastadoše nemiri, koji su ubrzo ugušeni.*
U pokretu za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, bili su franjevci na čelu sa *fra Andrijom Dorotićem,* kojima se priključi *plemstvo i narod. Sa hrvatske strane* bio je glavni pokretač za sjedinjenje biskup *Vrhovac* i senjski biskup *Ježić.* Iz Dalmacije je dapače upućena pismena molba svih tamošnjih Hrvata preko bana Erdödya caru, da se provede ovo sjedinjenje.
Carski general *Matija Rukavina,* pristaša ovog pokreta, provede okupaciju ove zemlje (gradovi i otoci), svagdje zaklinjući narod na vjernost *hrvatsko-ugarskom kralju.* Sve to nije bilo pravo austrijskom ministru vanjskih poslova *Thugutu,* koji isposluje, da je imenovan za carskog komesara u Dalmaciji grof *Rajmund Thurn, sa zadaćom da suzbije ovu »maniju« dalmatinskih Hrvata.* Zato je i car sve molbe, poduzete u pravcu sjedinjenja, stavio »*ad acta*«. Unatoč toga Hrvati (Vrhovac, Ježić, grofovi Drašković, Pejačević i barun Antun Knežević) i nadalje rade na sjedinjenju.

1798. i dalje traje pokret za sjedinjenje u Dalmaciji, gdje je uvedena austrijska uprava.

1800. izašle su dvije pjesme, koje je napisao hrvatski književnik i svećenik *Tito Brezovački protiv francuske revolucije.* Prvu je uputio *puku* (na hrvatskom jeziku), gdje prikazuje nasilja Francuza, a drugu (na latinskom) *plemstvu,* koje nagovara na ustanak protiv Francuza.

1802. *hrvatski sabor* pod predsjedanjem Erdödya uzaludno *traži, da se provede sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom,* koje je podupro i zajednički bratislavski sabor.

Konačno car Franjo odgovori, da radi sadašnjega stanja svoju odluku o tome produžuje do daljnjega. *Time je ova stvar skinuta s dnevnoga reda na neko vrijeme.*

1804.—1806. austrijski civilni i vojni komesar Dalmacije i Boke Kotorske Irac, general *Brady.*

1805. na zajedničkom saboru u Bratislavi *traže Mađari, da se uvede njihov jezik u hrvatske škole kao obligatan predmet,* čemu se usprotiviše hrvatski poslanici, *a hrvatski sabor zaključi, da ima i dalje ostati latinski jezik.*

1805. nakon poraza kod *Austerlitza,* sklopi car *Franjo* sa francuskim carem *Napoleonom I.* mir u *Bratislavi* (26. XII.), po kome dobi Napoleon uz Veneciju i *Istru, Dalmaciju i Boku Kotorsku i sve jadranske otoke.*
Gubitak Dalmacije bio je za Austriju težak udarac, a Napoleonu je ona služila kao kopča, koja ga je vezala sa Turskom, na koju je htio imati neograničeni upliv, da provede kasnije svoje fantastične orijentalne planove.

1806. Dok su Francuzi polagano zaposjedali Dalmaciju, *Rusi i Crnogorci* okupiraše *Boku Kotorsku.* Da se osigura od Rusa iz Boke, naredi Napoleon generalu *Lauristonu da zauzme Dubrovnik, koji mu se preda bez ijednog hitca.* (27. V.).
Kada je konačno izvršena predaja Dalmacije, dade car Napoleon *vojničku upravu* u njoj generalu *Marmontu, a civilnu Mlečaninu Visku Dandolu.*

1806.—1814. u Bosni boravi oštroumni francuski konzul *Pierre David,* koji ima veliki upliv na bosanske vezire i budno pazi na prilike u toj zemlji, gdje se kose interesi Francuske i Austrije.

1806.—1810. providur Visko Dandolo *podigne Dalmaciju u svakom pogledu, napose kulturnom i privrednom.* Središte francuske uprave u Dalmaciji, s talijanskim službenim jezikom, bila je *zemaljska vlada u Zadru (providurija),* kojoj je na čelu *providur,* izravno podvrgnut *talijanskom podkralju.* Providurija se je dijelila na *šest odsjeka, kojima* su na čelu *odjelni predstojnici,* a neposredni im je šef glavni tajnik providura. Dalmacija je podijeljena *na* 4 *okružja (distretti)* na čelu sa *delegatima.* Ova su se dijelila na *kotare (cantoni)* sa vicedelegatima. *Kotari* na *općine* (comuni). Gradskim općinama su na čelu *načelnici (podestà), a općinskim starješine (anziani). Dalmatinsko glavno savjetujuće vijeće od* 48 članova, kome predsjeda providur, raspravlja o zemaljskim i državnim potrebama.

Sudstvo je odijeljeno od uprave. *Lokalni* ili *pomirbeni sudovi* su u sjedištima okružja i kotara, *sudbeni stolovi* u Zadru i Splitu, *prizivno sudište* za sudbene stolove u Zadru, *a vrhovno sudište* u Milanu.

4. rujna 1806. Napoleonovim dekretom dalmatinski *seljak postaje vlasnik zemlje,* ali plaća i dalje desetinu. Dandolo unaprijedi *stočarstvo, industriju, trgovinu,* brine se za narodno zdravlje, gradi izvrsne ceste. Posebnu brigu posveti školstvu, osnivajući licej u Zadru, gimnazije, obrtne škole, pučke škole, naučne akademije i seminare za svećenstvo. Izdaje službeni list »*Il Regio Dalmata - Kraljski Dalmatin*« (1806.) na talijanskom i hrvatskom jeziku, sa svrhom, da širi Napoleonovu slavu i da zadobije ljubav tamošnjega naroda za Francusku. List je izlazio do 1. IV. 1810.

Glavni *prihodi,* koje je davala Dalmacija su: *desetina (u prirodninama) i travarina (u novcu). Solane i carine su također davale dosta novaca.*

1806.—1831. ban **Ignjat Gyulay.**

1807. *ugušiše Francuzi krvavo poljičku bunu i Poljičani izgubiše svoje privilegije i kneževinu.*

1807. hrvatski sabor traži preko svojih poslanika za zajednički sabor, da zamole kralja, neka *Dalmaciju* pridruži Hrvatskoj, *ako je jednom zadobije.*

1807. poslije mira u Tilzitu, kojega je Napoleon sklopio s Rusijom, Rusi mu predadoše Boku Kotorsku.

1808. *Francuzi ukinuše dubrovačku republiku,* koja sa Bokom dobi posebnoga providura, a Marmont postade »dubrovački vojvoda« (duc de Raguse).

1809. započe rat između Francuske i Austrije, a Vrhovac, zamjenik banov, podiže u Hrvatskoj *insurekciju* i radi na tom, da se Francuze istjera iz Dalmacije. Međutim austrijski general barun *Petar Knežević,* uz pomoć Dorotića, osvaja mjesta po Dalmaciji, gdje se narod digao protiv Francuza. Nakon pobjede Napoleona kod Wagrama, car Franjo sklopi preko svojih opunomoćenika mir u *Schönbrunnu* (14. X.), po kome dobije *Francuska: Goricu, Trst, Kranjsku, bjelački okrug u Koruškoj, Hrvatsku s desne strane Save, do ušća Une u Savu kod Jasenovca, šest distrikata Vojničke Hrvatske, Rijeku, Primorje, austrijsku Istru i otoke. Sve ove zemlje ujedini Napoleon u ilirske provincije, a* upravu nad njima preda Marmontu, koji je stolovao u Ljubljani (1809.—1811.).
Svojom vojničkom strogošću Marmont zavede red u zemlji, podpomaže školstvo i izdaje mjesto

»Kraljskog Dalmatina« list »*Télégraphe officiel des provinces illyriennes*« (na francuskom, talijanskom, njemačkom i »ilirskom« jeziku).

4. siječnja 1810. izvršena je konačno *predaja Prekosavske Hrvatske u ruke Francuza.* Karlovac postade sjedište civilnih i vojnih vlasti, a Marmont je napose pokazivao svoju brigu za taj dio Hrvatske, koji je nekoliko puta pohodio.

5. travnja 1811. *izdade Napoleon dekret o organizaciji Ilirije,* koju razdijeli na 6 pokrajina: Kranjsku, Korušku, Istru, Civilnu Hrvatsku, Dalmaciju i Dubrovnik i Vojničku Hrvatsku. Ove pokrajine (na čelu intendanti) dijelile su se na *okružja* (20 districts) i *kotare* (96 cantons), kojima su na čelu *podintendanti.* Kotari su se dijelili na gradske *općine* (na čelu maire = načelnik) i *seoske općine* (starješina). Na čelu ilirske vlade u Ljubljani je *generalni guverner* sa generalnim intendantom financija i povjerenikom za pravosuđe.

Sudstvo je kao i za Dandola, i svi su pred zakonom jednaki.

U vojničkom pogledu u Iliriji su bile uređene tri divizije, a u *financijskom pogledu* ona je samostalna i uzdržava se od svojih dohodaka.

Prihodi su ispočetka samo *desetina,* a kasnije su *uvedeni izravni i neizravni porezi.*

Osobitu ljubav pokazali su Francuzi prema školstvu, gradili su izvrsne ceste, regulirali rijeke, isušivali močvare i t. d.

1811. po Napoleonovom dekretu *Francuska Hrvatska* dijelila se na *građansku* (3 okružja i 21 kotar) i *vojničku* (6 krajiških pukovnija). Na čelu prve je bio *intendant* sa glavnim tajnikom, a na čelu druge posebni intendant i oba su ovisna od ljubljanskog guvernera. U državnoj upravi je *francuski jezik,* ali se većinom pisalo *njemački i hrvatski.* Prekosavska Hrvatska je u crkvenom pogledu podvrgnuta pod vlast senjskog biskupa Ježića, izuzeta ispod vlasti Vrhovca.

I ovdje su Francuzi pokazali osobitu brigu za napredak zemlje.

1812. izda u *Trstu* lički župnik *Šime Starčević »Novu ričoslovnicu iliričku vojničkoj mladosti krajišnoj poklonjenu«,* kojoj je cilj stvoriti *jedinstveni hrvatski književni jezik,* koji bi se upirao na čisti narodni govor *hrvatske Like.*

1813. u kolovozu *prestade francusko gospodstvo u prekosavskim hrvatskim krajevima, koje okupiraše austrijske čete pod vodstvom generala Radivojevića.* Sada Vrhovac, kao banski namjesnik, priključuje ovaj dio pod svoju duhovnu vlast i uvodi staru upravu. I plemstvo i svećenstvo očekuje, da će se ovi krajevi sjediniti sa majkom zemljom. *Međutim bečki dvor imenuje za vojničkog i civilnog guvernera čitave Ilirije, izuzev Vojnu Krajinu, generala Lattermanna sa sjedištem u Ljubljani, a za viceguvernera Prekosavske Hrvatske i Primorja generala Gjurkovića, koji je podređen ovome prvome.* Uzalud sada Hrvati traže reinkorporaciju ovih krajeva.

U međuvremenu okupira Dalmaciju general Tomašić, uz pomoć naroda.

1813. *poziva* Vrhovac *svećenstvo,* da pored ostalih književnih produkata skuplja jezično blago, narodnu poeziju i poslovice.

1813. Bošnjaci pod svojim pašom **Ali Derendlijom** zauzeše *Beograd* i iz Srbije odnesoše silan plijen u Bosnu.

1814. zalaže se zagrebački profesor teologije **Marko Mahanović**, da se na cjelokupnom području Hrvatske, Slavonije i Dalmacije provede *jedan jedinstveni književni jezik i pravopis.*

28. siječnja 1814. general **Milutinović** zaposjedne Dubrovnik i zatim *Boku Kotorsku.* Uzalud su dubrovačka vlastela protestirala protiv te okupacije na bečkom kongresu (1815.), Dubrovnik ostade u vlasti Austrije.

Austrija spoji bivšu dubrovačku republiku i Boku Kotorsku sa nekadašnjom mletačkom Dalmacijom, pa se tako ime Dalmacija *proteglo* i na ove krajeve. Tome je još g. 1878. Austrija dodala Spič. Time je dan *konačni* oblik one Dalmacije, kakova je ostala sve do 1918. g.

1814. car Franjo I. osniva *ilirsku dvorsku organizacionu komisiju* (na čelu grof Franjo Saurau) za uređenje ilirskih provincija. Po *carevim patentima od 23. i* 24. VII. *ilirske provincije su na vječna vremena ujedinjene sa carstvom, pa tako i Prekosavska Hrvatska.*

Kada se je zatražilo od prekosavskih staleža, da polože zakletvu vjernosti, oni to odbiju. Unatoč toga morali su je položiti u studenom u Karlovcu. Od toga mjeseca pa na dalje, Gjurković upravlja u Hrvatskoj podpuno neovisno od Lattermanna.

1815. morale su odstupiti sve prijašnje vlasti u prekosavskim krajevima, a zamijenile su ih nove, po gradovima i kotarima *s njemačkim jezikom kao službenim.*

1815. izdaje pjesnik hrvatske himne **Antun Mihanović** brošuru *»Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku«.*

1816. po carevom patentu osnovano je *kraljevstvo Ilirija, a Prekosavska Hrvatska podpade pod Primorski gubernij u Trstu i pretvara se u c. kr. okružni kapetanat. Njemački jezik postade službeni u svim javnim poslovima.*

1818. posjećuje car Franjo i carica Karlovac i Zagreb, gdje ga zamoli hrvatsko plemstvo, da reinkorporira prekosavske krajeve, ali uzalud.

1818. Karlovčanin **Đuro Šporer** dobije dozvolu od bečke vlade za štampanje prvih hrvatskih novina, pod naslovom *»Oglasnik Ilirski«.* Ali on ne uspije u svom podhvatu, jer mu se nitko nije odazvao na poziv za pretplatu.

1820.—1822. veziruje u Bosni **Ali Dželaluddin,** koji silovito i okrutno drži na uzdi bosansko plemstvo i uvodi red i mir u zemlji.

1822. nakon dugogodišnjeg reakcionarizma i apsolutizma car odluči, da u Hrvatskoj i Ugarskoj povrati ustavno stanje. Kao prvi korak u tome bilo je, da je *5. srpnja odredio, da se prekosavski krajevi i »Ugarsko Primorje«* sjedine sa majkom zemljom. Svečana *predaja* tih krajeva izvršena je u Zagrebu 1. *studenog* po carskom komesaru, grofu *Josipu Majlathu* i tom prigodom izašlo je nekoliko tiskanih pjesama, na uspomenu toga značajnog dana. Nato su hrvatski staleži izabrali *svečanu deputaciju* pod vodstvom bana Gyulaya, koja je otišla u *Veronu,* gdje se je održavao kongres evropskih vladara i diplomata. Tu ih je primio car Franjo, kome se je poslanstvo zahvalilo na reinkorporaciji.

Tako je konačno provedeno ovo sjedinjenje, velikom ustrajnošću i strpljivošću svih Hrvata.

1825. hrvatski sabor traži preko svojih poslanika za zajednički sabor u Bratislavi, da se Dalmacija i Vojna Krajina sjedine s Hrvatskom.

1826. kada je sultan Mahmud II. uveo redovitu vojsku po zapadnom uzoru i dokinuo janjičare, u Bosni se oni pobune pod vodstvom *Kara Ali-age Rušćuklije.* Uz njih je pristala i većina muslimanskog plemstva, a centar im postade Sarajevo. Taj ustanak uguši krvavo vezir *Abdurrahman-paša.*

1827. *hrvatski sabor zaključi, da se u školama uči mađarski jezik kao obligatan predmet.*

1828. kada Bosanci ne htjedoše u rat protiv Rusa, odstupi Abdurrahman i njega zamijeni slabi *Morali Ali Namik paša* (1828.—1831.), kojem se oni djelomično odazvaše.

1830. izdade **Ljudevit Gaj** u **Budimu** »*Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja*«, a hrvatski protonotar *Josip Kušević u Zagrebu* knjižicu »*De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*«, u kojoj dokazuje na osnovu isprava, da je Hrvatska imala uvijek svoj zasebni državopravni položaj.

1831.—1840. ban barun **Franjo Vlašić.**

1831. zagrebački klerik **Pavao Štoos** tiska u Zagrebu pjesmu »*Nut novo — leto! Mati — sin — Zorja*« (poznatija pod naslovom »*Kip domovine vu početku leta 1831.*«*)*, u kojoj se žali na nehaj Hrvata za svoj jezik.

1831. Budući da su u Bosni očekivali, da će sultan ipak provesti svoje vojničke i porezne reforme, sastadoše se muslimanski velikaši u *Tuzli,* gdje izabraše za vođu kapetana *Huseina iz Gradačca,* dok hercegovački plemići, na čelu sa *Aliagom Rizvanbegovićem Stočevićem* i *Smailagom Čengićem,* ne stupiše u taj pokret.

Međutim buntovnici navališe na *Travnik* i preko vezira Morali Ali Namik paše, staviše Porti svoje zahtjeve: *da se opozovu vojne reforme, Bosanci će sami birati svoga poglavara, Turska se neće miješati u unutarnje prilike Bosne, koja će plaćati sultanu danak od 2,000.000 groša.*

Nakon što je Husein-kapetan pobijedio velikog vezira *Rešid pašu na Kosovu polju,* stavili su ovome Bosanci svoj zahtjev, da bude bosanski vezir domaći sin i to Husein, što im je ovaj obećao, ali ih ubrzo međusobno zavadio.

Ne čekajući sultanovu potvrdu, Husein se vrati u Travnik, proglasi se *vezirom (»Vitez od Bosne« — »Zmaj od Bosne«) i ponaša se kao pravi gospodar Bosne.* Kada nije uspio svladati nepokorne Hercegovce, i još nije bio potvrđen, ostaviše ga mnogi. Konačno ga svlada novi bosanski vezir *Hamdi Mahmud paša*

1832. kod *Hana Buloga* i pred samim *Sarajevom.*
Nato Hercegovina posta posebni vijalet, a njenim vezirom Alipaša Rizvanbegović.
Husein pobjegne u Slavoniju (Osijek), a odatle ode u *Carigrad,* gdje i umre krajem iste godine.

1832. klerik **Josip Kundek** izda pjesmu »*Reč jezika narodnoga*« u kojoj izrazuje nadu, da će domovini odsada bolje biti. Pravnik *Ivan Derkos* u brošuri »*Genius patriae super dormientibus filiis*« budi u Hrvata ljubav prema hrvatskoj domovini, predlaže

da se unaprijedi hrvatska književnost i neka se hrvatska narječja slože u jedan književni jezik. Početkom te godine predaje mladi *Matija Smodek* hrvatski jezik na zagrebačkoj akademiji, koja je još 1790. tražila, da ju se podigne na stepen sveučilišta.

1832. u oči sastanka hrvatskog sabora, koji je imao birati poslanike za bratislavski sabor, izdade grof *Janko Drašković u Karlovcu* prvi hrvatski politički spis, pisan štokavštinom: »*Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem kraljevinah naših*«. U ovom spisu on im savjetuje da traže, da se pod imenom »*Velike Ilirije*« skupe: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Vojna Krajina, Rijeka i Istra i da im se još pridruže kraljevom milošću Kranjska, Štajerska i Koruška. U tom jedinstvenom državnom tijelu, vladao bi kao službeni jezik »*ilirički*« (štokavsko narječje), a vrhovnu bi vlast imao ban kao i nekoć. *Ovaj je spis postao hrvatski politički narodni program.*

1832. na hrvatskom saboru dojam toga spisa bio je velik, što se vidi iz instrukcija, danim poslanicima za zajednički sabor, u kojima se traži obnovljenje stare banske vlasti i sjedinjenje Rijeke, Dalmacije i Vojne Krajine.

1832.—1836. vijeća zajednički sabor u Bratislavi, koji je donio mnoge nove reforme.

Mađari su ovdje tvrdili, da su tri slavonske županije, Rijeka i Primorje čisto ugarske, čemu su se žestoko oduprli hrvatski zastupnici. *Kada su zaključili, da se mađarski jezik uvede kao službeni u Hrvatsku i Slavoniju, kralj uskrati sankciju.*

1834. dobi Gaj nakon dvogodišnjeg traženja konačno od kralja dozvolu, da smije izdavati političke novine i beletristički časopis.

1835. izađoše Gajeve »*Novine Horvatske*« s književnim prilogom »*Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*« *u kajkavskom narječju i starim pravopisom.*

U ovim dvjema novinama, napose u Danici, oduševljeno surađuju svi hrvatski rodoljubi i prvaci hrvatskog preporoda (dapače i franjevci iz Bosne: Jukić, Nedić).

1835.—1848. Ferdinand V., sin Franje I.

1835.—1840. bosanski vezir **Vedžihi Mehmed paša** dokida nasljedne kapetanije i razdijeli Bosnu u *muselimluke,* što izazove bune i nemire, koje on ubrzo okrutno uguši.

1836. mijenja Gaj ime svojim novinama u »*Ilirske narodne novine*« s prilogom »*Danica Ilirska*« i one odsada izlaze u *štokavskom narječju i u novom pravopisu.*

1836. uzakoni hrvatski sabor Gajevu zamisao, kojom se osniva društvo »*za promicanje prosvjete na narodnom jeziku*«.

1837. dobiva Gaj dozvolu, da može u Zagrebu otvoriti *tiskaru.*

1838. grof Drašković izda brošuru »*Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter*« pozivajući Hrvatice, neka se okane tuđinskog duha i neka pomažu Ilirce u njihovom poslu. Odjek je te brošure bio silan, te se i muško i žensko počelo oblačiti na narodno, učiti hrvatski jezik i čitati hrvatske knjige.

1838. osnivaju se *ilirske čitaonice* u Varaždinu, Karlovcu, Križevcima i Zagrebu, u kojima su članovi nesmetano izmjenjivali svoje političke misli i mogli njegovati hrvatski jezik.
Zagrebačka čitaonica posta središte svega narodnog života i u njoj su ostvarene mnoge lijepe zamisli.

1839. hrvatski sabor opet traži sjedinjenje Dalmacije i Vojne Krajine preko svojih poslanika za bratislavski sabor, na kome su Mađari zahtijevali, da se njihov jezik uvede kao službeni u sve hrvatske urede, a kao nastavni u sve škole. Na molbu Hrvata i bana, kralj ne udovolji ovom zahtjevu.

1839. sultan **Abdul Medžid** izdade »*hattišerif od Gülhane*«, po kome zajamči sigurnost života, časti i imanja svim podanicima bez razlike narodnosti i vjere, uvede opće plaćanje poreza i novačenje. S hattišerifom izdane su u vezi i »*tenzimati hairrije*« *(»dobre uredbe«)*. Iako je hattišerif proglašen u Bosni, sve ostade po starom, a svemu je bila kriva nevaljala uprava u zemlji. Dapače nastadoše i sukobi između aga i kmetova.

1840. kod *Mljetička, Drobnjaci i Crnogorci* iz zasjede ubiše namamljenog *Smailagu Čengića (Ivan Mažuranić, Smrt Smailage Čengića, Karlovac 1844.).*

1840. katolici u Bosni i Hercegovini stavljeni *pod pokroviteljstvo habsburške kuće.*

1840. zaključio je *hrvatski sabor*, da se u zagrebačkoj akademiji i na svim gimnazijama uvedu *katedre čistoga narodnoga jezika.*

1840. izvede »ilirsko narodno kazališno društvo« u kazalištu na Markovom trgu, sa silnim uspjehom Kukuljevićevu junačku igru »Juran i Sofija ili Turci kod Siska«, a *hrvatski sabor preuze brigu za uzdržavanje hrvatskog narodnog kazališta.*

1841. *osnovano je »Gospodarsko društvo«* za unapređivanje poljodjelstva u Hrvatskoj.

1841. obrazuje se »*horvatsko-ugarska stranka*« *(mađaronska),* koja osniva u Zagrebu »*kasino*«. Njen je politički program, da se ukine »ilirsko« ime, da se makne novi pravopis u korist »horvatskoga« i da se Hrvati što uže povežu s Mađarima uvođenjem mađarskoga jezika u sve javne poslove i škole. Protiv ove stranke osniva se »*ilirska stranka*« sa *čisto hrvatskim programom:* da se sjedine sve hrvatske zemlje u jednu nezavisnu političku i teritorijalnu jedinicu, s banom na čelu i hrvatskim jezikom kao službenim.

1842. književnik **Dragutin Rakovac** izdaje svoj »Mali *katekizam za velike ljude*«, gdje nastoji »pohrvatiti« Gajev politički ilirizam i ograničiti »ilirsko ime« na kulturno područje.

1842. osnovana je »*Matica Ilirska*«.

1842. prigodom restauracije zagrebačke županije pobijedi ilirska stranka mađarone, koji ju podpomognuti od samih Mađara, stadoše crniti kod ugarske vlade i bečkog dvora kao »*veleizdajničku*«.

1842.—1845. ban pukovnik **Franjo Haller.**

1843. kralj Ferdinand *zabrani ilirsko ime i sve ilirske znakove.* Sada Gaj promijeni ime svojim novinama u »*Narodne Novine*« s prilogom »*Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*«. Mjesto »ilirskog« odsada se hrvatski rodoljubi služe u političkom radu imenom »hrvatskim«.

Gaja u vodstvu zamijeni književnik Ivan Kukuljević. U Hrvatskoj je zavedena stroga cenzura.

1843. hrvatski sabor traži ponovo sjedinjenje Krajine i Dalmacije, a *Kukuljević* održi prvi zastupnički govor hrvatskim jezikom, predlažući, da se *hrvatski jezik uvede u Hrvatskoj i Slavoniji kao »diplomatički«, uredovni i nastavni umjesto »mrtvoga latinskoga«*. Ali taj prijedlog nije prihvaćen s motivacijom, da je preuranjen.

1843./4. na zajedničkom saboru u Bratislavi, Mađari uzalud ponovo pokušavaju da prodru s prijedlogom uvođenja mađarskog jezika kao službenog i nastavnog u Hrvatsku.

1845. *dopusti* kralj opet *upotrebu ilirskog imena*, ali samo u *književnosti* i osnutak katedre »za ilirski jezik i književnost« na zagrebačkoj akademiji.

1845. nakon pobjede mađarona kod restauracije zagrebačke županije, došlo je do gužve na Markovom trgu i vojska poče pucati na goloruki narod i pristaše ilirske (narodne) stranke. Tom prilikom bilo je 13 mrtvih i 27 ranjenih *(»srpanjske žrtve«)*.

1845. na hrvatskom saboru, gdje su bili izigrani mađaroni, staleži zamoliše kralja, da se *zagrebačka biskupija, podigne na nadbiskupiju, a akademija na sveučilište*, gdje će se hrvatski jezik predavati kao obligatan predmet. Ujedno neka se u Zagrebu ponovo uvede kr. *hrvatsko namjesničko vijeće*, kao u doba Marije Terezije.

1846. izvedena je prva hrvatska opera *Vatroslava Lisinskog »Ljubav i zloba«* (libreto: Dimitrije Demetar), a prvim profesorom hrvatskog jezika na zagrebačkoj akademiji postade *Vjekoslav Babukić*.

1846.—1850. veziruje **Tahir paša,** koji provodi uspješno reforme.

1846. *papa*, po želji hercegovačkih franjevaca i muslimanske vlade, prema političkoj diobi *podijeli bosanski apostolski vikarijat na bosanski i hercegovački*.

1847. sastao se u Zagrebu *posljednji hrvatski staleški sabor*, koji stvori zaključak, da se *hrvatski jezik uvodi u sve škole i urede* i naloži poslanicima za zajednički sabor, da isposluju od kralja, da im za bana imenuje kojega člana kraljevske kuće i da potvrdi stara prava kraljevine Hrvatske.

1847./8. na bratislavskom saboru Mađari ponoviše svoje zahtjeve glede jezika i konačno kralj sankcionira sve zaključke toga sabora (n. pr. koliko će Hrvatska slati zastupnika na zajednički sabor), osim zakonske osnove o »mađarskom jeziku i narodnosti«.

1848. ukinuta je u Bosni *kmetska rabota*. Ali sada muslimanski age i begovi zatražiše od kmetova, da im oni daju trećinu s njiva i polovinu s livada.

1848. Revolucija u Parizu i Beču izazvala je pad **Metternicha,** a kralj Ferdinand proglasi slobodu tiska i obeća austrijskim narodima ustav. Ovi događaji našli su odjeka i u Hrvatskoj, te se dne 25. III. u *Zagrebu sastane velika skupština u »Narodnom domu«* na poziv Gaja i Kukuljevića. Na njoj Kukuljević predloži *»želje hrvatskog naroda«: sjedinjenje hrvatskih zemalja (Hrvatska, Slavonija, Vojna Krajina, Dalmacija s Rijekom), odgovornu narodnu vladu, stalni hrvatski sabor, dokinuće Krajine, hrvatski jezik u crkvi, ukinuće kmetstva, hrvatsku vojsku i da se glinskog pukovnika baruna Josipa Jelačića imenuje banom (prijedlog Gajev).* Kada je

velika deputacija Hrvata krenula u Beč, usput dozna, da je kralj već 23. ožujka imenovao Jelačića za bana. Ferdinand je primi i sasluša želje hrvatskog naroda, obeća da će ih ispuniti, samo neka Hrvati izraze svoje želje putem sabora, koji će se naskoro sazvati.

19. travnja 1848. ban Jelačić, koji je postao podmaršal i zapovjedajući general u Hrvatskoj Vojnoj Krajini, upravi svima oblastima u Hrvatskoj i Slavoniji *cirkular* (okružno pismo) u kome im nalaže, da od nikoga drugoga nemaju primati službene naloge (misli mađarsko ministarstvo), već samo od njega, vrhovnog zemaljskog poglavara postavljenog od kralja. *Time je Hrvatska prekinula vjekovnu vezu s Ugarskom.* Istoga dana uputi proglas na narod i podpuno prihvati želje hrvatskog naroda od 25. ožujka. Ujedno sastavi »*bansko vijeće*«, u koje pozove predstavnike sviju staleža, a posebnom naredbom raspiše *izbore* (19. V.) u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj Krajini (191 zastupnik + virilisti, koje je napose pozvao).

Od 5. lipnja do 9. srpnja 1848. vijeća prvi hrvatski narodni *sabor*, kojega je Jelačić sazvao. Nakon što je bio Jelačić instaliran za bana, sabor zaključi *ukinuće kmetstva i opće plaćanje poreza; nadalje, da se bansku vlast ima obnoviti od Drave do mora, Krajina i Dalmacija sjediniti s Hrvatskom, a banu predade neograničenu vlast, glede upravljanja i obrane domovine,* unatoč toga, što ga je bečki dvor skinuo sa časti pod pritiskom Mađara. Odsada vlada Jelačić kao *diktator*.

1848. u srpnju obiđe Jelačić Slavoniju, koju predobije za hrvatsku ideju, osim Osijeka. Kršćani u Bosni

očekuju od njega svoje oslobođenje. Zatim ode u Beč, gdje ne uspije pomirba sa Mađarima, koji nijesu htjeli pristati na hrvatske zahtjeve. Vrativši se u Zagreb, ban se priprema za rat s Ugarskom, te obilazi u kolovozu *Vojnu Krajinu i Liku,* svagdje oduševljeno dočekan od graničara i naroda. U međuvremenu zaposjedne *Rijeku,* koja prizna bansku vlast, a *bečki dvor posredovanjem baruna Franje Kulmera opozove svrgnuće banovo.*

7. rujna 1848. *navijesti Jelačić rat Mađarima.* Nakon što je osnovao u Zagrebu *bansku vladu* sa 5 odsjeka, zaputi se u Varaždin, gdje

11. rujna 1848. prijeđe Dravu i uđe u Međumurje, koje pripoji Hrvatskoj.

29. rujna 1848. sukobi se sa Mađarima kod *Pakozda* i *Velenca* i bitka ostane neodlučna. Odavle krene ban na poziv dvora prema Beču, gdje je buknula buna. Sada bude Jelačić imenovan kr. komesarom s podpunom punomoći i ujedno mu je podvrgnuta sva vojska u Ugarskoj, Erdelju, Hrvatskoj i Slavoniji.

Pobijedivši kod *Schwechata* Mađare, koji su došli Bečanima u pomoć, predade se Beč Jelačiću i knezu Windischgrätzu (31. X.).

2. prosinca 1848. odreče se Ferdinand prijestolja u korist svoga sinovca Franje Josipa I. Isti dan mladi car imenuje Kulmera *hrvatskim ministrom* bez lisnice, da bude zakoniti posrednik između dvora i hrvatske vlade, a Jelačića *gubernatorom Rijeke i Dalmacije. Tako su opet gotovo sve hrvatske zemlje bile ujedinjene nakon toliko stoljeća.*

1848.—1916. Franjo Josip I.

5. siječnja 1849. nakon nekoliko pobjeda nad **Mađarima** (Mošonj, Tetenyi) uđe Jelačić sa Windischgrätzom u *Budim* i *Peštu*.

Poslije poraza Mađara kod Kapolne, car misleći da je Ugarska pokorena

4. ožujka 1849. izdaje *novi ustav t. zv. oktroirani, po kome su Hrvatska i Slavonija zajedno s Primorjem i Rijekom imale zadržati svoje posebne uredbe u podpunoj nezavisnosti od kraljevine Ugarske,* a na zemaljskom saboru ovih kraljevina dogovorit će se *dalmatinski zastupnici* o uvjetima *združenja* Dalmacije sa Hrvatskom i rezultat će podnijeti caru na potvrdu. Čim se je u Hrvatskoj doznalo za ovaj ustav, nastade veliko ogorčenje i bansko vijeće ne htjede ga proglasiti unatoč Jelačićevog zahtjeva. Tek nakon ugušenja bune u Mađarskoj, taj ustav bude

6. rujna 1849. proglašen kao temeljni državni zakon. Nato Međumurje, po odluci bečkog ministarstva, ostade predbježno utjelovljeno Hrvatskoj, gdje su se sada političari razdvojili na dvije stranke.

1850. dođu u Hrvatsku *žandari.* Po austrijskom načinu uredi se sudstvo, a zemlja dobi *novu političku upravu (bansku vladu)* na čelu s banom i bude podijeljena na 6 županija (na čelu c. kr. župani), a ove na kotare (c. kr. podžupani). Car osigura pismeno nezavisnost Hrvatske i Slavonije od Ugarske, kao i upotrebu hrvatskog jezika kod tamošnjih oblasti, ali raspusti do daljnjega hrvatski sabor. Ministar nastave Thun preuredi hrvatske škole.

1850. kada se kmetovi potužiše na svoje gospodare, pošalje sultan u Bosnu poturicu *Omerpašu Latasa* s jakom vojskom, da provede konačno reforme. On uskoro svlada buntovnike.

Iste godine Austrija osniva u Sarajevu svoj *konzulat.*

1851. nakon što je skršio ustanak bosanskih feudalaca i maknuo Alipašu Rizvanbegovića, razdijeli Omerpaša Bosnu na 6 *okružja sa kajmakanima* na čelu, a ova na *mudirlike ili kaze.* Središte uprave postade *Sarajevo,* odsada sijelo vezira. *Latas ipak nije riješio agrarno pitanje.*

31. prosinca 1851. ukine car oktroirani ustav i tako započe *čisti apsolutizam (Bachov apsolutizam).*

1851.—1859. Bachov apsolutizam (prozvan po austrijskom ministru unutarnjih poslova dru Aleksandru Bachu) provodi strogu cenzuru u Hrvatskoj, te su mnoge novine i časopisi prestali izlaziti. Policija je svemoćna. Osobito je procvalo uhodarstvo.

1852. zabrani bečko ministarstvo *upotrebu hrvatske zastave.*

11. prosinca 1852. zaslugom Jelačića i ministra Thuna, papa podigne *zagrebačku biskupiju na nadbiskupiju i tako Hrvatska postade i u crkvenom pogledu nezavisna od Ugarske.*

1852.—1858. ratuje Porta sa hercegovčkim plemenima, koje vodi *Luka Vukalović.*

1854. Bachovom naredbom banska vlada pretvorena je *u c. kr. namjesništvo (k. k. Statthalterei)* sa Jelačićem na čelu. Pod ovo su podpadale politička i redarstvena uprava, bogoštovlje i nastava, poljodjelstvo, obrt, trgovina i neki poslovi državnog graditeljstva. Cijela zemlja razdijeli se na 5 *okružja (Kreis) sa c. kr. okružnim predstojnicima,* a ova na *kotare sa c. kr. kotarskim predstojnicima.*

U svim uredima *njemački jezik postade službeni*, a u školama nastavni. Tuđinci (*»Bachovi husari«*) preplaviše zemlju, koju nastojahu germanizirati, a hrvatski rodoljubi povukoše se i posvetiše nauci, dok se mnogi pokloniše režimu.

Ipak je Bachov apsolutizam dao nekoliko dobrih stvari Hrvatskoj: proveo je podpuno ukinuće kmetstva, uredio katastar, gruntovnicu, banski stol i uveo građanski i kazneni zakon s novim postupkom.

1855. *ukinula je Porta harač* i odlučila proširiti novačenje i na kršćane, ali je to odgodila.

1858. ostavlja dr. **Eugen Kvaternik** Hrvatsku i odlazi u carsku *Rusiju*, da ju zainteresira, da pomogne njegovoj domovini do slobode, ali ne postiže nikakvog rezultata.

1859. porazom Austrije u Lombardiji, odzvonilo je Bachovom apsolutizmu, čiji pad nije dočekao ban Jelačić, jer je umro nešto prije u ludilu. Naslijedio ga je podmaršal grof *Ivan Coronini*.

1859.—1860. Kvaternik boravi u *Parizu*, gdje je hrvatsko pitanje pokrenuo u tamošnjem diplomatskom svijetu i kod francuskih vlastodržaca. Putuje također i u *Italiju*, u kojoj nastoji zainteresirati talijanske državnike i rodoljube za hrvatsku stvar.

1860. sastade se *»pojačano državno vijeće«* u Beču, u koje su od Hrvata ušli iz Hrvatske *Ambroz Vranicani*, iz Slavonije biskup *Josip Strossmayer*, a iz Dalmacije knez *Frano Borelli*. Na ovome vijeću bila je borba centralističke i federalističke struje i pobijedi ova druga. Strossmayer i Vranicani *zatraže, da se Dalmacija povrati Hrvatskoj* (time je S. udario temelje *hrvatskoj narodnoj stranci u Dalmaciji),* a Borelli ustade protiv (začetnik *autonomaške stranke).*

1860.—1869. vezir u Bosni **Topal Šerif Osman paša,** koji se je *mnogo brinuo za materijalni i kulturni napredak zemlje.* On štiti srednji građanski stalež, brine se za školstvo i gradi škole. Bosna dobiva tiskaru, službeni tjednik i t. d. Njegova vladavina znači za zemlju doba mira i reda.

1860.—1867. ban general barun **Josip Šokčević,** koji odmah uvede hrvatski, mjesto njemačkog jezika u škole i urede kraljevine. U kazalištu se opet glumi na hrvatskom.

Nakon iščeznuća »Bachovih husara« politički život u zemlji opet proradi, te se oko lista *»Pozora«* okupiše odlični ljudi, koji nastaviše radom bivše »ilirske« ili »narodne« stranke.

1860. kada je car listopadskom diplomom vratio *ustav* Ugarskoj i Hrvatskoj, sazove ban Šokčević *bansku konferenciju, koja sastavi predstavku* na kralja (sastavio Ivan Mažuranić), tražeći da se uvede u sve javne poslove hrvatski jezik, a Dalmacija, tri od davnine hrvatska istarska kotara, Kvarnerski otoci, neka se pripoje Hrvatskoj i neka se u *Beču* kod ministarstva osnuje *hrvatsko-slavonska kancelarija,* na čelu sa domaćim sinom kancelarom.

Car je pismeno odgovorio na ovu predstavku, da pristaje, da se pri ministarstvu uredi privremeni hrvatski dvorski dikasterij i odredi uvođenje hrvatskog jezika kao službenog i uredovnog, a glede sjedinjenja Dalmacije naredi, da se na tu konferenciju pozovu poslanici iz te zemlje i da se to pitanje riješi. Međutim dalmatinski poslanici ne dođoše u

Zagreb, krivnjom dalmatinskog namjesnika generala Mamule, pa se banska konferencija raziđe.

U to se vrijeme u Dalmaciji pristaše sjedinjenja združiše u »*narodnu stranku*« pod vodstvom *Mihovila Pavlinovića* i dra *Mihe Klaića*.

1861. car uspostavi *stare hrvatske županije* i imenova velike župane. Uto Mađari prisvojiše sebi Međumurje, unatoč svih protesta sa strane Hrvata.

1861. uporedo sa objelodanjivanjem »veljačkog patenta« kao tumača »listopadske diplome«, sazvani su ugarski, hrvatski i dalmatinski sabori.

Nakon provedenih izbora, sastade se hrvatski sabor (u travnju), na kome se prvo instaliralo Šokčevića, a zatim je sabor donio mnoge *zamašne zaključke* o uređenju županija, gradskih i seoskih općina, o naučnoj osnovi za srednje i pučke škole, o narodnom muzeju, o hrvatskom jeziku kao službenom, kao i o mnogim drugim narodnim potrebama.

Napose je raspravljao o državopravnom položaju Hrvatske prema Ugarskoj i Austriji. Iznešena su *tri* prijedloga. *Narodna stranka* (izradio prijedlog Mažuranić) izrazila je ovo: Hrvatska je g. 1848. ne samo *faktično* već i *pravno* prekinula svaku vezu s kraljevinom Ugarskom, ali zato ni pravno ni faktično nije odcijepljena od jedne te iste krune s njom. Hrvatska je voljna stupiti s Ugarskom u realnu uniju, ali tek onda, kada *joj Ugarska pravovaljano prizna samostalnost i neodvisnost i njezinu teritorijalnu cjelokupnost.*

Drugi prijedlog dali su *unionisti* ili *mađaroni*, koji su u cijelosti prihvatili prijedlog većine u saboru, ali *ne postavljahu nikakvih uvjeta*, koje bi imala Ugarska prije toga ispuniti.

Treći prijedlog je podnio dr. Eugen Kvaternik, poduprt od *dra Ante Starčevića*, tražeći, neka se Hrvati upuste u izravne pregovore sa svojim kraljem za podpunu samostalnost i da se to postigne stavlja kao prijedlog za bolju budućnost: 1. *slobodno uređenje odnošaja krune i države Hrvatske prema Austriji i* 2. *savez obrane s ugarskom državom. Ovim prijedlogom Kvaternikovim, udaren je temelj stranke prava.* Starčević se izjavi za Kvaternikov prijedlog, jer *ne vjeruje ni Austriji ni Ugarskoj*, a najmanje bečkoj vladi i drži, da hrvatsku državu mogu stvoriti samo »*Bog i Hrvati*«. Kod glasanja pobijedi prijedlog narodne stranke, a Kvaternikov bude odbijen kao neizvediv.

Iza ovoga prešlo se na odnos s Austrijom i sabor zaključi, da Hrvatska i Slavonija *ne sudjeluju na državnom vijeću* (3. III.), a dva dana kasnije, da Hrvatska *ne priznaje* nikakvih zajedničkih odnošaja s Austrijom.

Kada je ovo caru podneseno pismeno, on *raspusti sabor*, ali sankcionira onaj zaključak o odnosu Hrvatske s Ugarskom *(članak 42.-1861.).*

4. ožujka 1861. osniva kralj u Hrvatskoj »*kraljevsko namjesničko vijeće*« (pod predsjedanjem bana), koje će upravljati političko-ekonomskim poslovima.

1862. osniva »*kr. dvorsku kancelariju za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju*« u Beču (kancelar Mažuranić) i stol sedmorice u Zagrebu (ban predsjednik).

Pod utjecajem Mažuranića, obrazuje se u Hrvatskoj »*samostalna stranka*« s programom, da *Hrvatska uđe u realnu uniju s Austrijom*, prije nego to učine Mađari. Glavni uvjet, da Hrvati uđu u

»državno vijeće«, jest sjedinjenje Krajine i Dalmacije s Hrvatskom. Za ovo su bili Kukuljević, Vranicani, Mažuranić i drugi. Protiv toga ustade veći dio narodne stranke, a i Starčević i Kvaternik.

1862. u Dalmaciji izdaju proganjani narodnjaci svoj list *»Il Nazionale« (Narodni list)*, kojega je uređivao *Natko Nodilo.*

1863. Kvaternik opet u Parizu i radi za slobodu Hrvatske.

1864. bi *obustavljeno* izlaženje »Pozora«, lista narodne stranke, koji je bio protiv austrijskog centralizma, a poče izlaziti *»Domobran«*, organ »samostalne stranke«.

1864. priređuje se u Zagrebu prva *»dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba«*, koja je dala temeljit pregled ne samo ekonomskih, nego i kulturnih nastojanja Hrvatske posljednjih decenija.

1864./5. Kvaternik u Italiji, gdje pregovara sa tamošnjim državnicima *(Cavour)*, o oslobođenju Hrvatske. *Garibaldijev* plan, da se iskrca u Dalmaciji, propade.

1865. unatoč favoriziranja »samostalne stranke« od bečke vlade i izmijenjenog izbornog reda, na izborima u Hrvatskoj *pobijedi udružena narodna i unionistička stranka*, dobivši dvije trećine mandata. *Stranka prava* dobi pet zastupnika sa šest mandata.

Mažuranić sada odstupi sa svoga položaja, a mjesto ministra centraliste Schmerlinga, car imenuje grofa *Belcredia.* Ujedno izda manifest, kojim povuče veljački patent, nato se

12. studenog 1865. sastade hrvatski sabor, da vijeća o zajedničkim poslovima čitave monarhije.

1866./7. Kvaternik u Italiji.

1866. proveden je *vilajetski* ustav, po kome Bosna i Hercegovina s novopazarskim sandžakom postadoše jedno upravno područje: *vilajet* (na čelu *valija), sa 7 okružja (mutesarifati).*

1866. nastavlja hrvatski sabor sa vijećanjem i izjavi adresom caru, da je spreman zajedničke poslove monarhije riješiti u zajednici s kraljevinom Ugarskom (protiv toga pravaši i unionisti). Car nato naredi, da izaberu odbor (regnikolarna deputacija) i da pregovaraju s odborom ugarskog sabora.

Kada je ova deputacija pod vodstvom Strossmayera stigla u Peštu, Mađari su hotimice zatezali pregovore zbog spoljašnje situacije i *obje se deputacije raziđoše* bez rezultata, jer su Hrvati stajali na stanovištu čl. 42. od 1861. g.

Nakon neuspjelih pregovora u Pešti, hrvatski sabor zaključi, da se pokuša nagodba s Austrijom, ali bi prekasno.

Mađari su se već sporazumili s carem.

1867. pozove Franjo Josip I. hrvatski sabor, da pošalje svoje poslanike na ugarski sabor i na njegovo krunjenje za hrvatsko-ugarskog kralja, što ovaj *odbije* s motivacijom, da nisu još odnosi između Hrvatske i Ugarske uređeni.

Nato car *raspusti* sabor i okruni se bez sudjelovanja Hrvata.

1867.—1871. namjesnik banske časti barun **Levin Rauch,** nasljednik Šokčevića, koji je imao zadaću, da *provede* nagodbu Hrvatske s Ugarskom.

28. srpnja 1867. uz mnoge zapreke, konačno je otvorena *akademija znanosti i umjetnosti* u Zagrebu.

1867. Kvaternik se *vratio stalno u domovinu,* gdje se bavi publicistikom i hrvatskom poviješću pišući brojne članke i rasprave.

1867. kralj oktroira novi izborni red, po kojemu uz nasilje vladinih organa, dobiše unionisti većinu u Hrvatskoj.

1868. u siječnju ostavlja opozicija hrvatski sabor i nato unionisti izabraše *regnikolarnu deputaciju* od 12 članova sabora, koja je sa jednakobrojnom deputacijom ugarskog sabora, koncem srpnja uglavila *ovu nagodbu:* Ugarska i Hrvatska sklapaju državnu zajednicu, i Hrvatska priznaje austro-ugarsku nagodbu od 1867. *Hrvatska dobiva podpunu autonomiju s obzirom na zakonodavstvo i upravu u svim nutarnjim poslovima, bogoštovlja, nastave i pravosuđa.* Obim zemljama su *zajednička ministarstva* financija, poljodjelstva, trgovine i zemaljske obrane, gdje će se urediti posebni *hrvatski odsjeci. O zajedničkim* poslovima raspravljat će *zajednički sabor* svih kraljevina ugarske krune, na koji šalje Hrvatska svoje odaslanike iz svoga sabora. Ona će biti zastupana u *delegacijama.* Zastupnici kraljevina Slavonije i Hrvatske mogu se služiti *hrvatskim jezikom* na zajedničkom saboru i u delegacijama. Za vrijeme raspravljanja zajedničkog sabora, ima se na zgradi izvjesiti uz ugarsku i *hrvatska zastava.* U autonomnim poslovima kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije unutar granica upotrebljavat će se *sjedinjene boje i grbovi tih kraljevina, providjeni krunom sv. Stjepana,* kao što je i službeni jezik hrvatski, za autonomne poslove i organe zajedničke vlade.
Ugarska će tražiti, da se Dalmacija sjedini s ovim kraljevinama. Bana će *imenovati* kralj na prijedlog

ugarskog ministra predsjednika, a Hrvatska će primati za pokriće svojih autonomnih troškova 2,200.000 forinti (paušalno) za deset godina. Jedino se u pitanju *Rijeke* nijesu mogli složiti i tako se utanači nagodba *bez rješenja* ovog pitanja, koje se prepusti na volju kralju.

24. rujna 1868. prihvati hrvatski sabor ovu nagodbu bez specijalne debate. *Ugarski je sabor također prihvatio nagodbu uz dodatak, da Rijeka s kotarom pripada neposredno Ugarskoj* i da se njoj odmah utjelovi.
Poslije sankcionirane hrvatske nagodbe, intervencijom carevom, unišlo je u mađarski original nagodbe, da Rijeka ne spada pod hrvatski teritorij, budući da sačinjava posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo. Nato je *ovaj tekst* u hrvatskom originalu nagodbe nalijepljen na stari *(»krpica«).* Protiv ove nagodbe bilo je veliko nezadovoljstvo u Hrvatskoj.

VI. doba (1868.–1918.)

1869. kralj Franjo Josip I. sa kraljicom Elizabetom posjeti Hrvatsku (i Zagreb).

20. travnja 1869. sankcionira kralj zakon o *»ustrojstvu kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade«* (za unutarnje poslove, bogoštovlje i nastavu i za pravosuđe).

1870. Narodna stranka uvelike agitira protiv bana Raucha (od 1868. ban), koji odgovara nasilnim mjerama i odpuštanjem iz službe.

1870. *narodna stranka u Dalmaciji* konačno je *iznijela* pobjedu nad *autonomašima.*

1871. napadan sa sviju strana i optužen zbog korupcije, podnaša Rauch ostavku, a mjesto njega bi imeno-

van banom **Koloman Bedeković** (1871.—1872.), koji ublaži zakon o tisku i raspiše nove izbore, na kojima narodna stranka hametice *porazi unioniste* (51:13).

1871. poče izdavati Kvaternik organ stranke prava »*Hrvatsku*«.

2. srpnja 1871. izda Ante Starčević svoj glasoviti filozofski »*Naputak za pristaše stranke prava*«.

20. rujna 1871. zbog stalnog odgađanja sabora, narodna stranka izda *proglas na narod,* da se ne može nagodba smatrati pravovaljanom, jer je sklopljena bez sudjelovanja većeg dijela hrvatskog naroda.

8. listopada 1871. kralj daje Vojnoj Krajini upravu sličnu kao u Hrvatskoj.

8. listopada 1871. digao je bunu u jednom dijelu ogulinske regimente oko *Plaškog i Rakovice* dr. Eugen Kvaternik sa *Vjekoslavom Bachom i Antom Rakijašem, proglasivši Hrvatsku nezavisnom državom.* Oko sebe skupio je priličan broj ustaša, koji su bili slabo opremljeni. Da suzbiju ovaj ustanak, poslani su sa strane vlasti jaki odredi vojske.

11. listopada 1871. bio je Kvaternik sa svojim drugovima iz zasjede ubijen. *On je pao za ideal ostvarenja slobodne i nezavisne države Hrvatske.* Ovaj ustanak upotrijebio je ugarski ministar predsjednik Andrassy u korist dualizma.

1872. u siječnju raspusti kralj hrvatski sabor i mjesto Bedekovića imenuje za banskog namjesnika *Antuna Vakanovića,* koji je imao provesti nove izbore. Unatoč nasilja, pobijedi na izborima narodna stranka, ali je Vakanović *izigra* na saboru, pozvavši viriliste

gotovo sve same unioniste i tako ona ostade ondje u manjini.

Napokon dođe do *kompromisa* između narodne i unionističke stranke i u regnikolarnu deputaciju izabraše po 6-ricu iz svake stranke, predloživši podjednako brojnoj mađarskoj deputaciji svoj nuncij, u kome traže: da bana imenuje kralj, bez prijedloga i protupotpisa ugarskog ministra-predsjednika i neka mu se dade naslov »zemaljski ministar Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. Hrvatska ima upravljati samostalno svojim financijama i državnim dobrom, plaćajući zajedničkoj ugarskoj državnoj blagajni redovite svote za zajedničke poslove. Budući da mađarska deputacija nije htjela pristati na ove zahtjeve, neki članovi hrvatske deputacije odu, pa se preostali nagode s njome tako, da je *Hrvatska dobila za pokriće svojih autonomnih troškova 45% svojih prihoda i zajamčeno joj je, da se hrvatski sabor ima sazvati za 3 mjeseca od dana raspusta.*

1873. *većinom glasova hrvatski sabor prihvati ovu revidiranu nagodbu,* koja dobi kraljevu sankciju.

8. rujna 1873. razvojačena je hrvatska i slavonska Krajina.

1873.—1880. ban **Ivan Mažuranić (»ban-pučanin«),** koji je Hrvatsku učinio *modernom državom.*

1873. »narodna stranka« prima u svoju sredinu jedan dio unionista i za banovanja Mažuranića, ona je *vladajuća stranka.*

1874. sankcioniran je zakon, po kome će banu i odjelnim predstojnicima suditi »*kraljevski sud*«, u kome su članovi izabrani od sabora, nadalje zakon o preuređenju stola sedmorice, o sudačkoj vlasti i o ustrojstvu pučkih i učiteljskih škola.

19. listopada 1874. otvoreno je hrvatsko sveučilište, a 29. studenog »Matica Ilirska« mijenja ime u »*Matica Hrvatska*«.

1875. *politička uprava u Hrvatskoj bude odijeljena sasma od sudstva;* nadalje je sankcioniran zakon o slobodi tiska.

1875. pod utjecajem boravka cara Franje Josipa I. u Dalmaciji, digoše Hrvati u Hercegovini ustanak, pod vodstvom župnika don *Ivana Musića,* zbog nemilosrdnog pobiranja poreza i nesređenih agrarnih prilika. Ustanak se proširi i na Bosnu, odakle je mnogo kršćanskog naroda pobjeglo u Slavoniju i Hrvatsku. Svi pokušaji *evropske diplomacije, da se ove bune uguše, ostadoše bez uspjeha.*

1876. Fran **Folnegović** uspješno širi »stranku prava« na temelju Starčevićevog programa.

1878. po odobrenju *berlinskog kongresa* zaposjedne Austrija *Bosnu i Hercegovinu.* Nakon žestokih okršaja, okupira barun *Josip Filipović* Bosnu, a istodobno provali general *Jovanović* u Hercegovinu i uđe u Mostar. Tek nešto kasnije bude uhvaćen vođa muslimanskih ustaša *Hadži Lojo,* koji je u Sarajevu proglasio *narodnu vladu.*

1878.—1918. *austrijska uprava u Bosni i Hercegovini.*

6. listopada 1878. hrvatski sabor upravi kralju adresu, u kojoj ga zamoli, da se netom okupirane zemlje Bosna i Hercegovina u svom ustrojstvu malo po malo tako urede, kako bi se *s vremenom mogle pripojiti* kraljevinama Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Pod utjecajem Mađara, kralj je odgovorio saboru, da je prekoračio svoju djelatnost govoreći o Bosni i Hercegovini.

14. listopada 1878. drži Ante Starčević u saboru svoj *veliki programatski govor i time se obnavlja ponovo »stranka prava«, kojoj uspije zatalasati sve narodne slojeve* (u Sušaku stranački list »*Sloboda*«, a kasnije u Zagrebu »*Hrvatska*«.).

1. siječnja 1879. uređena je *zemaljska vlada* za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.

1880. podnese Mažuranić demisiju izjavivši, da ne može ostati na banskoj stolici, ako se Krajina ne sjedini odmah sa Hrvatskom i ako se financijalna nagodba ne riješi u korist hrvatskog stajališta. Naravno da su Mađari jedva to dočekali i demisija bude primljena.

1880.—1883. ban grof **Ladislav Pejačević (»ban-kavalir«).**

1880. kada su Mađari počeli sa *mađarizacijom* kod financijskih ureda u Hrvatskoj *(»Davidova škola«),* istupi *Mato Mrazović* sa 22 zastupnika iz narodne stranke i osnuje *»neodvisnu narodnu stranku«* (glasilo *»Obzor«).*

9. studenog 1880. strada Zagreb od velikog potresa.

15. srpnja 1881. dokinuo je kralj posebnim manifestom *Krajinu* i odredio njeno *sjedinjenje* s Hrvatskom, koje je proveo ban Pejačević.

1882. u *splitskoj* općini srušila je narodna stranka autonomaše.

1883. po naredbi mađarskog ministra, snimi financijski ravnatelj *David* na financijskim zgradama u Zagrebu hrvatske nadpise i *postavi* mjesto njih grbove *s mađarskim i hrvatskim nadpisima.* Nato Zagrepčani poskidaju te nadpise.
Povodom tih događaja, u Zagorju i u bivšoj banskoj Krajini buknuše *nemiri.*

Kada je ban uzaludno intervenirao protiv protuzakonitog čina Davidovog u Beču, dade ostavku, a Hrvatska i Slavonija dobiše za *komesara* generala *Hermana Ramberga*, koji uz vojnu silu *uspostavi* dvojezične grbove, mjesto kojih ubrzo budu postavljeni »*nijemi grbovi*« t. j. bez svakog nadpisa, dok su izvan Zagreba ostali i dalje grbovi sa hrvatskim nadpisima.

Otada jača sve više u narodu »stranka prava«.

1. prosinca 1883. kralj povrati Hrvatskoj ustav i za bana postavi grofa *Dragutina Khuen-Hédérvarya*, rođaka mađarskog ministra-predsjednika Kolomana Tise.

1883.—1903. ban grof **Dragutin Khuen-Hédérvary,** koji si je uzeo za zadaću, da širi *mađarsku državnu ideju u Hrvatskoj* t. j. da su Hrvatska i Ugarska jedno. Ovo je odmah izjavio i na saboru, gdje je narodnu stranku podvrgao pod svoje vodstvo, a pooštrenjem saborskog poslovnika isključi neke zastupnike stranke prava iz saborskih sjednica.

Da svoju namisao ostvari, služio se je nasilnim sredstvima.

1884. unatoč pritiska na izbornike, kod prvih izbora dobije opozicija 41 mandat (25 pravaši). Nato Khuen *pooštri saborski poslovnik*, po kome predsjednik sabora dobi apsolutnu *diskrecionu* vlast nad zastupnicima (sa 60 sjednica može se zastupnik isključiti) i uvede se *klotura* t. j. zaključak debate poslije tri dana, na prijedlog desetorice zastupnika. I tisak je prignječio privremenim obustavljanjem porotnog suda.

1884. *dalmatinski sabor stvori zaključak o uvođenju hrvatskog jezika kao službenog za čitavu upravu.*

1885. dao je Khuen-Hédérvary *odpremiti* iz hrvatskog zemaljskog arhiva spise bivših hrvatskih samostana, dokinutih za Josipa II. i s imanja Zrinskih i Frankopana u budimski državni arhiv, iz kojeg ih je g. 1849. donio Kukuljević u Zagreb.

Stranka prava preko *Grge Tuškana* stavi prijedlog u saboru, da se radi toga stavi bana *pod optužbu*. Kada je Khuen izjavio u saboru, da sumnja da li je to bio pošten posjed, bude tvorno napadnut. Nato bude šest zastupnika stranke prava *isključeno* sa 60 sjednica sabora i trojica od njih (David Starčević, Josip Gržanić i Grga Tuškan) osuđeni na tamnicu.

1886. sankcioniran je *zakon o reorganizaciji županija i kotara.*

1887. *sankcioniran* je zakon o nadzoru srednjih i pučkih škola, a

1888. zakon o *novom izbornom redu* (prihvaćen od hrvatskog sabora), kojim je snižen broj izbornih kotara na 90 (bez Rijeke 88) i povišen census kod izbornika, a umanjen broj virilista (45).

1888. sankcioniran je zakon o preustrojstvu pučke škole, po komu bi omogućeno u Hrvatskoj i Slavoniji *podizanje* mađarskih pučkih škola.

1889. *produžena je ugarsko-hrvatska* financijalna nagodba na deset godina, *uz sniženje tangente na 44%.*

1891. otvorena gospodarska izložba u Zagrebu.

1894. zakonom se uvede u realne gimnazije *mađarski jezik kao obligatan predmet. Mađarizacija u Hrvatskoj i Slavoniji je u punom toku.*

1894. ujedinjena *opozicija* izdaje »*program hrvatskih oporbenih stranaka*« uperen protiv Khuena, u kome obećaje, da će se zauzeti, da se cijeli hrvatski narod ujedini i da se Hrvatska uredi kao pravna država, ustavno i slobodno.

14. listopada 1895. svečano je otvoreno hrvatsko kazalište u Zagrebu u prisustvu kralja Franje Josipa I.

16. listopada 1895. spaljena je, za vrijeme kraljevog boravka, na Jelačićevom trgu od sveučilištnih đaka *mađarska zastava, u znak protesta* protiv brojnih izvješenih mađarskih zastava u Zagrebu. Nato su sveučilištarci bili relegirani sa sveučilišta i zatvoreni.

1895. Ante Starčević osniva »*Klub čiste stranke prava*«.

28. veljače 1896. umro je dr. Ante Starčević, otac domovine i *vođa hrvatske stranke prava.*

1897. sklopljena je *izborna koalicija* između hrvatske stranke prava i neodvisne narodne stranke.

1902. stranka prava i neodvisna narodna stranka sjedinjuju se u neodvisnu stranku, pod imenom »*Hrvatska opozicija*«.

1903. u Zagrebu, Zagorju, Podravini, Primorju i Gorskom kotaru buknuše *veliki* nemiri, radi mađarskog nadpisa na zgradi željezničkog prometnog upraviteljstva u Zagrebu. Zbog mađarske zastave nastade krvavi sukob u Zaprešiću.

Khuen doduše uguši nemire vojničkom silom, tamnicom i krvlju, ali već

23. lipnja 1903. bude imenovan ugarskim ministrom-predsjednikom i *ostavi* Zagreb i banstvo, na veliko veselje Hrvata, koje je »usrećivao« dvadeset godina svojom vladavinom.

1903.—1907. ban dr. **Teodor grof Pejačević,** sin »banakavalira«. On je očistio zemlju od Khuenovih ljudi.

1904. osnovana »*hrvatska pučka seljačka stranka*« s organom »*Dom*«.

3. listopada 1905. na sastanku na Rijeci, hrvatski poslanici (40) iz Hrvatske, Dalmacije i Istre stvoriše »*riječku rezoluciju*«, koja je postala *osnov* buduće hrvatske politike. Hrvatski narod se je time stavio na stranu Ugarske, da mu »bude obezbjeđen samostalni politički, kulturni, financijski i opći gospodarstveni opstanak i napredak.«

1906. »*narodna stranka*« (zapravo mađarska) ostade na izborima *u manjini,* jer je većinu dobila opozicija, koja uđe u vladu.

1907. sankcioniran je zakon za *zaštitu slobode izbora,* zatim zakon o nazivima općina i prebivališta u Hrvatskoj i Slavoniji i uvedena je sloboda tiska.

1907. predložio je ministar *Franjo Kossuth* u zajedničkom saboru zakonsku osnovu »*o željezničarskoj pragmatici*«, po kojoj bi se uveo mađarski jezik kao službeni i na *hrvatskim prugama.*

Hrvatski zastupnici se bore protiv ove pragmatike *opstrukcijom.*

1907.—1908. ban **Aleksandar Rakodczay,** koji željezničarsku pragmatiku prihvati kao gotov čin. Kada ga hrvatski sabor htjede radi toga staviti pod optužbu, bude raspušten.

1908.—1910. ban barun **Pavao Rauch,** sin Levina, koji je proveo nove izbore, a nije dobio nijednog mandata, već sve opozicija. Nato sabor, nakon kratkog sastanka, bude odgođen na neizvjesno vrijeme.

1908. proglasi car Franjo Josip *aneksiju* Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj.

1910.—1912. ban dr. **Nikola Tomašić.**

1910. Bosna i Hercegovina dobiše svoj *posebni ustav kao i sabor,* podijeljen po vjeroispovijestima.

1910. sankcioniran je zakon o *»izbornoj reformi u Hrvatskoj«.* Njime je broj izbornika sniženjem censusa povećan od 50.000 na 190.000.

1912.—1913. ban i komesar **Slavko Cuvaj,** Khuenov čovjek, koji vlada bez sabora, a ne provodi izbore, jer je koalicija sklopila izborni savez sa Starčevićevom strankom. Ubrzo je morao odstupiti.

1912. fuzioniraše *se sve pravaške* frakcije u jedinstvenu *»stranku prava«.*

1913.—1917. ban barun **Ivan Skerlecz.**

1913. *mađarska* vlada *povukla* je Kossuthovu željezničarsku pragmatiku i podnijela novu, u kojoj je izostala odredba o jeziku.

28. lipnja 1914. ubijeni su u Sarajevu nadvojvoda **Franjo Ferdinand** i supruga mu **Sofija.** To je bio povod ratu između *Austrije i Srbije.*

1914.—1918. *svjetski rat,* u kome je hrvatski narod pridonio velike žrtve u krvi i novcu.

1916.—1918. Karlo IV., unuk Karla Ljudevita, brata Franje Josipa.

1917.—1918. ban **Antun pl. Mihalović.**

VII. doba (1918.—1941.)

29. listopada 1918. Nakon sloma austro-ugarske monarhije, *hrvatski državni sabor jednoglasno* je poništio ugarsko-hrvatsku nagodbu, te je Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju sa Rijekom proglasio posve nezavisnom državom prema Austriji i Ugarskoj, s kojima su ove prekinule sve veze.
Tim časom prestala je vlast Habsburgovaca i krune sv. Stjepana nad hrvatskim zemljama i prešla u ruke *»narodnog vijeća«,* koje imenuje *vladu za Hrvatsku i Slavoniju.*

2. studenog 1918. sklopila je Austro-Ugarska primirje s vladama saveznih država, a *Italija* je odmah zaposjela zemlje, koje su joj zajamčene londonskim paktom, našto je »narodno vijeće« protestiralo kod nje i ostalih država. Malo zatim *okupiraše* Talijani i Rijeku.

1918. *Starčevićanci* izdaju u Zagrebu list *»Hrvatska Država«* mjesto zabranjenog »Hrvata«.

1918.—1941. Karađorđevići.

1918.—1921. Petar I. Karađorđević.

5. prosinca 1918. oveći broj hrvatskh vojnika na Jelačićevom trgu prosvjedovao je *protiv* stvaranja »kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«. Ova se je demonstracija završila u krvi, a »narodno vijeće« nato raspusti *hrvatsku vojsku.*

24. prosinca 1918. dobrovoljne hrvatske čete okupiraše Međumurje.

3. veljače 1919. Stjepan Radić na velikoj skupštini svoje stranke u Zagrebu, traži u ime 4/5 hrvatskog naroda *hrvatsku republiku i hrvatsku konstituantu,* a

nešto kasnije ustade protiv nasilja srpske vojske u Hrvatskoj. Nato bude Radić zatvoren sa tri zastupnika stranke prava, koja je upozoravala inozemstvo na političke prilike u Hrvatskoj i

29. veljače 1919. protestirala protiv sastava »narodnog vijeća«, kome nije priznala pravo, da stvara zaključke obvezatne za hrvatski narod.

Početkom svibnja 1919. »Hrvatska seljačka pučka stranka« *pošalje izjavu sa 157.669 podpisa na mirovni kongres u Pariz američkom predsjedniku Wilsonu,* u kojoj se izjavljuju podpisnici za hrvatsku seljačku republiku i saziv posebne hrvatske konstituante. Sve je to bilo uzalud, jer se nitko nije zauzeo za Hrvate, a beogradska vlada nastavila je sa nasiljima. Malo kasnije izdade beogradska vlada odredbu, da se kod *izmjene krune u dinar uvede relacija: 1 Dinar vrijedi 4 krune.* Time su Hrvati opet silno štetovali u korist Beograda.

12. studenog 1920. sklopljen je ugovor između Italije i Jugoslavije, po kome se Talijani *zadovoljiše Zadrom i Lastovom,* ali su zato dobili Istru i u dalmatinskim gradovima široke koncesije.

7. prosinca 1920. prozove se Radićeva stranka »Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka«.

12. prosinca 1920. ne dođoše u Beograd na sastanak konstituante, nakon provedenih izbora, *zastupnici Hrvatske Republikanske Seljačke Stranke i Hrvatske Stranke Prava,* da ne moraju položiti zakletvu kralju i novom kraljevstvu.

28. lipnja 1921. »krnja« konstituanta u Beogradu, bez sudjelovanja Hrvata, proglasila je *centralistički vidovdanski ustav* (banska čast je ukinuta i uvedeno pokrajinsko namjesništvo). Borba protiv centralizma

u Hrvatskoj pod vodstvom Radića je silno jaka, što se opaža na izborima slijedećih godina.

1921.—1934. Aleksandar I., sin Petra I.

1922. hrvatski narod *trpi teške progone (»Orjuna«),* raspuštaju se društva »*Hrvatski Sokol*«, »*Hrvatska Žena*« i »*Katarina Zrinska*«, progone se opozicione novine i odpuštaju činovnici (profesori, učitelji).

1923. na izborima Stjepan Radić iskače kao *vođa* cjelokupne hrvatske opozicije i svi hrvatski krajevi izjaviše se protiv vidovdanskog ustava i centralizma.

15. veljače 1924. ukida se pokrajinska vlada u Zagrebu, mjesto koje će odsada uredovati 4 *oblasti.*

1925. na izborima složi se Hrvatska Republikanska Seljačka Stranka sa Hrvatskom Zajednicom i dobi veliki broj glasova. Nakon izbora udruže se obje stranke u »*Hrvatski seljački klub*«. Poslije toga ulazi Stjepan Radić u vladu.

23. siječnja 1927. izabran je Poglavnik dr. **Ante Pavelić** za zastupnika grada Zagreba, te je u *narodnoj skupštini u Beogradu odlučno branio interese hrvatskog naroda.*

20. lipnja 1928. srpski radikalni poslanik *Puniša Račić* ubija u narodnoj skupštini u Beogradu *Pavla Radića* i dra *Gjuru Basaričeka,* a teško *rani* Stjepana Radića, koji uskoro *podlegne* od zadobivenih rana.

6. siječnja 1929. kralj Aleksandar ukida vidovdanski ustav i *uvede diktaturu.*

7. siječnja 1929. Poglavnik dr. Ante Pavelić osniva »*Ustaški pokret*« *za oslobođenje i nezavisnost Hrvatske i ubrzo odlazi iz zemlje u inozemstvo,*

gdje organizira pokret i izdaje brojne knjige, brošure, novine i letke.

3. listopada 1929. država dobiva ime »Jugoslavija«.

1931. umoren je u Zagrebu po srpskim vlastima hrvatski naučenjak i historičar dr. *Milan Šufflay*, a obješeni su ustaše *Marko Hranilović i Matija Soldin.*

3. rujna 1931. proglašen je novi ustav, a sedam dana kasnije novi izborni *zakon* s javnim pravom glasa.

1932. »lički ustanak«, koji je krvavo ugušen.

9. listopada 1934. ubijen je Aleksandar I. u **Marseillu.**

1934.—1941. Petar II., sin Aleksandra I., za koga vlada *regentsko vijeće.*

1935. provedeni su glasoviti *Jeftićevi* izbori, u kojima je *»po službenim podatcima« dobila opozicija 1,076.345* glasova, a Jeftić 1,738.390.

1935. *»sibinjske žrtve«.*

16. travnja 1936. krvoproliće u Kerestincu.

1937. *»senjske žrtve«.*

1938. provedeni su *Stojadinovićevi* izbori, koji su izvršeni pod terorom i donijeli su vladi *»uobičajenu službenu većinu«.*

26. kolovoza 1939. osnovana je Banovina Hrvatska, koja je imala sličnu *autonomiju,* kao što ju je imala *Hrvatska* od g. 1868.

25. ožujka 1941. Jugoslavija obnavlja ugovor s Njemačkom i sklapa pakt o nenapadanju.

27. ožujka 1941. vojničkom pobunom nekolicine srpskih časnika pod vodstvom generala Simovića, kralj Petar II. proglašen je punoljetnim, a regentsko vijeće odstranjeno.

6. travnja 1941. Njemačka je navijestila Jugoslaviji rat, koji je doveo do sloma i rasapa te države.

8. travnja 1941. pobuna hrvatskih vojnika u Bjelovaru.

10. travnja 1941. stvorena je Nezavisna Država Hrvatska, koja obuhvaća narodnosno i povjesno područje hrvatskog naroda.

15. travnja 1941. stiže u Zagreb Poglavnik dr. Ante Pa-Pavelić, koji je brzojavno zamolio kancelara i vođu Njemačkog Reicha Adolfa Hitlera te predsjednika talijanske vlade Benita Mussolinija, da priznaju novu hrvatsku državu, što su istoga dana i učinili. Ujedno je Poglavnik imenovao i prvu hrvatsku državnu vladu.

1941.— Poglavnik dr. **Ante Pavelić.**

15. svibnja 1941. zakonskom odredbom Poglavnika dra *Ante Pavelića* proglašeno je, *da suverenitet Nezavisne Države Hrvatske predstavlja kruna kralja Zvonimira.*

27. siječnja 1942. Poglavnik je zakonskom odredbom *uspostavio Hrvatski državni sabor.*

Hrvatski vladari

Knezovi Primorske Hrvatske.

II. pol. VII. st. Porga
II. pol. VIII. st. Višeslav
o. 810.— 821. Borna
821.—o. 835. Vladislav
o. 835.—o. 845. Mislav
o. 845.—o. 864. Trpimir
o. 864.— 876. Domagoj
876.— 878. Domagojevi sinovi nepoznatog imena
878.— 879. Zdeslav
879.—o. 892. Branimir
o. 892.—o. 900. Muncimir
o. 900—o. 910. Petar
o. 910.—924. (925.). Tomislav

Knezovi Posavske Hrvatske.

791.—o. 810. Vojomir
o. 810.— 823. Ljudevit
829.— 838. Ratimir
880.—o. 897. Braslav

Kraljevi narodne dinastije.

924. (925.).—o. 928. Tomislav
o. 928.—o. 935. Trpimir II.
o. 935.— 945. Krešimir I.
945.— 949. Miroslav
949.— 969. Mihajlo Krešimir II. st.
969.— 997. Stjepan Držislav
997.— 1000. Svetoslav-Suronja
1000.—o. 1035. Krešimir III.
1000.—o. 1020. Gojslav
o. 1035.— 1058. Stjepan I.
1058.— 1074. Petar Krešimir
1074.— 1089. Dmitar Zvonimir
1089.—1091. Stjepan II.
1093.— 1097. Petar (u Slavoniji kralj Almoš Arpadović 1091. do 1095.).

Arpadovići.

1102.—1116. Koloman
1116.—1131. Stjepan III. (II.)
1131.—1141. Bela I. (II.)
1141.—1162. Gejza I. (II.)
1162. Stjepan IV. (III.)
1162.—1163. Ladislav I. (II.)
1163. Stjepan V. (IV.)
1163.—1172. Stjepan IV. (III.)
1172.—1196. Bela II. (III.)
1196.—1204. Emerik
1204.—1205. Ladislav II. (III.)
1205.—1235. Andrija I. (II.)
1235.—1270. Bela III. (IV.)
1270.—1272. Stjepan VI. (V.)
1272.—1290. Ladislav III. (IV.)
1290.—1301. Andrija II. (III.)

Anžuvinci.

1301.—1342. Karlo I.
1342.—1382. Ludovik I.
1382.—1385. Marija
1385.—1386. Karlo II. Drački
1386.—1395. Marija
1386.—1409. Ladislav Napuljski (nuzkralj)

Iz raznih kuća.

1387.—1437. Žigmund Luksemburgovac
1438.—1439. Albert Habsburgovac
1440.—1444. Vladislav I. Jagelović
1444.—1457. Ladislav IV. (V.) Habsburgovac
1458.—1490. Matijaš I. Korvin-Hunyady
1490.—1516. Vladislav II. Jagelović
1516.—1526. Ludovik II. Jagelović

Habsburgovci.

1527.—1564. Ferdinand I. (nuzkralj Ivan Zapolja 1527.—1540.)
1564.—1576. Maksimilijan II.
1576.—1608. Rudolf II.
1608.—1619. Matijaš II.
1619.—1637. Ferdinand II.

1637.—1657. Ferdinand III.
1657.—1705. Leopold I.
1705.—1711. Josip I.
1711.—1740. Karlo III.
1740.—1780. Marija Terezija

Habsburg-Lotaringovci.

1780.—1790. Josip II.
1790.—1792. Leopold II.
1792.—1835. Franjo I.
1835.—1848. Ferdinand V.
1848.—1916. Franjo Josip I.
1916.—1918. Karlo IV.

Vladari bosanske Hrvatske

Banovi.

1154.—1163. Borič
1180.—1203. Kulin
1204.—1233. († 1236.) Stjepan
1233.—1249. Matej Ninoslav
1240. i 1255.—1287. Prijezda I.
o. 1290. Prijezda II. s bratom Stjepanom
1290.—1302. († 1310.) Stjepan I.
1322.—1353. Stjepan II. (Stipoš) Kotromanić
1353.—1377. Stjepan Tvrdko I. (o. 1374. s bratom Vukom)

Kraljevi.

1377.—1391. Stjepan Tvrdko I.
1391.—1395. Stjepan Dabiša
1395.—1398. Jelena
1398.—1404. Stjepan Ostoja
1404.—1409. Stjepan Tvrdko II.
1409.—1418. Stjepan Ostoja
1418.—1421. Stjepan Ostojić
1421.—1443. Stjepan Tvrdko II.
1443.—1461. Stjepan Tomaš
1461.—1463. Stjepan Tomašević

NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

Izvadak iz našeg nakladnog popisa knjiga:

POVIJEST, VJEKOPISI I ARHEOLOGIJA:

	Kuna
ANTOLJAK Dr. STJ.: Pregled hrvatske povijesti (br. 2988)	—.—
BUČAR Dr. F.: Povijest reformacije i protureformacije u Međumurju i susjednoj Hrvatskoj (br. 1482)	23.50
DEŽELIĆ GJ. ST.: Sveti Karlo Veliki i Hrvati (br. 832)	19.50
DEŽELIĆ: Lažne srpske zemlje (br. 831)	6.50
DURUY VICTOR: Povijest Grčke (br. 833)	39.—
GINDELY-KLAIĆ: Povjesnica staroga vijeka (br. 834)	63.—
GRŽETIĆ Dr. N.: O vjeri starih Slovjena prema pravjeri Arijaca i Prasemita (Mithologia comparativa Slavorum) I. dio (br. 836)	59.—
HERKALOVIĆ: Vorgeschichte der Occupation Bosniens und Herzegowina (br. 837)	39.—
HORVAT Dr. RUDOLF: Povijest Medjumurja (br. 1544)	59.—
Isto, na finom papiru (br. 1544a)	78.—
— Slike iz hrvatske povijesti (br. 1545)	84.—
HRVATSKI GRANIČARI U AUSTR. TERMOPYLIMA (br. 838)	9.—
JAGIĆ V.: Starine i njihova znamenovanja (br. 891)	6.50
KARLIĆ Dr. PETAR: Kraljski Dalmatin (br. 840)	26.—
KASSOWITZ-CVIJIĆ A.: Vatroslav Lisinski u kolu Ilira (br. 841)	21.—
KLAIĆ: Atlas za Hrv. povj. (br. 5058)	19.50
— Bribirski knezovi (br. 842)	31.50
— Knjižarstvo u Hrvata (br. 843)	21.—
— Kralj Dimitar Svinimir (br. 852)	8.—
— Krčki knezovi Frankopani (br. 844)	65.—
— Lisinski Vatroslav (br. 845)	19.50
— Povijest Hrvata. Sv. I. (br. 846)	195.—
Isto, vezano	280.—
— Povijest Hrvata. Sv. II. dio I. (br. 848)	228.—
Isto, vezano	315.—
— Povijest Hrvata. Svezak II. dio II. (br. 847)	195.—
Isto, vezano	280.—
— Povijest Hrvata. Svezak II. dio III. (br. 1399)	228.—
Isto, vezano	315.—
— Povijest Hrvata. Svezak III., I. dio (br. 849)	260.—
Isto, vezano	350.—
— Povijest Hrvata. Sv. VI., snopić I. (br. 850)	59.—
Isto, vezano	133.—
— Zagreb (br. 853)	19.50
— Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (br. 1733)	18.50

Cijene bez obveze

NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB, ILICA 30

	Kuna
KLAIĆ-ŠIŠIĆ-HORVAT i dr.: Posljednji Zrinski i Frankopani (br. 884)	208.—
KOHARIĆ J.: Das Ende des kroatischen National - Königtums (br. 856)	15.50
KORŽINEK: Povjesnica novoga vijeka (br. 857)	43.—
KOSTRENČIĆ: Hrvatska pravna povijest (br. 1264)	117.—
KUHAČ F. Š.: Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira (br. 858)	9.—
KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI: Slovnik umjetnikah jugoslavenskih. Sv. III. (br. 867)	32.50
— Slovnik umjetnikah jugoslavenskih. Sv. IV. (br. 1737)	32.50
— Slovnik umjetnikah jugoslavenskih. Sv. V. (br. 1739)	32.50
— Andreas Medulić Schiavone (br. 865)	13.—
— Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knjiga VIII. (br. 860)	50.—
Isto, knjiga XI.	50.—
— Jura regni Croatiae. Dalmatiae & Slavoniae (br. 861)	260.—
— Leben südslavischer Künstler. Heft I. u. II. (br. 862)	19.50
— Leben südslavischer Künstler Heft V. (br. 864)	19.50
— Pavao Skalić (br. 868)	10.50
— Zwei Slaven (br. 869)	13.—
KUNIČIĆ: Kumpanija narodni bojni ples	6.50
LASZOVSKI E: Ribnik (br. 870)	8.50
LOPAŠIĆ RAD.: Oko kupe i Korane (br. 871)	58.—
LJUBIĆ prof. SIME: Opis Juž. slavenskih novaca (br. 872) antikvarna	—.—
MACAULAY TL. B.: Odabrani essay-i (br. 873)	39.—
MARCHETTI Dr. M.: Jeanne d'Arc (br. 875)	6.50
MATASOVIĆ Dr. I.: Iz galantnog stoljeća (br. 876a)	70.—
Isto, kartonirano (br. 876)	52.—
MAUROVIĆ Dr. M.: Opća pravna povijest (br. 1241)	78.—
MILAKOVIĆ JOS.: Tugomir Alaupović (br. 877)	9.—
MILEKIĆ JOVAN: Pokret bosanskih muslimana (br. 1547)	10.50
ORTNER Dr. STJ.: Povijest Krapine (br. 879)	65.—
PETROVIĆ STEVO: Hrvatska kr. sveučilišna biblioteka (br. 880)	13.—
POLIĆ ANTE: Ivan Antun barun Vranyczany-Dobrilović (br. 881)	6.50
POLIĆ MARTIN: Parlamentarna Povijest I. dio (br. 882)	59.—
— Parlamentarna Povijest II. dio (br. 883)	52.—
PETRINJENSIS DR.: Bosnien und das kroatische Staatsrecht (br. 886)	46.—
RABAR IV.: Povijest najnovijega vremena (br. 887)	91.—
RAC KOLOMAN: Život starih Grka (br. 889)	63.—
RAČKI Dr. F.: Slovenski svijet (br. 890)	32.50
RADIĆ STJEPAN: Savremena Europa (br. 893)	85.—
— Moderna kolonizacija i Slaveni (br. 894)	73.—
RAMBAUD: Povijest Rusije (br. 894)	130.—

Cijene bez obveze

Naslovnu stranicu izradio
Prof. MILJENKO GJURIĆ
akad. slikar i grafičar

Br. 2988